

**T.C.
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı**

OSMANLI MEDENİYETİNİN OLUŞUMUNDA SELÇUKLU ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Mesut ÇITAK

SİVAS

Mart 2017

**T.C.
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı**

**OSMANLI MEDENİYETİNİN OLUŞUMUNDA SELÇUKLU
ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mesut ÇITAK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Abdullah KAYA

SİVAS

Mart 2017

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Ortaçağ Tarihi
Tezin Başlığı : Osmanlı Medeniyetinin Oluşumunda Selçuklu Etkisi
Savunma Tarihi : 17/ 02/ 2017
Danışmanı : Doç. Dr. Abdullah KAYA

Unvanı - Adı Soyadı

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Galip EKEN

Üye : Doç. Dr. Erkan GÖKSU

Üye : Doç. Dr. Abdullah KAYA

İmza

(Handwritten signatures in blue ink)

Oy Birliği ☒

Oy Çokluğu ☐

Mesut ÇITAK tarafından hazırlanan “Osmanlı Medeniyetinin Oluşumunda Selçuklu Etkisi” başlıklı tez, kabul edilmiştir. 17.02.2017.

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntılarladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza

Mesut ÇITAK

ÖNSÖZ

Medeniyetler farklı kültürlerin kaynaşması neticesinde ortaya çıkan maddi ve manevi birikimlerdir. Dünya geçmişten günümüze çok farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Kuşkusuz bu medeniyetler arasında Osmanlı medeniyetinin müstesna bir yeri vardır. Osmanlı'nın bu denli muazzam bir medeniyet inşa etmesi kendisinden önceki Türk devletlerinin devlet tecrübesini miras almasıyla doğrudan alakalıdır. Bu Türk devletleri içinde özellikle Selçuklu kültür ve medeniyeti Osmanlı üzerinde en önemli etkiye sahiptir. Çünkü, Osmanlılar Selçukluların mirasçısıdır. Osmanlılar devlet teşkilâtında, askerî idarede, eğitim ve sağlık alanında Selçuklu müesseselerini devam ettirmişlerdir. Başka bir deyişle, Selçuklu'nun Horasan'dan ve Türkistan'dan aldığı ve Anadolu'ya taşıdığı maya, daha sonra Osmanlı'da yeniden hayat bulacak ve günümüz Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanacaktır.

Osmanlılar idarî ve askerî teşkilât bakımından Selçukluların devamı oldukları gibi kültürel yönüyle de onların mirasçıları idiler. Selçuklulara ait pek çok Anadolu kenti devletin kuruluşundan itibaren Osmanlı idaresi altına girmiştir. Kayılar kısa zamanda aşiret yapılanmasından muazzam bir devlet yapılanması içerisine girmişlerdir. Osmanlı hükümdarlarının devlet kuruculuk vasıflarına sahip başarılı birer siyaset adamı olmaları ve adalet kavramına önem vermeleri bu durumun en önemli etkenlerindendir. Kuşkusuz bu gelişme Osmanlı'yı kuranların bilgi ve becerileriyle alakalı olduğu kadar asırların birikimi olan devlet tecrübesini Selçuklu'dan miras almalarıyla da doğrudan alakalıdır.

Selçuklu zamanı Anadolu coğrafyası, ilmi ve kültürel açıdan olduğu kadar manevi açıdan da çağının çok ilerisindeydi. “Hümanizm” denilen kavram Avrupa’da 15. yüzyıl sonlarında insanların hayatında yer tutmaya başlarken Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli gibi mutasavvıflar 13. yüzyılda insana değer vermenin yaşamın temel felsefesi olduğu fikrini halk ve devlet adamları arasında yaymışlardır. Selçuklu dönemi mutasavvıflarının bu felsefesini Osmanlı’da Şeyh Edebali gibi mutasavvıflar devam ettirmiş ve onlar da insana değer verme fikrini benimseyerek devletin yaşamasını insanın yaşamasına bağlamışlardır.

Selçuklu Orta Asya'dan Orta Doğu'ya tüm Türk-İslam coğrafyasını ihata eden ve tek bir bayrak altında toplayan, bütün bu medeniyetleri kendi anlayışı içinde eriterek yeniden bir medeniyet inşa eden bir devlettir. Tüm bu birikimleri miras alan Osmanlılar, gerek Anadolu'da ve gerekse Balkanlar'da siyasî ve askerî alanda olduğu kadar devlet teşkilâtı, adalet, bilim, sanat ve mimarîde de zirveye çıkmışlardır.

Yaptığımız bu çalışma Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin kültür ve medeniyetleri hakkında ayrıntılı bir bilgi verme amacı taşımamaktadır. Zaten pek çok araştırmacı her iki devletin kültür ve medeniyeti hakkında oldukça ayrıntılı çalışmalar yapmıştır. Çalışmamızın amacı Osmanlı Devleti üzerindeki Selçuklu tesirlerini ortaya koymaktır. Amacımız her iki Türk devletinin başta devlet teşkilatı olmak üzere; askeri, adli, mali ve ilmi yapısını mukayese ederek Osmanlı kurum ve kuruluşlarının Selçuklu'dan miras olduğunu izaha çalışmaktır.

Çalışmamızda Selçuklu ve Osmanlılar dönemi temel kaynaklarının yanı sıra, konumuz ile ilgili araştırma ve makalelerden geniş ölçüde faydalanılmaya gayret edilmiştir.

Yapılan bu çalışmanın hazırlanma süresince, hiçbir yardımlarını esirgemeyen başta danışman hocam Doç. Dr. Abdullah KAYA ile tezime en küçük katkısı olan tüm kişilere teşekkürü bir borç bilirim.

Mesut ÇITAK
SİVAS 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
TÜRKÇE ÖZET	ix
ABSTRACT	x
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

HÜKÜMDAR VE SARAY TEŞKİLATI

1.1. Yönetme Yetkisinin Kaynağı	3
1.2. Hükümdarların Kullandıkları Unvanlar	6
1.3. Hükümdarların Tahta Geçiş Merasimi	9
1.4. Cihan Hakimiyeti Mefkûresi	11
1.5. Hükümdarlık Alametleri	15
1.5.1. Taht	15
1.5.2. Para	18
1.5.3. Hil'at	20
1.5.4. Çetr	23
1.5.5. Nevbet	24
1.5.6. Sancak (Alem)	26
1.5.7. Hutbe	28
1.5.8. Tuğra	29
1.6. Saray Teşkilatı	31
1.6.1. Hacıbü'l-Hüccab	32
1.6.2. Candarlar	33
1.6.3. Emir-i Dad	33
1.6.4. Tuğra-i	34
1.6.5. Emir-Alem (Mir-i alem)	34

1.6.6. Emir-i Silah (Silahdar)	35
--------------------------------------	----

II. BÖLÜM

HÜKÜMET TEŞKİLATI

2.1. Merkezi İdare	36
2.1.1. Vezir-i Azam	36
2.1.2. Divan	38
2.2. Taşra İdaresi ve Taşra Görevlileri	45
2.2.1. Muhtesip	45
2.2.2. Sübaşı	46
2.2.3. Kadı	47
2.2.4. Amîd	50
2.2.5. Amil	50
2.2.6. Şahne (Şihne)	51
2.2.7. İktâ ve Timar Sistemi	52

III. BÖLÜM

ASKERİ VE ADLİ TEŞKİLAT

3.1. Askeri Teşkilat	61
3.1.1. Gulam ve Devşirme	61
3.1.2. İktâ askeri	73
3.2. Adli Teşkilat	88
3.2.1. Adalet Anlayışı	88
3.2.2. Adaletle İlgili Kurumlar ve Görevleri	94

IV. BÖLÜM

MALİ TEŞKİLAT

5.1. Ekonomik Etkinlikler	101
5.2. Ahilik-Lonca	112
5.3. Vergiler	118
5.3.1. Harac	119
5.3.2. Cizye	120

5.3.3. Öşür	121
5.3.4. Bac Vergisi	122

V. BÖLÜM

İLMİ FAALİYETLER

6.1. Hükümdarların İlme Bakış Açısı	125
6.2. Medreseler	128
6.2.1. Eğitim-Öğretim Müfredatı	130
6.2.2. İhtisas Medreseleri	131
6.2.3. Eğitim ve Öğretim Usulü	131
6.2.4. Medrese Kadrosu	131
6.2.5. Eğitim Dili ve Medreselerdeki Eğitim Süreci	132
6.2.6. Medrese Giderlerinin Karşılanması	133
SONUÇ	136
KAYNAKLAR	138
ÖZGEÇMİŞ	151

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTCF	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
M.Ö.	: Milattan Önce
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
	Uygulama Merkezi Dergisi
vd.	: ve diğerleri

ÖZET

Geçmişten günümüze kadar kurulan tüm Türk devletlerinin teşkilatları birbirinin devamı niteliğindedir. Hun devlet teşkilatının özellikleri ile ilk Türk İslam devleti olan Karahanlılar'ın devlet teşkilatı aynı tarihsel kodları taşımaktadır. Hiç şüphesiz bunun en son örneği Türkiye Cumhuriyeti'nin birçok kurumu ve uygulamayı Osmanlı Devleti'nden miras almasıdır.

Türk ve dünya tarihinin en önemli devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti de Selçuklu kültür ve medeniyetinin devamıdır. Dolayısıyla Selçuklu Devleti'nin medeniyet ve devlet felsefesini anlamadan Osmanlı medeniyetini anlamak mümkün değildir. Osmanlı, Selçuklu devlet geleneği ve temelleri üzerinde inşa edilmiştir. Selçuklu'nun devlet tecrübesini miras alan Osmanlı idarecileri, beyliği kısa zamanda aşiret yapısından çıkararak muntazam bir devlet haline getirmiştir. Selçuklu'nun Osmanlı'ya olan tesirleri yalnızca devlet teşkilatıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda askerlik, maliye, eğitim, sanat gibi pek çok alanda da Osmanlı'ya referans olmuştur. Dolayısıyla Selçuklu, Osmanlı'nın teorisini oluşturmuştur.

Bizim yapacağımız bu çalışmanın amacı Osmanlı medeniyetinin oluşumunda Selçuklu etkilerini ortaya koymaktır. Zira Osmanlı'nın cihanşümül bir imparatorluk haline gelmesi ancak Selçuklu mirasını devralmasıyla mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler; Selçuklu, Osmanlı, Medeniyet, Kültür, Etkilenme

ABSTRACT

All the Turkish Governments organizations established from past to the present are the continuation of one another. The characteristics of the Hun Turkish government and the first Islamic Turkish government known as Karahanlılar carry the same historical codes. The last example of this, without doubt, is the Turkish Republic's inheritance many institutions and applications from the Ottoman Government.

The Ottoman Government, one of the most important governments of the Turkish and world history, is also the continuation of Seljukian culture and civilization. Therefore; it is not possible to understand Ottoman civilization without understanding the Seljukian government's civilization and government philosophy. The Ottoman was established over the Seljukian government's basis and traditions. The Ottoman administrators, who inherited the Seljukian's government experience, changed the seigniorship from the tribe structure into well-organized government. The effects of the Seljukian's on the Ottomans were not only restricted with the government organization but also reference to the Ottomans in many fields such as military, finance, education and art. Accordingly; The Seljuk formed the theory of the Ottomans.

The aim of this study is to present the Seljuk effects on the formation of the Ottoman civilization. Because The Ottomans become a universal empire by taking over of the Seljuk inheritance.

Key words; Seljuk, Ottoman, Civilization, Culture, Effected

GİRİŞ

Osmanlı Beyliği'nin kısa süre içinde büyük bir imparatorluğa dönüşmesi 13. yüzyıl Türkiye'sinin içinde bulunduğu siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel yapı ile doğrudan alakalıdır. Osmanlı Beyliği'nin, 1243 Köseadağ Savaşı'nın ardından Anadolu'da kurulan beylikler arasında belki de en zayıfı olmasına rağmen üç kıtaya hükmedecek bir devlet haline gelmesinin pek çok nedeni vardır. Bu nedenlerin başında askeri başarılar gelmektedir. Ancak Osmanlı'nın bu başarısını yalnızca askeri zaferlere bağlamak doğru olmaz. Askeri gücün yanında siyasi, sosyal, manevi pek çok neden bu başarıyı desteklemiştir. Özellikle beyliğin kurucularının nitelikli liderler olması Osmanlı'ya büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Osman Bey ve halefleri göçebe bir topluluğun günlük ihtiyaçlarını karşılama kaygısını taşıyan sıradan insanlar değildi. Onların mefkûreleri çağlar sonrasına ve kıtalar ötesine uzanıyordu.

Osmanlı'nın kurulmuş olduğu coğrafyada kısa sürede büyümesinde bir diğer önemli etmen olmuştur. Kayı Boyu'nun yaşadığı Söğüt ve Domaniç bölgesi ekonomik ve siyasal açıdan zor günler geçiren Bizans ile komşu idi. Beyliğin kurucuları, güçlü Türk Beylikleri ile mücadele etmek yerine Anadolu'daki Müslümanların desteğini cihat vasıtasıyla alabilecekleri zayıf Bizans ile mücadeleyi tercih etmişlerdir. Bütün bunların yanında Osmanlı Devleti'nin gelişip büyümesinde Selçuklu kültür ve medeniyetinin önemi büyüktür. Zira Osmanlılar, Selçukluların mirasçısıydılar ve yöneticilerinin bir kısmı Selçuklu kültüründe yetişmişti. Nitekim Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminde, Moğolların zulümleri karşısında her şeyden umidini kesmiş olan pek çok Anadolu insanının Batı Anadolu'ya kaçarak Osmanlıların hizmetine girdikleri görülmektedir. Selçukluların Osmanlı'ya bıraktığı en önemli miras kuşkusuz Türkleşmiş bir Anadolu coğrafyasıdır. 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferi'nin Anadolu'nun kapılarını Türklere açmasının ardından Türkistan'dan Anadolu'ya Türk akını başlamıştır. Selçuklu sultanları bir yandan Bizans ile diğer yandan Haçlılarla mücadele ederek Anadolu'da varlık savaşı vermişlerdir. Özellikle 1176 Miryakefalon Savaşı Anadolu Türk tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşla Bizans, Anadolu'nun Türk yurdu olduğunu kabul ederek saldırıdan savunmaya geçmiştir. Miryakefalon Savaşı'nın ardından

Anadolu'ya hâkim olan Selçuklu, kültürel ve ekonomik açıdan da çok önemli faaliyetler içerisine girmiştir. Bu faaliyetler neticesinde Anadolu coğrafyası ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal vb. açılardan çağının çok ilerisinde bir ülke konumuna gelmiştir. Selçuklu'nun inşa ettiği devlet düzeninin bugün dahi özlemi duyulmaktadır. Örneğin Ahi teşkilatının zanaatkârlara getirdiği ticari ahlak günümüz zanaatkârına örnek olacak mahiyettedir. Ancak 1243 Köseadağ Savaşı, Selçuklu inhitatının başlangıcı olmuş, bir yandan Moğol baskısı diğer yandan devlet adamları arasındaki çekişmeler sonucu Anadolu'da istikrar bozulmuş ve "İkinci Beylikler Dönemi" başlamıştır. Bu beylikler arasında Osmanlı Beyliği, Selçuklu'nun mirasçısı olma konumunu elde ederek devlet teşkilâtında, askerî idarede, eğitim ve sağlık alanında Selçuklu müesseselerini devam ettirmiştir. Osmanlılar, idarî ve askerî teşkilât bakımından Selçukluların devamı oldukları gibi kültürel yönüyle de onların mirasçıları idiler. Zira Selçuklulara ait, başta ticari ve mimarî bakımdan olmak üzere her yönüyle gelişmiş olan pek çok Anadolu kenti birer birer Osmanlı idaresi altına girmiştir. Selçuklular zamanında Anadolu'nun her köşesi yollar, köprüler, çeşmeler, hanlar, kervansaraylar, camiler, medreseler, kütüphaneler, şifahaneler gibi dinî ve sosyal amaçlı eserlerle süslenmiştir. Vakıflar sayesinde ayakta duran bu kurumlar, Anadolu'nun her tarafında hizmet vermiştir. Selçuklu Türkiye'sindeki bütün bu müesseseleri, Osmanlı daha da etkili hâle getirmiştir. Osmanlılar, hâkim oldukları bölgelerde pek çok eser inşa ederek; ülkenin her tarafında iktisadî ve içtimaî hayatın gelişmesini sağlamışlardır. Osmanlı, Selçuklu'dan aldığı birikimi her alanda geliştirerek Türk tarihi içinde müstesna bir yere sahip olmuştur. Bu yönüyle Osmanlı'yı anlamamanın yolu Selçuklu'yu anlamakla mümkün olacaktır.

Çalışmamızda ilk olarak Selçuklu'daki hükümdarlık müessesesinin ve saray teşkilatının Osmanlı'ya nasıl bir temel oluşturduğu açıklanacaktır. Akabinde sırasıyla Osmanlı Devleti'nin hükümet teşkilatının, askeri teşkilatının, mali teşkilatının ve ilmi teşkilatının teşekkülünde Selçuklu tesirleri izah edilecektir.

I. BÖLÜM

HÜKÜMDAR VE SARAY TEŞKİLATI

1.1. Yönetme Yetkisinin Kaynağı

İslam öncesi Türk geleneğinde hâkimiyetin kaynağı ilahi idi. Bu anlayış Türklerin İslam dinine girdikleri dönemde de devam etmiştir. Yani Türk hükümdarları devleti yönetme yetkisinin kendilerine doğrudan Tanrı tarafından verildiğine inanıyorlardı.¹ İslam öncesi Türklerin yegâne inancı olan Gök-Tanrı dininde yaratıcı “kadir-i mutlak”ı ve dünyayı yönetme yetkisini Türk hükümdarına tevdi etmişti. Asya Hun hükümdarı Mete M.Ö.176’da Çin İmparatoru’na gönderdiği mektupta kendisinin Tanrı tarafından tahta çıkarıldığını söyleyerek, askeri zaferlerini Gök-Tanrı’nın yardımı ile kazandığını belirtmiştir.² Türklerdeki ilahi kökenli bu hâkimiyet anlayışına “kut” denilmektedir. Tanrı, kut’u seçilmiş olan kuluna vererek onu kendisine bir nevi halife yapardı. Bu kut anlayışı İslami dönemde de hâkimiyetin meşruluk kaynağı olmuştur. Müslüman olan Türk halkı hakanlarının Tanrı tarafından kendilerine lider tayin edildiğine inandığı için hükümdarlarına kesin bir itaatle bağlı olmuşlardır. Kaşgarlı Mahmut, eserinde kut anlayışını şu sözlerle ifade etmiştir; *“Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarından doğdurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün dairelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne hükümdar yaptı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare dizginlerini onların eline verdi kendilerini hak üzerine güçlendirdi.”*³ Kaşgarlı Mahmut’un ifadelerinden de anlaşılacağı üzere yönetme yetkisi Tanrı tarafından seçilmiş hükümdara verilmiş ve hükümdar yalnız Türk’ün değil tüm dünya milletlerinin idaresinden sorumlu tutularak kut anlayışının evrenselliğine vurgu yapmıştır. Meşhur Selçuklu veziri Nizamülmülk, “Siyasetname” adlı eserinde Türk hâkimiyet anlayışı ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir; *“Yüce Tanrı her asırda ve zamanda halk arasından birini*

¹ Salim Koca, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat”, Genel Türk Tarihi, C:3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 472.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları İstanbul 1996, s. 295.

³ Kaşgarlı Mahmut, *Divan ü Lügat-it Türk*, Haz: Ali Çiçekli, May Yayınları, İstanbul 1970, s. 27.

seçer, onu padişahlara layık ve övgüye değer hünerlerle süsler, insanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletin bekasını istesinler diye, dünya işlerini ve Tanrı'nın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder.”⁴ diyerek hem hâkimiyetin ilahi kaynaklı olduğunu hem de hükümdarın halka karşı görevlerini belirtmiştir. Selçuklu'nun kuruluşundan itibaren var olan bu anlayışa Tuğrul Bey dönemiyle ilgili şu örnekleri verebiliriz; Tuğrul Bey, Bağdat'a girdiği zaman halifenin veziri Reisü'r Rüesa ibni Müslim, Tuğrul Bey'e *“Tanrı sana bütün dünyayı verdi”* diyerek hükümdarlığın Tanrı tarafından verildiği inancının Abbasilerde de mevcut olduğunu göstermiştir. ⁵ Yine Tuğrul Bey bir seher vakti veziri Kunduri'yi yanına çağırarak görmüş olduğu bir rüyayı ona anlattı. Sultan, Kunduri'ye hitaben; *“Bak, beni iyi dinle! Ben, dün gece, askerlerin çıkardığı olayların benim kontrol ve sorumluluğumda olduğunu bilmem hususundaki halifenin mesajını düşünerek uyudum. Rüyamda, Mekke'de bulunuyordum. Tanrı'nın elçisi Hz. Muhammed-(s.a.v)-olduğu bana bildirilen bir şahsı görünce selam vermek üzere ona yöneldim. Bunun üzerine o, benden yüzünü çevirip benden uzaklaştı ve bana “Tanrı, sana, ülke ve halklarını verdi; elini, onların üzerinde hâkim, buyruklarını geçerli ve sürekli kıl! Dolayısıyla onlara karşı hareket, muamele ve davranışlarını iyileştir. Onların üzerinden baskı ve zulmü kaldır! Beni endişeye düşüren askerleri güvenli bir duruma getir! Derhal Divan'a git ve cereyan eden olayların açıklamasını yap”⁶* dedi.

Kut anlayışında hükümdar kendisinden sonra tahta çıkacak kişiyi tayin etse bile tahtın diğer varisleri hükümdarın bu kararına uymazlardı çünkü kut inancına göre tahta çıkacak kişiyi Tanrı'nın iradesi belirlerdi. Tuğrul Bey'in ölümü üzerine vezir Amidülmülk Kunduri, Çağrı Bey'in başka bir eşinden olma küçük yaştaki Süleyman'ı, Tuğrul Bey'in vasiyeti var diyerek tahta çıkarmak istemiştir.⁷ Ancak Kunduri'nin bu girişimine Alp Arslan karşı harekete geçerek tahtı ele geçirmiştir.

Kut inancını Sultan Melikşah'la vezir Nizamülmülk arasında geçen şu konuşmada da görmekteyiz; Nizamülmülk hakkında Melikşah'a olumsuz birtakım

⁴ Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alametleri*, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 1.

⁵ M. Altay. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1976, s. 71.

⁶ Sıbt İbnu'l-Cevzi, *Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l Ayan'da Selçuklular*, Terc: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 22.

haberler verildiğinde kendini savunmak için sultanın huzuruna çıkmış ve sözlerine şu şekilde başlamıştır. “*Seni imân etmiş kullarının üzerine hâkim kılıp, onların işinde görevlendirdi.*”⁸ Bu sözler İslam öncesi kut anlayışının Selçuklu’da aynen devam ettiğinin göstergesidir. Türkiye Selçukluları döneminde de hükümdarlara yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine inanılmıştır. Nitekim Ravendi⁹ Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyasedin I.Keyhusrev için “*Bu padişah Tanrı gölgesi olduğundan*” diyerek hükümdarın Tanrı tarafından görevlendirildiğini ifade etmeye çalışmıştır. İbni Bibi¹⁰ de eserinde Gıyaseddin I.Keyhusrev’in babasının zamanında tahta oturduğunda bu durumu şöyle belirtiyor. “*...Allah, böylece padişahlık mührünü, emir ve yasaklama yetkisini zamanın Dara’sı devrin Süleyman’ı olan ulu padişah’ın eline bıraktı*”. Kerimüddin Aksarayı ise¹¹ “*Sultan, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir. Bütün mazlumlar ona sığınır.*” diyerek hâkimiyetin kaynağının ilahi menşeli olduğunu ima etmiştir.

Kut geleneği Osmanlı’da Selçuklu’da olduğu gibi önemini korumaya devam etmiştir. Osmanlı tarihçisi Hadidî’nin Osmanlı hanedanını överken söylediği: “*Müslüman gazi, ulu şâhdur bu Zemin üstüne zillu’l –lâhdur bu.*”¹² Kayıttan açıkça Osmanlı ailesinin yeryüzünde Allah’ın gölgesi, yani onun adına yeryüzündeki insanları yöneten gazi sultanlar olduğu anlaşılır. Yine, Osmanlı tarihçilerinden Oruç Bey de, Osmanlı tarihini yazmasının gerekliliğini Osmanlıların “*Zillullâhi fi’l-arz*” yani dünya’da Allah’ın temsilcisi olmalarına dayandırır.¹³ Kanuni Sultan Süleyman, Mekke şerifine tahta çıkışını bildiren namesinde “*İnayetü’l-Rabbaniye*” ile “*Seriru’s-Saltanat*” a (Tanrı’nın bağışlamasıyla saltanat tahtına) cülus ettiğini belirtir.¹⁴

⁷ Age, s. 125.

⁸ Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, Haz: Erdoğan Merçil, Tercüman Yayınları, İstanbul 1977, s. 143.

⁹ Ravendi, *Rahat-Üs-Sudur ve Ayet-Üs-Sürur*, Terc: Ahmet Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1957, s. 199.

¹⁰ İbni Bibi, *El-Evamirü’l Ala’iyye Fi’l- Umuri’l Alaiye*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 49.

¹¹ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Müsameretü’l –Ahbar*, Çev.: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 64.

¹² Hadidi, *Tevarih-i Ali Osman (1299- 1523)*, Haz: Necdet. Öztürk, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1991, s. 21.

¹³ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, Haz: Nihal Atsız, Tercüman Yayınları, İstanbul 1972, s. 17.

¹⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 57.

Yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine olan inanç sistemi Selçuklu'dan Osmanlı'ya tevarüs etmiştir. Osmanlı Devleti'ni yaklaşık altı yüz yıl boyunca idare edenler yalnız ve ancak Osman Gazi'nin soyundan gelenler olmuştur. Mamafih devletin gerileme ve çöküş dönemlerinde zora dayalı pek çok taht değişikliği olmasına rağmen taht asla başka bir ailenin eline geçmemiştir.

1.2. Hükümdarların Kullandıkları Unvanlar

İslam öncesi Türk devletlerinde hükümdarlar çeşitli unvanlar kullanmışlardır: (Tanhu, şanyü, kagan, han, yabgu, idikut, il-teber, erkin gibi.)¹⁵ Ancak bu unvanlar içinde en sık kullanılanı “kağan” olmuştur. İslamiyet'in kabulüyle birlikte farklı unvanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, Karahanlılar'ın Kara Han, Kara Hakan, Arslan Kara Hakan, Tamgaç Buğra Kara Hakan gibi unvanlar kullandıkları bilinmektedir. Hatta bu unvanlardan ötürü Grigorev, bu devleti “Karahanlı Devleti” olarak adlandırmıştır.¹⁶ Gazneli Mahmut'a, halifeliği Samanoğulları'na karşı müdafaa etmesinden dolayı Abbasi halifesi El Kadir Billâh tarafından “sultan” unvanı verilmiştir.¹⁷ Böylelikle Türk tarihinde “sultan” unvanını kullanan ilk kişi Gazneli Mahmut olmuştur.¹⁸ Bu olayla birlikte Türk İslam devletlerinde en çok kullanılan hükümdarlık unvanı “sultan” olmuştur. Selçuklu hükümdarları da bu unvanı benimseyerek kullanmışlardır. Selçuklu hükümdarları sultan unvanının yanı sıra “key” veya “kay” ile başlayan unvanları da kullanmışlardır. Bu unvanla birlikte kullanılan “kubad”, “kaus”, “hüsrev” gibi unvanlar sanılanın aksine Fars kökenli olmayıp geçmişte Türk soylularının kullandıkları unvanlardır.¹⁹ Ayrıca “bey” unvanı da sıklıkla kullanılmıştır. Osmanlı'nın kuruluşuna baktığımız zaman beyliğin kurucusu olan Osman Gazi ve Orhan Gazi “bey” unvanlarını kullanmışlardır.²⁰ Dandankan Savaşı öncesi Selçuklu Devleti tam kurulamamış olmasına bağlı olarak Tuğrul ve Çağrı “Beg” unvanlarını kullanmıştır. Dandanakan Savaşını müteakip

¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, age, s. 255.

¹⁶ Reşat Genç, “Karahanlılar Tarihi”, Türkler Ansiklopedisi, C:4, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s. 447.

¹⁷ Bahattin Kök, “Gazneli Mahmut'la Abbasi Halifesi El Kadir Arasındaki İlişkiler” *Ekev Akademisi Dergisi*, C:1, S. 2 (1998), s. 121.

¹⁸ Age, s.121.

¹⁹ Mehmet Bayraktar, “Selçuklu Sultanlarının “Key” Unvanının ve Bu Unvanla Kullandıkları Diğer Unvanların Türkçeliği”, *Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, 27-30 Eylül 2010, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 169.

devletin kuruluşu gerçekleştiği için artık “sultan” unvanını kullanmışlardır.²¹ Bu da göstermektedir ki unvanların kullanılmasında siyasi gücün niteliği çok önemlidir. Tuğrul Bey, Dandanakan Zaferi’nden önce “sultan” unvanını kullanmamıştır, Aynı şekilde kuruluş dönemi Osmanlı hükümdarlarına baktığımız zaman kullanılan unvan daha çok “bey” ve “gazi” olmuştur. “bey” unvanı Selçuklu’dan çok önceleri Türkler arasında kullanılan bir unvan olduğunu, Mete’nin adında (Beğ-Tun) görmekteyiz ki bu unvan Türkler arasında 2300 yıldır mevcuttur.²²

Selçuklu Sultanları İslam dinine ve halifelik makamına yaptıkları hizmetler karşılığında Abbasi halifeleri tarafından takdir görmüşler ve bu takdirlerini sultanlara çeşitli unvanlar vererek göstermişlerdir. Örneğin Tuğrul Bey, Şii Büveyhilerin Bağdat’ta yağma ve talanlarını sonlandırmak amacıyla 1057 yılında Bağdat’a hareket ederek Şiileri Bağdat’tan çıkarmıştır.²³ Halife, Tuğrul’un bu hizmetine karşılık ona “malikul-maşrik ve mağrib” unvanlarını vermiştir.²⁴ Bu olaydan sonra Türkler, İslam dünyasının siyasi lideri olmuştur. Asırlar sonra Yavuz Sultan Selim, hilafeti Osmanlı bünyesine alarak bu sefer İslam dünyasının hem siyasi hem de dini lideri konumuna Osmanlı’yı yükseltmiştir.²⁵ Dolayısıyla Yavuz Selim dönemi İslam dünyasının siyasi ve dini liderliğinin alt yapısı Selçuklular döneminde atılmıştır.

Alp Arslan döneminde Hristiyanlarca kutsal kabul edilen Ani şehrinin alınması İslam dünyası üzerinde büyük sevinç tesis etmiş buna mukabil dönemin Abbasi halifesi Ka’im bi’Emrillah, sultanı tebrik için elçi ve mektup göndererek kendisine “Ebu’l Feth” (fethin babası) unvanını vermiştir.²⁶

Osmanlı sultanlarının kullandıkları unvanlar devletin gücüyle paralellik göstermektedir. Kuruluş döneminde daha çok “bey, gazi, hüdavendigar”²⁷ gibi unvanlar kullanılmıştır. Osmanlıların kurucusu olan Osman Gazi, (bey, emir, emiru-l

²⁰ Orhan F. Köprülü, “Bey”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 579.

²¹ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1997, s.309.

²² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 256.

²³ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 135.

²⁴ Age, s.135.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C: 2, TTK Yayınevi, Ankara 1988, s. 294.

²⁶ İbrahim Kafesoğlu, age, s. 156.

²⁷ Yüce hükümdar, İmparator anlamına gelir.

mu'azzam) unvanlarıyla yetinmiştir.²⁸ Ayrıca Türkçe “asil savaşçı” anlamında Avrasya’da kullanılan “alp” unvanının karşılığı olan “gazi” unvanı gerek Selçuklularda gerek Osmanlılarda ve gerekse Türk Beyliklerinde sıkça kullanılan bir unvan olmuştur. Osman Bey ve Orhan Bey, daha çok “gazi” unvanıyla anılan şahsiyetler olmuşlardır. Osmanlılarda ilk dönem “sultan” unvanının kullanımına pek rastlanılmaz. Bunun en önemli sebebi Anadolu’da ki Moğol baskısıdır. Moğollar “sultan” unvanını bir bağımsızlık ifadesi olarak kabul ettiklerinden dolayı bu unvanın kullanılmasına müsaade etmemişlerdir. Orhan Bey, bir hükümdar olarak ancak son İlhanlı hükümdarı Abu Said Bahadır Han’ın ölümünden sonra “sultan” unvanını kullanmaya başlamıştır.²⁹ Rumeli’de imparatorluğu kuran I.Murat ilk defa yüce hükümdar, imparator anlamında “hüdavendigar” (hünkâr) unvanını kullanmıştır. O, kaynaklarda gazi hüdavendigar diye anılır. Orhan, I.Murat’a ve sonra gelen tüm Osmanlı hükümdarları “gazi” unvanını kullanmayı bırakmadılar. Bu olgu, Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve gelişmesinde İslam gaza ideolojisinin daima temel olarak devam ettiğini gösterir.³⁰

Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı hükümdarları halifelik makamına karşı her zaman büyük hürmet duymuşlardır. Kendilerine halifeler tarafından verilen unvanlarla siyasi otoritelerini artırmışlardır. Örneğin, Yıldırım Beyazıd’ın Niğbolu Zaferi’ni müjdelemek maksadıyla Mısır’da bulunan Abbasi halifesine gönderdiği zafernameye halife tarafından verilen cevapta Yıldırım Beyazıd’a “sultan-ı iklim’i rum” unvanı ile hitapta bulunmuştur.³¹ Bu durumu kendileri için bir övünç vesilesi olarak kabul etmişlerdir. Zaman içerisinde elde edilen tüm başarılar ve bunlara karşı verilen unvanlar gerek Selçuklu’da gerekse Osmanlı’da sultanların nüfuzunu artırmış, İslam dünyası içinde Türklerin lider konumuna gelmesinde etkili olmuştur. Ancak Türk sultanları yaptıkları mücadeleleri bu unvanları kazanmak maksadıyla yapmamışlardır. Mamafih bu unvanlar elde edilen başarıların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim Han, Mısır seferi sonucunda Mekke’yi ele

²⁸ Halil İnalcık, *Osmanlılar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s . 115.

²⁹ Age, s. 116.

³⁰ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, C:2, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 64.

³¹ Ahmet Şimşirgil, *Kayı I Ertuğrul Ocağı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 132.

geçirdiğinde gayet mütevazı bir unvan ile anılmayı kendisi için daha uygun görerek “hadimü’l hameyni’ş-şerifeyn” unvanını kullanmıştır.³²

1.3. Hükümdarların Tahta Geçiş Merasimi

İslam öncesi Türklerde hâkimiyetin kaynağı ilahi idi. Tanrı, hâkimiyetini doğrudan doğruya değil yeryüzünde seçtiği bir temsilcisi aracılığıyla kullanmaktaydı. Bu aracı da Türk kağanı idi. Dolayısıyla hakan veya kağan Tanrı tarafından seçilmiş ayrıcalıklı kişilerdi. Bu anlayış halk arasında da kabul görmüştü.³³

Tanrı vergisi olarak kabul edilen bu yönetme yetkisine “kut” deniliyordu ve tüm kağan ailesi bu “kut”un bir parçasıydı. Tanrı vergisi olarak kabul edilen bu güç ve yetenekler, Göktürk Yazıtları’nda şöyle ifade edilmiştir;³⁴

- a) Kut (siyasi iktidar)
- b) Ülög veya Ülüş (kısmet, nasip, pay)
- c) Küç (güç)

Tanrı tarafından kutsanmış olan hükümdar ailesinden her bireyin tahta çıkma hakkı vardı. Ancak bu hakkı elde etmenin yolu hanedan üyelerinin birbiriyle olan mücadelesinden geçiyordu. Hanedan üyeleri arasında çok çetin mücadeleler vuku bulduktan sonra tahtı en kudretli olan ele geçiriyordu.³⁵ Hükümdarın tahta geçişi oldukça şatafatlı bir merasimle kutlanıyor ve bu suretle dost düşman herkesin bu olaydan haberdar olması sağlanıyordu. İslam öncesi Türklerde tahta çıkış töreni Çin kaynaklarında oldukça ayrıntılı bir şekilde tarif edilerek konu hakkında şu sözler ifade edilmiştir; “*Yeni kağan bir keçe üzerine oturtularak, dokuz kişi tarafından göğce kaldırılmakta, çadırın etrafında, güneş istikametinde dokuz kez döndürülmektedir. Sonra ipek bir şal ile boğazı sıkılarak kaç yıl hüküm süreceği sorulmakta ve ağzından çıkan ilk ses veya sözcüğe bakılarak bir süre tayin edilmektedir.*”³⁶

³² Halil İnalcık, age, s. 63.

³³ Salim Koca, age, s. 317.

³⁴ Age, s. 317.

³⁵ Age, s. 318.

³⁶ Saadettin Gömeç, “Kagan ve Katun”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S:29(1997),s. 82.

İslamiyet'in kabulüyle birlikte kut anlayışı Müslüman olan Türk devletlerinde aynen devam etmiş hatta hükümdar ailesine mensup olanların kanı kutsal kabul edildiği için bu aileden öldürülecek olanların kanı akıtılmayarak boğdurulmak suretiyle öldürülmüşlerdir. Örneğin Melikşah'a karşı isyan eden kardeşi Kavurd, Melikşah'ın emriyle tek gözlü bir Ermeni tarafından yay kirişi ile boğularak öldürülmüştür.³⁷ Türkiye Selçukluları döneminde Sultan I.Mesut ile giriştiği taht mücadelesini kaybeden Şehinşah'ı, Sultan I.Mesut'un adamları yakalamışlar ve gözlerini kör etmişlerdir.³⁸ Hatta bunu yapacak aletleri olmadığı için Bizans İmparatoru'nun sultana hediye ettiği şamdanla bu iş yapılmıştır.³⁹ Ancak Konya'ya gönderilen Şehinşah'ın tam kör edilmediğini öğrenen Sultan I.Mesud, bu duruma çok öfkelenmiş ve adamlarına emir vererek onu eski "Şamanî" usulüne ve Selçuk âdetine göre kanı akıtılmaksızın bir yay kirişi ile boğdurtmuştur.⁴⁰ İktidar mücadelesini kaybeden şehzadelerin öldürülmesi geleneği, Osmanlı'da da devam etmiştir. Örneğin Ankara Savaşı'ndan sonra Yıldırım Beyazıt'ın oğulları arasında meydana gelen ve tarihe "Fetret Devri"⁴¹ olarak geçen kargaşa döneminde Yıldırım Beyazıt'ın oğulları İsa Çelebi, Musa Çelebi, Süleyman Çelebi tahtı ele geçiren kardeşleri Çelebi Mehmet tarafından ortadan kaldırılmıştır.⁴² Ayrıca II. Murat isyan eden Şehzade Mustafa'nın aslında hanedan ailesinden olmadığını halka göstermek maksadıyla onu yayın kirişi ile değil de alelade suretle idam ettirmiştir ki bundan dolayı Şehzade Mustafa'ya Düzmece Mustafa denmektedir.⁴³ Bu örneklerle benzer oldukça fazla olay gerek Selçuklu tarihinde gerekse Osmanlı tarihinde çok sık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum konumuzun başında anlattığımız kut anlayışının bir sonucudur.

23 Mayıs 1040 Cuma günü Dandanakan Zaferi'nin kazanılmasının ardından Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve İnanc Yabgu öğle üzeri atlarından inerek Allah'a, kendilerine bu zaferi ihsan ettiği için şükür secdesi yaptıktan sonra tüm devlet ileri

³⁷ Ahmed b.Mahmud, age, C:1, s. 119.

³⁸ Gözlerin kör edilmesinden maksat kişiyi uzuvlarından yoksun ederek onun hükümdar olmasının önüne geçmektir.

³⁹ Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I.Mesut Dönemi* (1116- 1155), TTK Yayınları, Ankara 2003, s . 34.

⁴⁰ Age, s. 34.

⁴¹ 1402- 1413 yılları arası.

⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:1, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 345.

⁴³ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 100.

gelenlerinin huzurunda Tuğrul Bey için tahta çıkış merasimi düzenlenmiş, savaş alanında çadır ve taht kurulup bütün beyler onu hükümdar olarak selamlamışlardır.⁴⁴

Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev kardeşi ile giriştiği taht mücadelesini kaybettikten sonra bir süre gurbet hayatı yaşamış ancak tahtı kendisinden alan kardeşi Rükneddin Süleyman 'ın 1205'te ölümünün ardından tekrar tahta çıkmış ve bu cülus büyük bir şenlik içinde, çavuşların “çok yaşa” sesleri ve musiki nağmeleri arasında gerçekleşmiştir.⁴⁵

Gıyaseddin Keyhüsrev'in Alaşehir Savaşı'nda şehit edilmesinden sonra devlet adamları ortaya çıkan otorite boşluğunu giderebilmek için “Darü'l Mülük”te⁴⁶ toplandılar. Bu toplantı sonucu Malatya Meliki İzzeddin Keykavus tahta çıkması için Konya'ya davet edildi. İzzeddin Keykavus'a önce başkent Konya'da daha sonra da Türkiye Selçuklu'nun ikinci önemli şehri olan Kayseri'de cülus töreni yapıldı. Devlet büyüklerinin ve halkın tebriklerini kabul eden Sultan, onlara makamlar, iktâlar gibi hediyeler dağıttı.⁴⁷

1.4. Cihan Hakimiyeti Mefkûresi

Türkler daim suretle cihan hâkimiyeti mefkûresi ideali peşinden koşmuşlardır. Bu ülkü Türklerin yaşantısına dinamizm katarak onları büyük imparatorluklar kurmaya sevk etmiştir. Bu ülkü İslam öncesi Türk hakanlarının ideali olduğu gibi İslam bayraktarlığını yapan Türk sultanlarının da en büyük hayali olmuştur. Türklerdeki hedef, “Nizam-ı Âlem”dir ve âleme nizam verme görevi de doğrudan Türk hakanlarına Tanrı'nın vermiş olduğu kutsal bir görev olarak kabul edilir. Bilge Kağan “*Tanrı irade ettiği için tahta oturdum; dört yandaki milletleri nizama soktum.*” derken hükümdarlığının Tanrı tarafından kendisine tevdi edildiğini açıkça beyan ediyordu.⁴⁸ Türk hakanları kendilerini yalnızca belirli bir milletin veya inancın koruyucusu olduklarını düşünmüyorlar tam tersine tüm milletlerin ve dinlerin koruyucusu olarak kabul ediyorlardı. Bundan ötürü Türk imparatorluklarında

⁴⁴ Age, s.106.

⁴⁵ Tuncel Baykara, *I.Gıyaseddin Keyhüsrev (1164- 1211)Gazi-Şehit*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 31.

⁴⁶ Konya.

⁴⁷ Salim Koca, *Sultan I.İzzeddin Keykavus(1211- 1220)*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 22.

⁴⁸ Osman Turan, age, s. 94.

milliyet, din ve sınıf tezat ve mücadelesine rastlanılmamış, adalet ve ahenk hüküm sürmüştür.⁴⁹

Türk hakanlarının cihan hâkimiyeti mefkûresinden kasıtları egemenlikleri altına aldıkları yurtları sömürgeleştirme hedefi değildir. Tam tersine fethettikleri yerlere vatan gözüyle bakmışlar ve gittikleri coğrafyaları mamur beldeler haline getirmişlerdir. Şu iki örnek bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır. Tuğrul Bey, Dandanakan Zaferi dönüşünde ordusu ile Hemedan'a girerken zamanın evliyelerinden Baba Tahir ve Baba Cafer ile karşılaşır. Tuğrul Bey atından inerek bu iki evliyaya gerekli hürmeti gösterdikten sonra Baba Tahir, Tuğrul Bey'e "*Ey Türk! Allah'ın halkına ne yapmak istiyorsun?*" diye sorar. Tuğrul Bey evliyaya: "*Ne istersen*" cevabını verir. Baba Tahir "*Muhakkak Allah adalet ve ihsan yapmayı buyurur*" ayetini okuyarak "*Tanrı'nın emrini yap*" der. Tuğrul Bey'in gözleri yaşarır ve "*Öyle yapacağım*" cevabını verir.⁵⁰ Tuğrul Bey'den sonra devletin başına geçen Sultan Alp Arslan, Şiraz-İsfahan arasında atından düşünce bu durumu Hemedan halkına yaptığı kötü muameleden bilmiş ve derhal Hemedan nazırına bir mektup yazarak "*Şehre giriş ve bir kısım gümrük vergilerini kaldırmasını, halka iyi davranmasını ve onlardan aldığı şeyleri geri vermesini*" emretmiştir.⁵¹

Selçuklu sultanları girdikleri yerlerde zulüm dikeninin yeşermesine asla müsaade etmemişlerdir. Yine aynı şekilde Osmanlılar döneminde "Kazıklı Voyvoda" ismiyle ün yapmış Eflak Kralı "Vlad Çepeş" in halkına göstermiş olduğu zulüm ancak Fatih'in Eflâk'ı almasıyla son bulmuştur.⁵² Örneklerden de anlaşılacağı üzere gerek Selçuklu gerekse Osmanlı sultanları zulümden uzak durdukları gibi zulme de rıza göstermemişlerdir.

Tuğrul ve Çağrı Bey'den sonra devletin başına geçen Sultan Alp Arslan cihan hâkimiyeti mefkûresi gereği ve İslam'ın emri olan cihat farzıyla Anadolu önlerine gelmiş ve Bizans'ın haşmetli ordusunu 26 Ağustos 1071 tarihinde büyük bir yenilgiye uğratarak, Anadolu'yu Türk milletine ebedi bir yurt yapmıştır.⁵³ Alp

⁴⁹ Age, s. 10.

⁵⁰ Age, s. 188.

⁵¹ Sibt İbnul'l Cevzi, age, s. 140.

⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, C:2, s. 76.

⁵³ Osman Turan, age, s. 182.

Aslan'ın savaş öncesi Tanrı'ya yaptığı dua onun cihan hâkimiyeti mefkûresinin cümleşmiş halidir ki dua şöyledir *“Ya Rabbi. Seni kendime vekil yapıyorum; azametinin karşısında yüzümü yere sürüyor ve senin uğrunda savaşıyorum. Ey Tanrım! Niyetim halistir; bana yardım et; sözlerimde hilaf varsa beni kahret”*⁵⁴ Alp Arslan savaşı kazandıktan sonra kibirlenmemiş filhakika huzuruna getirilen mağlup Bizans kralı Romen Diyojen'e büyük bir âlicenaplık göstermiştir. Hatta Sultan Alp Arslan, Romen Diyojen'i kucaklayarak *“İmparator! Müteessir olmayınız; insanların maceraları böyledir. Size esir değil büyük bir hükümdar muamelesi yapacağım.”* diyerek onu teselli etmiştir. Aralarında geçen bu konuşmadan sonra Sultan Alp Arslan, Romen Diyojen'e *“Ben bu duruma düşse idim sen ne yapardın”* diye sormuş. Bunun üzerine Romen Diyojen'in *“Düşmana yapılması gerekeni yapardım.”* cevabı üzerine Sultan Alp Arslan, Romen Diyojen'e *“Şimdi sana ne yapacağımı sanıyorsun?”* sorusunu yöneltmiştir. Bunun üzerine İmparator, *“Beni öldürebilirsin; bu kasap işidir. Zaferini göstermek üzere beni şehirlerde teşhir edersin ve satarsın; bu da sarraf işidir. Üçüncü ihtimali söylemek ise, bir hayal veya delilik olur”* demiştir. Alp Arslan sonuncu ihtimali merak edip tekrar sual edince İmparator şu şekilde cevap vermiştir. *“Beni tahtıma iade edersin; sana dost kalır, yıllık vergi öder ve senin dostun olurum. Çağırdığın zaman askerimle gelir, hizmet ederim. Beni öldürmekten sana bir fayda yoktur. Aksine yerime başkasını getirirlerse; o da sana düşman olur”* cevabını verdi. Bunun üzerine Sultan Alp Arslan *“Ben Allah'a muzaffer olursam sana iyi muamele yapacağıma dair söz vermiştim”* diyerek âlicenaplığını göstermiştir.⁵⁵

Cihan hâkimiyeti mefkûresi Osmanlı'da da aynen devam etmiştir. Bir rivayete göre Osman Gazi, dönemin ahi lideri Şeyh Edebalı'nın evinde konuk olduğu geceyi Kuran-ı Kerim okuyarak geçirmiş ve sabaha karşı uykuya dalınca rüyasında Şeyh Edebalı'nın koynundan çıkan bir ayın kendi koynuna girdiğini, sonrasında göğsünden bir ağacın çıktığını, bu ağacın kısa süre içinde büyüyerek dallarının ve köklerinin tüm dünyayı sardığını, gölgesinin bütün yeryüzünü tuttuğunu, insanların o ağacın gölgesinde toplandığını görmüş ve rüyayı sabah olunca Şeyh Edebalı'ya anlatmıştır. Şeyh Edebalı rüyayı şu şekilde tevil etmiştir. *“Oğul Osman, Hak Teâlâ*

⁵⁴ Age, s. 182.

sana ve soyuna hükümranlık verdi, mübarek olsun.”⁵⁶ Bu rüya dahi kuruluştan itibaren Osmanlı hükümdarlarının dünyayı yönetme arzusu içinde olduğunu göstermektedir.

Osmanlı hükümdarları aynen ataları Selçuklular gibi “Nizam-ı Âlem” ülküsü ile dünyada barışı ve huzuru tesis etmeye çalışmış, fethettikleri coğrafyalardaki halkların dinsel, ırksal, mezhepsel farklılıklarına rağmen yan yana yaşamalarını sağlamıştır.⁵⁷ Bu durumun bir benzeri de Osmanlılardan çok önce yaşamış olan Hazar Devleti döneminde yaşanmıştır.⁵⁸ Hazarlar uyguladıkları hoşgörü politikalarıyla dönemlerinin “Hazar Barış Çağı” olarak adlandırılmasına vesile olmuşlardır⁵⁹

Osmanlı’da İstanbul’un fethi, cihan hâkimiyeti mefkûresi içinde ayrı bir öneme sahipti ve bu mefkûrelerini “Kızıl Elma” olarak idealize etmişlerdi. İstanbul’un Türkler tarafından “Kızıl Elma” olarak adlandırılmasındaki tarihi neden ise; Ayasofya önünde bir at üzerinde bulunan Justianus’a ait heykelin elinde tuttuğu “kızıl küredir” Batılı kaynaklar bu kürenin İstanbul’u koruyan bir tılsım olduğunu ifade ederken bu kürenin heykelin elinden düşmesi Bizans’ın sükûtuna delil sayılmıştır.⁶⁰ Fatih’in, İstanbul’u fethinden sonra “Kızıl Elma” ülküsü sona ermemiş yeni “Kızıl Elma” Viyana olmuştur.⁶¹ Osmanlı’da “Kızıl Elma” ideale yalnızca padişahlar sahip çıkmamış aynı zamanda Kapıkulu Ocakları da ocağın ilgasına kadar bu mefkûreye sahip çıkmışlardır. III. Selim döneminde Nizam-ı Cedit Ocağı’na karşı çıkan Yeniçeriler “ *Al-i Osman askeri dünyayı kılıç ile fethettiler. Hemen bize düşman gösterversinler; dal-kılıç olup düşmanı harap ederiz, Kızıl-Elma’ya dek gideriz.*” diyorlardı.⁶²

Sonuç olarak Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi ilk Türk devletlerinden itibaren Türk hükümdarlarının hedefi olmuştur. Anadolu’nun fethinin mimarı olan

⁵⁵ Age, s. 184- 185.

⁵⁶ Ahmet Şimşirgil, age, s. 24.

⁵⁷ Osman Turan, age, s. 2.

⁵⁸ Hazarlar, 468- 965 yılları arasında İdil kıyıları ve Kırım yarım adası arasında imparatorluk kuran Türk halkıdır.

⁵⁹ Muallâ Uydu Yücel, “Hazar Hakanlığı” Türkler Ansiklopedisi, C: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 445.

⁶⁰ Osman Turan, age, s. 39.

⁶¹ Age, s. 41.

⁶² Age, s. 41.

Selçuklulardan onların mirasçısı olan Osmanlılara tevarüs ederek cihan hâkimiyetinde amaçlanan hedeflerin çoğuna ulaşmıştır.

1.5. Hükümdarlık Alametleri

Her dönemde hükümdarları diğer yönetici ve insanlardan ayırt eden birtakım alametler olmuştur. Günümüzde de bu durum aynen geçerlidir. Ortasında bir güneşin çevresinde de on altı yıldızın bulunduğu bir simgenin yalnızca cumhurbaşkanlığı makamına ait bir alamet olması onu diğer yöneticilerden ayırt eder. Mamafih Türk hükümdarları en eski devirlerden itibaren birtakım hâkimiyet alametleri kullanmışlardır. Böylelikle içerde ve dışarıda hükümdar olarak tanınma imkânı bulmuşlardır. Bu hâkimiyet alametleri ise, “taht”, “para”, “hil’at”, “çetr”, “nevet”, “sancak”, “hutbe”, “tuğra”, “kılıç”, “yay”, “kama”, “kamçı”, gibi unsurlardır.⁶³ Örneğin Çin imparatoru Wen-ti, Doğu Gök Türk Hakanı İşbara’nın ölümünden sonra yerine geçen kardeşine “davul, zurna, bayrak” göndermiş yine aynı şekilde Çin imparatorları Türgişler’e “hakanlık” verirken tuğ ile birlikte davul da göndermişlerdi.⁶⁴ Hükümdarların hâkimiyet alametleri kullanma geleneği Türklerin İslam dinine geçmesi ile de devam etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak İbni Haldun, “Mukaddime” adlı eserinde *“Sultanı diğerlerinden ayıran birtakım kıyafet ve alametler var, bu alamet ve kıyafetler Sultan’a mahsus olup, sultan bunlarla tabasından, devletin havas, öteki büyük rical ve başkanlarından ayrılır.”* demektedir.⁶⁵ Selçuklu hükümdarlarının hâkimiyet sembolleri maddi ve manevi olmak üzere iki kısımdır.⁶⁶ Osmanlı için de hâkimiyet alametleri açısından aynı tasnifi yapmamız mümkündür. Bu açıdan hükümdarlık alametlerini gerek Selçuklu gerekse Osmanlı açısından aynı başlıklar altında açıklayacağız.

1.5.1. Taht

Taht; hükümdarların, merasim günlerinde üstünde oturdukları sandalyeye, süslü sedire verilen addır.⁶⁷ Hükümdar ailesinden birinin iktidarı ele geçirmesi

⁶³ Salim Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, Genel Türk Tarihi, C: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 319.

⁶⁴ İbrahim Kafesoğlu, age, s. 256.

⁶⁵ Erdoğan Merçil, age, s. 30.

⁶⁶ Age, s. 30.

⁶⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: 3, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s. 379.

konusunda “tahta oturmak” tabiri kullanılır. Selçuklular açısından taht önemli bir hâkimiyet alametidir; Gazneliler ile yapılan Dandanakan Savaşından sonra devletin kuruluş merasimi yapılarak savaş alanına derhal çadır ve taht kurulup Tuğrul Bey’i sultan olarak devlet ileri gelenleri selamlamışlardır.⁶⁸ Tuğrul Bey’in 1057 yılında Bağdat’a halifeyi ziyarete gittiğinde hilafet sarayında yerden aşağı yukarı 7 arşın⁶⁹ yükseklikte bir tahtın üzerinde oturmakta olan halifenin bulunduğu yere girdi ve halifeyi selamlayarak yer öptükten sonra Reisürrüesa tarafından halifenin oturduğu tahttan yaklaşık üçayak uzakta güzel ve hoş görünümlü bir taht’a oturtuldu.⁷⁰ Bu da göstermektedir ki halifenin makamının büyük olmasına istinaden daha büyük ve gösterişli bir tahta oturmuş, Sultan ise halifeden daha alt bir makamda kabul edildiği için daha mütevazı bir tahta oturtulmuştur. Tahtın yüksekliği ve gösterişli olması iktidarın gücünü simgelemektedir. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, Bizans İmparatoru Manuel’in kendisi aleyhine oluşturduğu ittifakı bozmak maksadıyla İstanbul’a ziyarete gittiği sırada ⁷¹ Manuel, Sultan’ı çok değerli taşlarla bezenmiş yüksekçe bir taht üzerinde karşılamıştır. Bu olaya kitabında yer veren dönemin Bizans tarihçisi Ioannes Kinnamos,⁷² imparator için hazırlanan tahtla ilgili olarak şunları ifade etmiştir; *“Muhteşem bir yüksek kürsü inşa edildi, üzerine bir taht oturtuldu. Yerden çok yüksekti; görülmeye değer bir sahne. Tamamı altından yapılmıştı. Her tarafına yakut ve safir taşlar konulmuştu, incileri ise saymak mümkün değildi. Her mücevherin etrafını yeterli sayıda inci sarıyordu, yakın aralıklarla tutturulmuşlardı; fevkalade yuvarlak incilerdi ve kardan daha beyaz parlıyorlardı. Taht böylesine parlaklıktâydı. Kılıç Arslan onların arasına geldiğinde, şaşkınlık içindeydi. İmparator kendisine oturması için ısrar etmesine rağmen, önce kesin*

⁶⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 106.

⁶⁹ 4.76m.

⁷⁰ Abdurrahman İbn’ül-Cevzi, *El-Muntazam Fi Tarihi’l-Ümem*, Terc: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 31.

⁷¹ Kılıç Arslan’ın güçlenmesinin önüne geçmek isteyen Bizans İmparatoru Manuel, Şahinşah ve Danişmend beyi Yağıbasan’ı, Sultana karşı kışkırtarak ittifak yapmalarını sağlamıştır. Bir yandan Bizans baskısı diğer yandan yaşanan bu iç mücadele karşısında zor durumda kalan II. Kılıç Arslan 1162 yılında kendisi aleyhine oluşturulan ittifakı engelleyebilmek maksadıyla İstanbul’a giderek yaklaşık 80 gün İmparatorun misafiri olmuştur. II.Kılıç Arslan’ın bu ziyareti amaçladığı hedef açısından başarılı olmuş,İmparator bu ziyaret sonrasında Türk tehlikesini bertaraf ettiğini düşünerek dikkatini başka alanlara kaydırmıştır.Bu durumdan faydalanan II.Kılıç Arslan düşmanlarını kısa süre içinde bertaraf ederek yeniden Bizans üzerine hücum edecek güce ulaşmış ve sonuçta Manuel ile yaptığı Miryakefolon Savaşı neticesinde Bizans’ın, Anadolu’nun Türk yurdu olduğunu kabul etmesini sağlamıştır.

şekilde reddetti. Fakat İmparatorun hâlâ ısrar ettiğini görünce yüksek tahtın yanında çok mütevazı, alçak bir tabureye oturdu.” İfadelerden de anlaşılacağı üzere İmparator gücünü ve kudretini II. Kılıç Arslan’a göstermek maksadıyla haşmetli bir taht’a oturmuş, Sultan’ı ise daha basit bir tahta oturtarak kendisinden daha güçsüz olduğunu ima etmeye çalışmıştır. Bu durum o dönem içinde tahtın hâkimiyet açısından önemli bir güç göstergesi olduğunu kanıtlamaktadır. Osmanlı’nın ilk dönemlerine baktığımız zaman ise Osman ve Orhan Beyler döneminde aşiret yapısı devam ettiği için taht yoktur. Çünkü bu dönemde beylik, hâlâ tam manasıyla yerleşik yaşama adapte olmuş değildir. Tahtın önem kazanması daha çok yerleşik yaşamın güçlenmesi ve devletin teşkilatının kemale ermesiyle alakalıdır. Osmanlıların ilk aşiret devirleriyle ilgili net bilgiler elimizde olmayıp bu dönemle ilgili bilgiler sonradan yazılmış eserlere dayanmaktadır.⁷³ Bu duruma bağlı olarak Orhan Gazi ve I.Murat’ın tahta çıkış merasimi yapıp yapılmadığı belli değildir. I.Murat’ın savaş alanında şehit edilmesinden dolayı Yıldırım Beyazıt’a da gösterişli bir merasim yapılamamıştır.⁷⁴ Ertuğrul Bey’in ölümünden sonra Kayı Aşireti’nin idaresi oğlu Osman’a intikal etmiştir. Osman’ın amcası Dündar Bey, yeğeninin tahtı ele geçirmesine mecburen rıza göstermiştir. Boy’un ileri gelenlerinin temayülü Osman Bey’den yana idi.⁷⁵ Ancak bir süre sonra Dündar Bey taht için mücadeleye girince Osman Bey tarafından öldürülmüştür. Böylelikle tahtın yegâne sahibi Osman Bey olmuştur.

Osmanlı kaynaklarında sultanların kullandıkları tahtlarla ilgili yazılı bilgilerden ziyade dönemin resim sanatı yerine geçen minyatürler⁷⁶ vasıtasıyla tahtlar hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bu minyatürlerde hükümdar yüksekçe bir zemin üzerine yerleştirilmiş genişçe bir taht üzerinde oturmaktadır. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren minyatürle resim yapma sanatı Osmanlı sanatına dâhil olduktan

⁷² Ioannes Kinnamos, *Historia*, Çev.: Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 149.

⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, C:1, s. 97.

⁷⁴ Ebru Baykal, *Osmanlılar’da Törenler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne Ekim 2008, s. 14.

⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, C:1, s. 97.

⁷⁶ Eski el yazısı kitapları süslemek için sulu boya ile yapılan ince resimler hakkında kullanılan bir tabirdir. Osmanlı Türklerinde Fatih zamanından itibaren kitaplara minyatürler yapılmaya başlanmış, hatta padişahların resimleri de nakşedilmiştir.

sonra⁷⁷ Osmanlı Sultanlarını çeşitli törenlerde resmeden minyatürlere sıkça rastlanmıştır. Özellikle bu törenler içinde elçi kabul törenlerinin ayrı bir yeri vardır. Bu vasıta ile gelen elçilik heyetine devletin ihtişamı gösterilmeye çalışılmıştır.⁷⁸

Padişahın merasimlerde oturduğu taht, onun ihtişamını ve hâkimiyetinin gücünü dost düşman herkese göstermek maksadıyla gösterişli bir görünüme sahip yapılmıştır. Padişahların gösterişli tahtları nakkaşlar tarafından minyatürlere yansıtılmıştır. Örneğin Nakkaş Osman tarafından yapılan bir minyatürde Erdel Prensi'ni huzuruna kabul eden Kanuni gayet ihtişamlı bir tahtta otururken resmedilmiştir.⁷⁹ Sonuç olarak bir hâkimiyet figürü olan “taht” Selçuklu ve Osmanlı sultanlarının gücünün gösterilmesi açısından önemli maddi bir alamet olmuştur.

1.5.2. Para

Para, Türk hükümdarları açısından önemli bir hâkimiyet alametidir. Para üzerine yazılan ifadeler parayı bastırmanın bağımsız mı yoksa metbu bir hükümdar mı olduğunun en açık göstergesidir. Sikke, Emevîlerden itibaren İslâm dünyasında bağımsızlığın ve egemen bir güç olmanın sembolü olarak kabul edilmiş, devletin başına geçen hükümdarın sikke kestirip (darbedip) hutbe okutması âdetten sayılmıştır.⁸⁰ Örneğin Büyük Selçuklu hükümdarı Sancar, Sultanü'l-Azam (En Büyük Sultan) unvanını kullanırken, Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı I.Mesut, bastırdığı bakır parada “sultanü'l mu'azzam” (büyük sultan) unvanını kullanmaya cesaret edebilmiştir.⁸¹

Türk geleneğinde tahta çıkan hükümdarlarının ilk işi kendi adına para bastırmaktır. Bu para üzerinde sultanın adının yanı sıra unvanı ve lakapları da yazılıyordu.⁸² Tuğrul Bey'in bastırmış olduğu paranın üzerinde “el-emîrû's-seyyid” ve “el-emîrû'l-ecel” unvanları yer alırken daha sonra “es-sultânü'l-muazzam şâhan-şâh el-ecel” unvanı bulunmakla beraber sonradan “rükniddin” unvanını da

⁷⁷ Mehmet Zeki Pakalın, age, C:2, s. 537.

⁷⁸ İbrahim Yıldırım, “Edirne Sarayın'da ve Topkapı Sarayın'da Minyatürlere Yansıyan Elçi Kabul Sahnelerindeki Osmanlı Devletinin Diplomatik Gücü” *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:1, S.1 (2012), s.82.

⁷⁹ Age, s.81.

⁸⁰ Oğuz Tekin, “Sikke” TDV İslam Ansiklopedisi, C:37, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 180.

⁸¹ Salim Koca, age, s.6.

⁸² Erdoğan Merçil, age, s.89.

ekletmiştir⁸³ Para üzerinde genelde Müslüman anlayışına göre resim bulunmazken Türk-İslam geleneğinde bu durumdan farklı olarak tasvirlere yer verilmiştir. Tuğrul Bey'in bastırmış olduğu paranın üzerinde "Kınık" boyunun sembolü olan ok ve yay tasvirine yer verilmiştir.⁸⁴ Selçuklu paraları üzerindeki olmazlardan biri de dönemin halifesinin isminin zikredilmesidir.⁸⁵ Bu gelenek Tuğrul Bey'den itibaren tüm Selçuklu hükümdarlarının paralarında devam ettirilmiştir. Vassal bir hükümdar, adına para bastırıcaksa muhakkak tabii olduğu hükümdarın ismini kendi isminden önce zikretmek zorundaydı. Bu kurala uymayan hükümdar isyan etmiş sayılıyordu. Büyük Selçuklu'nun vassallarından Ebu Müslim, Kutalmışoğlu Süleyman'ı Melikşah'a itaatsizlikle suçlayınca, Süleyman Şah ona şu cevabı vermişti *"Büyük Sultan'a itaat etmek benim vazifemdir. Bu ülkeleri ve kâfirlerin elindeki yerleri onun iktidarı sayesinde fethettim. Hutbeyi onun adına okutacağım; parayı da onun adına kestireceğim."* diyerek vassallığın gereği olan parayı hükümdar adına bastıracağını ifade ederek suçlamaları reddetmiştir.⁸⁶ Türkiye Selçukluları döneminde Harzemşah Celaledin, Alaaddin Keykubat'ın kendi hâkimiyetini tanıdığını göstermesi için Rum diyarında adına hutbe okutup, sikke bastırması gerektiğini söylemiş ve bundan dolayı da araları bozulmuştu.⁸⁷

Paranın hâkimiyet sembolü olma özelliği Osmanlı döneminde de devam etmiştir. İlk Osmanlı parasının kimi kaynaklarda Orhan Bey döneminde basıldığı şeklinde ifade edilmektedir.⁸⁸ İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan ve üzerinde "Osman b. Ertuğrul" yazılı sikke ilk Osmanlı parasının Osman Bey döneminde basıldığını göstermektedir.⁸⁹ Ancak bu para üzerinde darp yeri ve tarihinin bulunmaması ilk paranın Osman Bey döneminde basılıp basılmadığı konusunu tereddütlü bir hale getirmektedir.⁹⁰ Fakat bir gerçek vardır ki üzerinde İlhanlı baskısı iyice azalan Orhan Gazi, bağımsızlık yolundaki ilk adımını para bastırarak

⁸³ Oğuz Tekin, age, s. 181.

⁸⁴ Age, s. 181.

⁸⁵ Age, s. 181.

⁸⁶ Salim Koca, age, s. 3.

⁸⁷ Anonim Selçukname, Haz: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşkuner, Atıf Yayınları, Ankara 2004, s. 34.

⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, C:1, s. 547.

⁸⁹ Oğuz Tekin, age, s. 182.

⁹⁰ Age, s. 182.

atmıştır.⁹¹ Osman Bey ve Orhan Bey'den sonra gelen tüm Osmanlı hükümdarları kendi hâkimiyetlerini ispat etmek maksadıyla para bastırmışlardır. Yıldırım Beyazıt'ın ölümünün ardından şehzadeler bağımsızlıklarını ilan etmek için para bastırarak meşruiyet kazanmaya çalışmışlardır.⁹² Osmanlı'da tahta geçen her padişah sikkeyi kendi adına bastırırdı. Osmanlı'nın temel para birimi gümüş akçe idi. Fatih Sultan Mehmet döneminde ise ilk altın para basıldı.⁹³

Sonuç olarak İslamiyet'i kabul etmiş olan Türk-İslam devletlerinin hepsinde sikke önemli bir hâkimiyet alameti olarak karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu'nun mirasçısı olan Osmanlı hükümdarları da bu geleneği devam ettirerek devletin kuruluşundan itibaren kendi adlarına para bastırmışlardır.

1.5.3. Hil'at

Hil'at, terim olarak halifeler ve hükümdarlar tarafından taltif etmek ve şereflelendirmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı kişilere giydirilen değerli elbiseyi ifade eder.⁹⁴ Türkler, Müslüman olmadan önce de muhtemelen bu geleneğe sahiptiler ve bu konuda Çinlilerden etkilenmişlerdi.⁹⁵ Gerek "Dede Korkut" kitabında gerekse "Kutadgu Bilig"de, Hil'at kavramının değişik versiyonlarına rastlanmaktadır.⁹⁶ Hil'at giydirme geleneği İslam coğrafyasında da yaygın bir devlet geleneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır halifesinin kışkırtmalarıyla Arslan Besasiri, Oğuzlarla girdiği mücadelede elde ettiği başarının üzerine birçok mal ve para ile ödüllendirilmiştir. Bu hediyeler arasında Hil'atlar da yer almaktadır.⁹⁷ Şii Büveyhi Devleti'nin baskılarına karşı Bağdat Abbasi halifesinin yardımına koşan Sultan Tuğrul Bey, 24 Ocak 1058 yılında Abbasi halifesini ziyarete gittiği zaman halk, Sultanı büyük bir coşkuyla karşılamış ve Abbasi halifesi, Tuğrul Bey'e şaşalı bir karşılama töreni düzenlemiş, Sultan'a önceden özel olarak hazırlanmış hil'atlar giydirilmiştir.⁹⁸

⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, C:1, s. 547.

⁹² Age, s. 549.

⁹³ Ali Akyıldız, "Para", TDV İslam Ansiklopedisi, C: 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 164.

⁹⁴ Mehmet Şeker, "Hil'at", TDV İslam Ansiklopedisi, C: 18, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 22.

⁹⁵ Age, s. 24.

⁹⁶ Age, s. 23.

⁹⁷ Sıbt İbnul'l Cevzi, age, s. 26.

⁹⁸ Age, s. 43, Ahmed Bin Mahmud, age, s. 37.

Hil'at giyme bir yönüyle giydirenin üstünlüğünün kabul edilmesi anlamına geliyordu. Selçuklu vassalı Musul emiri Müslim, Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Selçuklu, merkezi yönetiminin zayıflamasından istifade ile Irak'a hâkim olmak istemiş ancak sonradan halifeye yeniden itaat ederek gönderdiği hil'atleri giymiştir.⁹⁹ Hilkat verme, verenin hâkim ve otorite sahibi olduğunu; alanın ise bu üstünlüğü kabul ettiğini göstermekteydi. Sultan Alp Arslan, 1063 yılında Rey'de Selçuklu Devlet'i tahtına oturduğu zaman sarayda büyük bir şölen düzenletmiş, şölenin ardından emir ve habiplerine hilkatler vererek resmen Büyük Selçuklu hükümdarı olduğunu ilan etmiştir. Hilkatleri giyen devlet adamları ise böylelikle onun hâkimiyetini tanımış oluyorlardı.¹⁰⁰ Yine Alp Arslan, Malazgirt Savaşı sonucunda Bizans İmparatorunu esir eden memlükü¹⁰¹ ödüllendirmek amacıyla ona hil'at hediye etmişti.¹⁰² Nizamülmülk'ün "Siyasetname" adlı eserinde de pek çok yerde hil'at kavramına rastlanılmaktadır.¹⁰³ Gazne Sultanı Mahmut, Hacibi Arslan tarafından Selçuklular aleyhine kışkırtılmak istendiğinde bu duruma tepki göstererek Selçukoğullarının gönlünü almak için Mikail'e ikramlarda bulunup hil'atlar giydirmiştir.¹⁰⁴ Halife Müsterşid tarafından kabul edilen Irak Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud'a giydirilen Hil'atler yedi kaftan olup her birisi farklı renkten ve cinsten olup yedinci hil'at siyah ve güzeldi.¹⁰⁵ Bu durum hil'at geleneğinin Orta Asya'da Müslüman Türkler arasında yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Sultanlar devlet adamlarına hil'atlar giydirirken Sultanlara halife tarafından hil'at giydirilmiştir. Bu durum Büyük Selçuklu'da olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nde de aynen devam etmiştir. I.Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra tahta geçen Mesut'un sultanlığı Abbasi halifesi tarafından hil'at verilerek kutlanmıştır.¹⁰⁶

Hil'at geleneği Selçuklu'dan Osmanlı'ya tevarüs ederek hâkimiyetin önemli sembolleri arasında yerini muhafaza etmiştir. Öyle ki maddi sıkıntıya düşüldüğünde

⁹⁹ Sibt İbnul'l Cevzi, age, s. 127.

¹⁰⁰ Age, s. 129.

¹⁰¹ Köle, Kul

¹⁰² Kemalüddin İbnül Adim, *Zübdetü'l Haleb Min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, Ter: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.30.

¹⁰³ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Çev.: Nizameddin Bayburtlugil, Dergah Yayınları, İstanbul 1995, s. 34,42,47,83,135.

¹⁰⁴ Ahmed Bin Mahmud, age, C:2, s.11.

¹⁰⁵ Age, s.57.

¹⁰⁶ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, age, s. 22.

dahi bu gelenek sürdürülmüştür. Bunun en önemli nedeni ise hil'atin hanedanın meşruiyetinin ve ona olan bağlılığın önemli bir işareti sayılmasıdır.¹⁰⁷ Hatta bu gelenek Osmanlı'da daha kendinden önceki Türk devletlerine oranla daha ehemmiyetli bir hâl alarak devlet adamlarının ödüllendirilmesinde veya cezalandırılmasında vazgeçilmez bir maddi simge haline gelmiştir. Bu duruma bağlı olarak Osmanlı'da hil'atler giydirilme sebeplerine bağlı olarak, *arz hil'ati*, *ulûfe hil'ati*, *vedâ hil'ati*, *umum hil'ati* gibi adlarla anılmıştır.¹⁰⁸ Herhangi bir devlet adamına görev verildiğinde yani resmi tayin işlemi yapıldıktan sonra hil'at giyme merasimi düzenlenirdi. Örneğin, müneccimbaşılığa tayin edilen kişilere hil'at töreni on dokuzuncu asrın ilk yarısına kadar sadrazam konağında devlet işlerinin “Bab-ı Ali”de görülmesinden sonra bab-ı ali’de ve yine sadrazam konağında yapılmaya devam etmiştir. Yeni tayin olunan müneccimbaşı, sadrazam huzurunda hil'at giydikten sonra göreve başlayabilirdi.¹⁰⁹ 1617– 1618 yılları arasında İran üzerine gerçekleştirilen sefer esnasında Anadolu Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Anadolu’ya tabi sancak beyleri, alaybeyleri, çeribaşları, müteferrika, çavuşlar ve timarlı sipahileriyle birlikte veziriazamın otağı önünde alay göstererek hil'at giymiş, ordunun sağ tarafında görev almışlar, Karaman Beylerbeyi Mümin Paşa, askerleriyle birlikte alay gösterip hil'at giymiş ve yine sağ kola yerleşmişti. Rumeli Beylerbeyi Dilaver Paşa, sancak beyleri, alaybeyleri, müteferrika, çavuşlar, zeamet ve timar sahipleri ile alay göstermiş, hilat giyerek ordunun sol kolunda sefere katılmışlardı. Yine Halep, Maraş, Adana, Sivas Beylerbeyileri ile Şam Veziri Hafız Ahmet Paşa alay gösterip hil'atler giyerek, askerleri ile ordunun sol kolunda yerlerini almışlardı.¹¹⁰ Hil'at bazen de bir hediye niteliğine bürünüp hizmetlilerin sevindirilmesi için kullanılırdı. Yavuz, nedimi Hasan Can’ı, gördüğü bir rüyanın gerçekleşmesi üzerine kıymetli bir hil'at ve iki yüz dinarla sevindirmişti.¹¹¹ Hil'at giydirme geleneği Osmanlı'da o kadar

¹⁰⁷ Filiz Karaca, “Osmanlı’da Hil’at” TDV İslam Ansiklopedisi, C:18, TDV Yayınları, İstanbul 2014, sayfa. 25.

¹⁰⁸ Age, s. 25.

¹⁰⁹ Salim Ayduz, “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık Müessesesi”, *TTK Belleten*, C: 70, S: 257, (2006), s. 168.

¹¹⁰ Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi. Topçular Kâtibi Tarihi (Metin ve Tahlil), Haz: Ziya Yılmaz, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 673- 675.

¹¹¹ Ahmet Şimşirgil, Tarih ve Medeniyet, ahmetşimşirgil.com , (30 Ocak 2014/03Kasım 2015).

yaygınlaşmıştır ki sıradan bir etkinlik sayılabilecek aşure törenlerinden sonra bile aşçıbaşına hil'atler giydirilmiştir.¹¹²

Örneklerden de anlaşılacağı üzere hil'at geleneği Selçuklu'dan Osmanlı'ya tevarüs etmiştir. Ancak Osmanlı bu geleneği daha da çeşitlendirerek hemen hemen her alanda kullanılan bir şekle sokmuştur. Bu uygulama sultan II. Mahmut tarafından kaldırılmıştır.¹¹³

1.5.4. Çetr

Çetr kelimesi şemsiye, çadır anlamına gelir ve dilimize Farsça'dan geçmiştir. Kelimenin aslı ise Sanskritçe “çhattra” kelimesidir.¹¹⁴ Hükümdarlar savaş için sefere çıktıklarında veya alayla bir yere gittiklerinde “çetr” denilen bir tür şemsiye açılırdı.¹¹⁵ İran ve Emevi hükümdarlarının kullandıkları gibi Selçuklu sultanları da çetri bir hâkimiyet sembolü olarak kabul etmişlerdir. Çetrin rengi, şekli hükümdardan hükümdara değişebildiği gibi aynı hükümdarın farklı renklerde ve şekillerde çetr kullandığı da olmuştur.¹¹⁶ Diğer hâkimiyet alametlerinde olduğu gibi tahta geçen yeni hükümdarın çetrinin onu başka bir sultandan ya da hanedan azasından, devlet ricali ve ekâbirden ayırması ve ona hâs olması gerekirdi.¹¹⁷ Selçuklu hükümdarlarının kullandıkları çetrin üzerinde ok ve yaydan mürettep bir arma bulunuyordu.¹¹⁸ Kavurd Bey çetrinin üzerine bahsi geçen Selçuklu armasını işletmişti.¹¹⁹ Sultan Tuğrul, Nişabur'a başı üzerinde kırmızı ipek kumaştan yapılmış bir çetr ile girmiştir.¹²⁰ Selçuklu sultanlarının ölümünün ardından çetr diğer hâkimiyet alametleriyle birlikte türbelerinde muhafaza altına alınmıştır.¹²¹ Bu bilgidен hareketle şunu söyleyebiliriz ki sultanın ölümüyle birlikte ona ait olan hâkimiyet alametleri geçerliliğini yitirmektedir.

¹¹² Zeynel Özlü, “Osmanlı Sarayında Aşure Geleneği Uygulamasına Dair” *Milli Folkör Dergisi*, S: 101 (2014), s. 218.

¹¹³ Filiz Karaca, age, s. 27.

¹¹⁴ Aydın Taneri, “Çetr” TDV İslam Ansiklopedisi, C:8, TDV Yayınları, İstanbul 2014, s. 293.

¹¹⁵ Erdoğan Merçil, age, s. 104.

¹¹⁶ Erkan Göksu, “Çift Başlı Kartal ve Selçuklular”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S: 5 (2016), s. 121.

¹¹⁷ Agm, s. 122.

¹¹⁸ İhsan Arslan “İlk Türk İslam Devletlerinde Hükümdarlık ve Hakimiyet Sembolleri” *Ekev Akademi Dergisi*” S:51(2012), s. 87.

¹¹⁹ Erkan Göksu, agm, s. 123.

¹²⁰ Aydın Taneri, age, s. 293.

¹²¹ Agm, s. 123.

Selçuklu hükümdarlarının kullanmış olduğu çetren rengi siyahtır. Bu dönem Abbasilere olan saygıdan ötürü çetren rengi siyah olmuştur.¹²² İbni Bibi'nin "El-Evami'rü'l-'Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye" adlı eserinde 70'e yakın yerde çetr kavramı kullanılmıştır. Çetren siyah olduğu bilgisi ise yaklaşık 13 yerde geçmektedir.¹²³ Türkiye Selçukluları döneminde çetr farklı adlarla da kullanıldığı olmuştur.¹²⁴ ("çetr-i cihângîr-i saltanat", "çetr-i mansûr", "çetr-i şehinşâh" ve "çetr-i hümâyûn") Siyah renkli olan Selçuklu çetri II. Gıyaseddin devrinde vezir Sadettin Köpek'in etkisiyle mavi yapılmıştır.¹²⁵

Selçuklular açısından oldukça önemli bir hâkimiyet alameti olan çetr Osmanlı hükümdarları tarafından kullanılan bir alamet olma niteliğini kaybederek tercih edilen bir hâkimiyet sembolü olma mahiyetini muhafaza edememiştir.¹²⁶

1.5.5. Nevbet

Muayyen vakitlerde resmi yerlerde çalınan mızıkaya yerine kullanılan bir tabirdir.¹²⁷ Bu askeri mızıkaya kavramının Zülkarneyn döneminde ortaya çıktığı sanılmaktadır.¹²⁸ Türklerde nevbet, Hunlar ve Göktürklerden itibaren hâkimiyet alameti olarak benimsenmiş ve bu gelenek Osmanlılara kadar devam etmiştir.¹²⁹ Selçuklularda nevbet geleneği ilk olarak Tuğrul Bey döneminde görülmektedir.¹³⁰ Tuğrul Bey her namaz vaktinde yani günde beş defa nevbet çaldırmıştır. Nevbet namaz vakitlerinin dışında da pek çok törende çalınmıştır.¹³¹ Urfalı Mateos, Tuğrul Bey'in Ermeni şehri Mandzgert'i kuşattığı sırada hücum borularını çaldırması üzerine şehir halkının bu sestene çok korktuğunu yazmıştır.¹³² Nevbet geleneği hâkimiyetin önemli bir göstergesi olarak Selçuklu tarihinin bütün dönemlerinde karşımıza çıkmaktadır. Günde beş vakit nevbet çaldırmak hükümdarlara özgü bir

¹²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.71.

¹²³ Agm, s. 129.

¹²⁴ İbni Bibi, age, s. 453.

¹²⁵ Aydın Taneri, age, s. 293.

¹²⁶ Age, s. 294.

¹²⁷ Mehmet Zeki Pakalın, age, C:2, s. 683.

¹²⁸ Abdülkerim Özeydin, "Nevbet", TDV İslam Ansiklopedisi, C:33. TDV Yayınları, İstanbul 2014, s. 39.

¹²⁹ İhsan Arslan, age, s. 88.

¹³⁰ Erdoğan Merçil, age, s. 116.

¹³¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 199- 202.

uygulamaydı. Metbu olan bir yönetici beş vakit nevbet çaldırırsa kendi hâkimiyetini ilan etmiş ve hükümdara başkaldırmış oluyordu. Bu durumla ilgili olarak Sultan Sencer'e karşı ayaklanan Irak Selçuklu Sultanı Mahmut, Sencer karşısında başarısızlığa uğrayınca veziri Nizameddin'i kendisini affettirmesi için Rey'e Sencer'in yanına göndermiş ve bu görüşmenin sonucunda Sencer, yeğenini affetmişti. Daha sonra Mahmut, Rey şehrine Sencer'i ziyarete gittiğinde veziri ona birtakım nasihatlerde bulunarak şöyle demişti *"Sultan Sencer'in huzuruna dâhil olduğun zaman saltanat usullerini terk et, itaat yoluna git. Saltanat âdetinden üzerine kırmızı giymek nevbetini terk et, karşısında yer öpüp oturma. Söyleyeceğin şeyi tevazu ile söyle. Günde beş kere nevbet çaldırmaktan vazgeç. Bir nevbet karalar ve bir nevbet aklar giy, bu dediklerimi tutarsan sana hayırlıdır."*¹³³

Nevbet, Büyük Selçuklularda olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da günde beş defa namaz vakitlerinde vurulmaya devam etmiştir.¹³⁴ Türkiye Selçuklu Sultanları nevbet geleneğini ihtimamla devam ettirmişlerdir.¹³⁵ Sultan II. Kılıç Arslan, Bizans'la yaptığı Miryakefolon Savaşı'nda davullar çalarak düşman askerine saldırmıştı.¹³⁶

Nevbet, Selçuklu'dan Osmanlı'ya tevarüs ederek hâkimiyetin önemli sembollerinden olma niteliğini korumuştur. Selçuklu Sultanı III. Alaaddin Keykubat, Osman Gazi'ye davul ve bayrak vererek onun bağımsızlığını tanımıştı.¹³⁷ II. Mehmet döneminde ise yalnızca müzisyenlere mahsus nevbet hane inşa edilmişti.¹³⁸ Osmanlı'da nevbet II. Mehmet'ten yaklaşık yüz sene sonra mehterhane olarak adlandırılmaya başlanmış ve işlev olarak aynı görevi görmenin yanı sıra önem ve özelliği daha da artmıştır. Nevbet, Osmanlı için "kanun-i kadim" bir gelenektir. Mehter, savaş zamanı ordunun cesaretini artıran düşmana korku veren barış

¹³² Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çev.: Hrant Andreasyan, TTK Yayınları., Ankara 1962, s. 100.

¹³³ Ahmed Bin Mahmud, age, C:2, s. 45

¹³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 74

¹³⁵ Timur Vural, "Türkiye Selçuklularında Nevbet Geleneği" *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:5, S:23(2012), s. 449- 453

¹³⁶ *Anonim Selçukname*, s. 37.

¹³⁷ Timur Vural, age, s. 452

¹³⁸ Emin Erdem Kaya "Türk Ordu Geleneğinde Askeri Müzik Olgusu" *İdil Dergisi*, C: 1, S: 3(2012), s. 98.

zamanında da Allah’a, Peygamber’e, Padişah’a ve efradına methiyeler düzenleyen, günün belirli zamanlarında ve törenlerde icra görevi olan bir müzik topluluğuydu.¹³⁹

Sonuç olarak Nevbet İslam öncesi Türk devletlerinde düşmana korku salmanın bir yolu olarak önem kazanmıştır. Bu önemini Müslüman Türk devletlerinde de devam ettirerek Selçuklular döneminde bağımsızlığın ve hâkimiyetin sembolü olma özelliğini koruyarak mirasçısı Osmanlı Devleti’ne aynıyla geçmiş geçmekle de kalmamış Osmanlı’nın gücünün önemli simgelerinden biri olma mahiyetini kazanarak varlığını bugüne kadar korumuştur.

1.5.6. Sancak (Alem)

Selçuklu hükümdarlık alametlerinden biri de sancak veya bayrak denilen alemdi. Selçuklular iki türlü sancak kullanmaktaydılar. Bunlardan biri Abbasi halifesinin menşurla gönderdiği siyah renkli sancak diğeri sarı renkli *rüyet-i saltanat*¹⁴⁰ sancağı idi.¹⁴¹ Abbasi halifesi Kaim bi-Emrillah, Tuğrul Bey’i büyük bir merasimle kabul edip ona, “ melikü-l maşrik ve’l-mağrib” unvanını verdiği vakit sultana bir de bayrak vermişti.¹⁴² Malazgirt Savaşı öncesi Bizans’ın askerinin çokluğundan endişelenen Müslümanların cesaretini ve ümidini artırmak isteyen halife bütün hatip ve Müslümanlardan Alp Arslan’a şu duayı okumalarını istemişti. “*Ey Allah’ım Alp Arslan’ın sancaklarını yükselt ve onu düşmandan koru, onu desteğinle kuvvetlendir ve yardımın ile sağlamlaştı.*”¹⁴³ Yine İbni Bibi’nin “Selçukname”sinde Alp Arslan’ın esir Bizans İmparatoru Diyojen’i salıverdiğinde Türk ilinden emin bir şekilde yurduna varması için ona üzerinde “Lâ İlâhe İllâllah Muhammedün Resülullâh” yazan beyaz ipektan yapılmış sancak vermişti.¹⁴⁴ Türkiye Selçukluları döneminde Sultan Rükneddin Süleyman Şah, Erzurum’u aldıktan sonra Gürcistan üzerine sefer ettiği sırada sancağı taşıyan kişi çukura düşünce askerler yanlışlıkla bu durumu bir hezimet olarak algılayıp harp meydanından kaçmışlar ve

¹³⁹ Age, s. 99.

¹⁴⁰ Saltanat Bayrağı

¹⁴¹ Refik Turan, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Teşkilat”, Türkler Ansiklopedisi, C:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 216.

¹⁴² Sıbt İbnu’l-Cevzi, age, s. 43.

¹⁴³ Ahmed Bin Mahmud, age, C:1, s. 95.

¹⁴⁴ Age, s. 107.

sonuçta Gürcü seferi nihayetsiz kalmıştı.¹⁴⁵ Bu örnek Selçuklular açısından sancağın ne kadar önemli olduğunu en iyi şekilde izah etmektedir.

Bayrağın önem ve özelliği Anadolu’da Selçuklunun mirasçısı olan Osmanlı tarafından da benimsenmiştir.“Elviye-i sultaniye” denilen Osmanlı saltanat sancaklarının sayısı ilk dönemlerde dört iken 16. yüzyılda yedi olmuştur. Bu sancaklardan biri beyaz ikisi kırmızı, biri yeşil, ikisi yeşil kırmızı, biri de sarı kırmızıdan oluşmuş alaca renkli idi.¹⁴⁶ Saltanatı temsil eden beyaz renkli bayrak ise rivayetlere göre son Selçuklu sultanı Alaaddin tarafından Osman Gaziye hâkimiyet alameti olarak gönderilmişti.¹⁴⁷ Bu beyaz renkli bayrak Fatih, II. Beyazıt, Yavuz ve Kanuni döneminde de kullanılmıştır.¹⁴⁸ Ayrıca I.Selim, Mısır’ı fethettiğinde otağın önüne ak ve kızıl renkli bayraklar diktirmişti.¹⁴⁹

Osmanlı’da bayrak yalnızca saltanatın kullandığı bir sembol olmamış aynı zamanda ordu ve donanmada sarı, kırmızı, yeşil gibi renklere sahip sancaklar kullanılmıştır. III. Selim döneminde hilale sekiz köşeli yıldız eklenmiş ve böylelikle üzerinde yıldız ve ay’ın bulunduğu sancak Osmanlı’nın milli bayrağı haline gelmiştir.¹⁵⁰

Sonuç olarak bayrak eski Türklerden itibaren bağımsızlığın ve hâkimiyetin sembolü olmuş ve İslamiyet’le birlikte Türklerde bayrağın manevi niteliği artmıştır. Osman Gazinin beyliği, Selçuklu sultanı III. Alaaddin’in ona beyaz bayrak vermesiyle resmiyet kazanmıştır. Bu bayrak nesiller boyu en uzak diyarlara Osmanlı’nın gücünün ve görkeminin nişanesi olarak taşınmıştır.

¹⁴⁵ Age, s. 150.

¹⁴⁶ Orhan F. Köprülü, “Bayrak”, TDV İslam Ansiklopedisi”, C:5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 252.

¹⁴⁷ Age, s. 252.

¹⁴⁸ Age, s.253.

¹⁴⁹ Age, s.253.

¹⁵⁰ Age, s. 253.

1.5.7. Hutbe

Hutbe, bağımsızlığın ve hâkimiyetin en önemli alametlerinden biridir. Dini manada hutbe cuma ve bayram namazlarında halka verilen dini öğüttür.¹⁵¹ Hz. Peygamber'den sonra dini işlevinin yanında siyasi işleve havi bir hal alarak İslam ülkelerinde hâkimiyet sembollerinden biri haline gelmiştir.¹⁵² Hutbenin hâkimiyet alameti olarak ilk ortaya çıkışı ise Muaviye b.Ebu Süfyan'ın halifelikte hak iddia etmesi üzerine Hz. Ali'nin Basra valisi Abdullah b.Abbas'ın asıl halifenin Hz. Ali olduğunu göstermek maksadıyla hutbeyi Hz. Ali adına okutmasıyla başlamıştır.¹⁵³ Daha sonra bu gelenek İslam beldelerinde hâkimiyetin nişanesi olarak devam ettirilmiştir. Hutbelerde adet gereği önce halifenin adı zikredilir sonrada ülkenin hâkimi kimse onun adı ifade edilirdi. Ancak hükümdar metbu bir hükümdarsa, kime bağlıysa hutbede kendinden önce onun adını söyletmesi gerekiyordu aksine davranmak metbu olunana karşı bir isyan anlamına geliyordu.¹⁵⁴ Sünni hükümdarlar hutbede Abbasi halifesinin ismini söyletirken Şii hükümdarlar Mısır Fatımi halifesinin ismini söyletiyorlardı. Şii Büveyhilerin desteğini alan Arslan Besasiri, Bağdat üzerine sefere çıkmadan evvel Musul'u ele geçirmiş ve orada Mısır halifesi adına Şii hutbesi okutmuştu.¹⁵⁵ Tuğrul Bey 1055 yılında Bağdat'a halifenin yanına gittiğinde Bağdat minberlerinde hutbe Büveyhi hükümdarı Melik rahim Ebu Nasrb. Kalencar b.Sultan ed-Devle adına okunuyordu. Ancak Tuğrul Bey, Ebu Nasr b. Kalencar'ı tutuklatarak Rey yakınlarındaki Taberek kalesine hapsedmiş ve bundan böylede halife hutbeyi Tuğrul Bey adına okutarak ona saltanat ahitnamesi vermişti.¹⁵⁶ Yine aynı şekilde Alp Arslan'ın ölümü üzerine Melikşah, tahta geçtiğinde Bağdat minberlerinde onun adına hutbe okunmuştu.¹⁵⁷ Türkiye Selçukluları döneminde ise Harzemşah Celaleddin'in, Alaaddin Keykubat'a bir mektup yazarak Rum diyarında adına hutbe okutup, sikke bastırmasını ve böylelikle

¹⁵¹ Mustafa Bakır, "Hutbe", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:18, İstanbul 1998, s. 425.

¹⁵² Erdoğan Merçil, age, s. 42.

¹⁵³ Mustafa Bakır, age, s. 426.

¹⁵⁴ Erdoğan Merçil, age, s. 42.

¹⁵⁵ Sıbt İbnu'l-Cevzi, age, s. 27.

¹⁵⁶ Anonim Selçukname, s. 20.

¹⁵⁷ Age, s. 20.

de kendi hâkimiyetini tanımasını istemiş ve bundan dolayı da aralarında düşmanlık çıkmıştı.¹⁵⁸

Hutbe, Osmanlılar döneminde de hâkimiyetin önemli sembollerinden biri olma özelliğini muhafaza etmişti. Karacahisar, Osman Bey tarafından fethedilip kilisesi camiye çevrilince Dursun Fakih, hutbeyi Osman Gazi adına okumuştur.¹⁵⁹ Hutbe geleneği Osman Gazi'den sonrada devam etmiştir. Tahta geçen padişah, münadilerle halka duyurulur, komşu devletlere haber gönderilir ve yeni padişah adına hutbe okunarak para bastırılırdı.¹⁶⁰ Osmanlı'ya tabi olan yerlerde ise örneğin Kırım'da hutbelerde önce Osmanlı padişahının adı zikredilir sonra Kırım hanların adı zikredilirdi.¹⁶¹ Hatta bu gelenek Tunus'ta 1954 yılına kadar devam etmişti. Hanefi camilerinde Arapça vaazdan sonra Türkçe hutbe okunurdu.¹⁶²

Sonuç olarak hutbe İslamiyet'in ilk dönemlerinde dini bir işlev görürken sonradan siyasi bir nitelik de kazanarak hâkimiyetin önemli sembollerinden biri haline gelmiştir. Selçuklular döneminde sultanın hâkimiyetinin meşruluk kazanması için halifenin sultan adına hutbe okutması gerekmiş ve bu gelenek her tahta geçen hükümdar tarafından önemsenmiştir. Osmanlılarda bu geleneğe sadık kalarak ilk dönemlerden itibaren hükümdarlar adlarına hutbe okutmuşlardır. Bu gelenek Osmanlı'nın yıkılışına kadar sürdürülen en önemli hâkimiyet sembollerinden biri olmuştur.

1.5.8. Tuğra

Tuğra, Türkçe kökenli bir kelimedir. Farsçası *nişan* Arapçası *tevkid*.¹⁶³ Dil bilimcilerin ve bilim adamlarının ekserisi söz konusu ıstılahın Türkçe kökenli olduğunu kabul etmiştir.¹⁶⁴ Tuğra kavramı konusunda en eski bilgileri Kaşgarlı

¹⁵⁸ Age, s. 34.

¹⁵⁹ Mustafa Bakır, age, s. 427.

¹⁶⁰ Dündar Ali Kılıç, "Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri", Türkler Ansiklopedisi, C: 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 880.

¹⁶¹ Orhan Kılıç, "Klasik Dönemde Osmanlı Taşra Teşkilatı", Türkler Ansiklopedisi, C: 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 890.

¹⁶² Atilla Çetin, "Garp Ocaklarında Türk Varlığı", Türkler Ansiklopedisi, C: 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 930.

¹⁶³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tuğra Ve Pençeler", *Belleten*, C:5, S. 17- 18(1941), s. 101

¹⁶⁴ Özgür Tokan, "XI. Asırda Selçuklularda Tuğra", *Bartın Üniversitesi Çeşmi Cihan: tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E- Dergisi*, C. : 3, S: 1(2016), s. 2.

Mahmut vermiştir.¹⁶⁵ Türkler arasında tuğra terimi ilk olarak *tuğrağ* olarak telaffuz edilmiş olmasına rağmen Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar döneminde terimin sonundaki ‘ğ’ düşmüştür. Kaşgarlı Mahmut tuğra teriminin iki anlamı olduğunu: birinci anlamının mektup veya belgelerin üzerine mühür vurulması; ikinci anlamının ise hakanın savaş sırasında bir görevliye geçici olarak at vermesi manasına geldiğini ifade etmiştir.¹⁶⁶

Tuğra, Tuğrul Bey’den itibaren hükümdarlık alameti olarak kabul edilmiş ve bununla ilgili olarak da Tuğra-divanı teşekkül ettirilmiştir. Tuğrul Bey, halife Kaim Bi Emrillah’ın kendisine verdiği unvan ve lakapları mührünün üzerine koydurarak tuğrasını belirlemiştir.¹⁶⁷ Günümüze Selçuklu dönemi ile ilgili herhangi bir tuğra örneği ulaşmamasına rağmen Selçuklu ile ilgili bilgi veren kaynaklardaki tarife göre Selçuklu tuğrasının her bir sultana özgü isim ve unvanın nakşedildiği, ok ve yay biçiminde bir şekle sahip olduğu neticesi çıkmaktadır.¹⁶⁸ Tuğra geleneği Büyük Selçuklu’dan Türkiye Selçuklularına onlardan da Osmanlı’ya geçmiştir.¹⁶⁹ Osmanlılarda ilk tuğraya Orhan Gazi döneminde rastlanır.¹⁷⁰ Orhan Bey’e ait bu tuğrada üzerinde *Orhan ibni Osman* yazılıdır. Orhan Bey’e ait olduğu bilinen iki tuğra günümüze ulaşabilmiştir.¹⁷¹ Orhan Gazi’den sonra gelen tüm padişahların kendilerine mahsus tuğra kullanmışlardır ve bu tuğraların tamamı. üç tuğludur.¹⁷² Çelebi Mehmet dönemine kadar Osmanlı tuğralarında yalnızca hükümdarın kendisinin ve babasının adı yer alırken Çelebi Mehmet zamanında “han”, II. Murat döneminde de “muzaffer daima” sözü eklenmiştir.¹⁷³ Tuğra Selçuklu’da yalnız sultana mahsus bir işaret olmasına rağmen Osmanlı’da şehzadelerde tuğra kullanabiliyordu.¹⁷⁴ Ayrıca sadrazamlar, sadaret kaymakamları, mühim eyaletlerde bulunan vezirlerinde tuğra şeklini andıran imzaları vardı bu imzalara “pençe”

¹⁶⁵ Age, s. 3.

¹⁶⁶ Age, s. 6

¹⁶⁷ Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, s. 229.

¹⁶⁸ Özgür Tokan, age, s. 7.

¹⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, agm, s. 107.

¹⁷⁰ M.Uğur Derman, Tuğra, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 336.

¹⁷¹ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra*, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul 1975, s. 10.

¹⁷² Ali Aktan, *Osmanlı Paleografyası ve Siyasi Yazışmalar*, Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı, İstanbul 1995, s. 83

¹⁷³ Ahmet Topal, “Klasik Türk Şiirinde Tuğra ve Bir Edebi Tür Olarak Tuğraiye”, *Türkish Studies Dergisi*, C. : 4(2009), s. 1010.

denilmekteydi.¹⁷⁵ Evvela berat, menşur ve fermanların üzerlerine çekilen tuğra daha sonra paralarda ve yine bu ilk devrelerde defterhane defter ve kayıtları başında ve daha sonra ise bir arma olarak senetlerle pullar ve bayrak, nüfus tezkeresi, damga resmi kâğıdı üzerinde ve binalarda görülmek suretiyle umumileşmiştir.¹⁷⁶ Osmanlı'da tuğrayı “nişancı” veya “tevkî” denilen tuğrai çekerdi. Osmanlı vesikalarında bu üç tabirde kullanılmıştır.¹⁷⁷ Osmanlı Devleti'nde nişancılık görevinin tam olarak ne zaman ihdas edildiği belli olmamakla beraber bu görevliden ilk olarak “Fatih Kanunnamesi”nde bahsedilmektedir. Tuğra, Osmanlı'da, Selçuklulardan farklı olarak 16.yüzyıl'da sanatsal estetiğin sergilendiği bir nitelik kazanarak oldukça süslü bir şekilde yazılmıştır.

1.6. Saray Teşkilatı

Türk hükümdarları ilk olarak Uygurlar döneminde saraylar inşa ederek buralarda yaşamaya başlamışlardır.¹⁷⁸ Bu durumun temel nedeni ise Türklerin Uygurlar döneminde yerleşik hayata geçmesidir.¹⁷⁹ Saray geleneği Selçuklular döneminde daha da tekâmül ederek hükümdarlar kendilerine başkent olarak seçtikleri yerlerde “dergâh” veya “bargâh” adı verilen saraylar inşa etmişlerdir.¹⁸⁰ Bu saraylar bir yandan hükümdarın ve ailesinin yaşadığı yer olmakla birlikte diğer yandan devletin idaresinin yapıldığı yerler olmuştur. Osmanlı saray yapısına baktığımızda Selçuklu'nun devamı olma özelliğini korumuş; korumakla da kalmamış tekâmül ettirerek döneminin en sistemli yapısı haline gelmiştir.

Saraylar bir nevi devletin beyni gibidir. Nasıl ki beynin içinde türlü görevleri yerine getiren organlar varsa Türk saraylarında da devletin idaresinin gerçekleşmesini sağlayan ve sarayın sisteminin işlemlerini sağlayan görevliler vardır. Osmanlı saray görevlilerine baktığımız zaman Selçuklu geleneğinin devam ettirildiği çok rahatlıkla anlaşılabacaktır. Saraylar devletin yönetim merkezi olduğu gibi aynı

¹⁷⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 5.

¹⁷⁵ Ahmet Topal, age, s. 1010.

¹⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, agm, s. 109.

¹⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruklara Dair” s. 101

¹⁷⁸ Refik Turan, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Teşkilat”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C:7, Ankara 2002, s. 210.

¹⁷⁹ Refik Turan, “Selçuklular Döneminde Devlet ve Teşkilat”, (Ed. Refik TURAN), *Selçuklular Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 441.

¹⁸⁰ Refik Turan, age, s. 441.

zamanda hükümdarın evi vazifesini de görmekteydi. Saray gelenekleri Selçuklu'da neyse Osmanlı'da da benzer şekilde devam ettirilmişdir. Örneğin Türk olmayan kadınlara evlilik meselesi Selçuklularda olduğu gibi Osmanlı'da da karşımıza çıkmaktadır. Alaaddin Keykubat, Kalonoros (Alaiye) hâkimi Kirfard'ın kızı ile evlenmişti.¹⁸¹ Osmanlı hükümdarlarının pek çoğu da Selçuklu'da olduğu gibi yabancı kadınlarla evliliği tercih etmişlerdi. Mamafih bu uygulama ilk olarak Orhan Gazi tarafından başlatılmıştır.¹⁸²

Biz burada Osmanlı sarayının teşkilatlanmasında Selçuklu'dan neleri alıp almadığını ortaya koymaya çalışacağız bunun yaparken de saray görevlilerini kısa kısa tanıtarak aralarındaki benzerlik ve farklılıkları tespit edeceğiz. Doğubilimciler Osmanlı'da var olan pek çok kurum ve görevlinin Bizans kökenli olduğunu iddia etmişlerdir. Aşağıda Selçuklu'da var olan belli başlı saray görevlilerinin Osmanlı'da hangi görevlere kaynaklık ettiğini açıklayacağız.

1.6.1. Hacibü'l-Hüccab

Hacibü'l hüccab, Selçuklu'da vezirden sonra gelen en önemli görevliydi.¹⁸³ Vezir ve divan üyeleri ile sultan arasındaki yazışmaları, konuşma ve buluşmaları temin eden araçlara hacib, bunların başına da hacibü'l-hüccab denirdi.¹⁸⁴ Melikşah döneminde bir kadının arz dilekçesini vezire ulaştırmayan hacibe Nizamülmülk, şu uyarıyı yapmıştır; “*Senin işin bana ulaşamayan yaşlı ve güçsüz insanların işlerini görmek ve bana ulaştırmaktır bunu yapmadıktan sonra sen ne işe yararsın.*” Uyarının ardından hacibin görevine Nizamülmülk tarafından son verilmiştir.¹⁸⁵ Hacibe, Karahanlılar döneminde “ulu hacib” denmekte idi.¹⁸⁶ Osmanlı da ise *mabeynci başı*, haciblerin yaptığı işe benzer bir iş yapmaktaydı ancak mabeynci başı Selçuklular'daki hacib kadar önemli bir görev sayılmazdı. Mamafih haciblik Türkiye

¹⁸¹ Asıl adı Meryem olan bu kadın Alaaddin Keykubat'la evlendikten 16 yıl sonra Müslüman olmuş ve Mahperi ismini almıştır.

¹⁸² Orhan Gazinin eşi Bizans'ın Bilecik tekfurunun kızıdır. Ası adı Holorifadır. Müslüman olduktan sonra Nilüfer ismini almıştır.

¹⁸³ Mehmet Altay Köymen, “Alp Arslan ve Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 4, S: 6(1966), s. 28.

¹⁸⁴ Refik Turan, age, s. 443.

¹⁸⁵ Ahmed Bin Mahmud, age, C:1, s.122.

¹⁸⁶ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981, s.198- 210.

Selçukluları'ndan itibaren önem kaybetmiş¹⁸⁷ ve Osmanlı döneminde bu isimle bir görevli olmamıştır. Ancak Osmanlı'da hacibin görevine benzer görevi mabeynciler yapmıştır. İlk dönem Osmanlı sultanlarında saray hayatı görülmezken ilerleyen dönemlerde sarayların inşası ve saray yaşamı ile birlikte padişahın hariçle münasebet ve irtibatını sağlayan saray memurlarına ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu görevi Osmanlı'da, "kapıağaları" icra etmişlerdir. Mabeynci adıyla ilk defa görev ihdası ise III. Selim dönemine rastlar. Mabeyncilik özellikle II. Abdülhamit döneminde önem kazanmıştır.¹⁸⁸

1.6.2. Candarlar

Candar kelimesi Farsça kökenli olup *silah tutan* anlamına gelmektedir (can-silah, dar-tutan).¹⁸⁹ Sarayın ve hükümdarın güvenliğinin sağlanmasından sorumlu olan hassa askerleridir.¹⁹⁰ Hatta I.Gıyaseddin Keyhüsrev İznik İmparatoru Laskaris'i Alaşehir Savaşı'nda mağlup edince Sultan'ın candarları nasıl olsa savaşı kazandık diyerek onu yalnız bırakmışlar ve sonuçta bu durumdan istifade eden bir Freng askeri sultanı şehit etmişti.¹⁹¹ Osmanlılarda candar örgütünün yerini saray bostancıları almıştır. Bostancıbaşı aynı candar gibi idam cezasına mahkûm olanların infazını yapar ve padişahın bindiği kayığın dümenini tutardı.¹⁹²

1.6.3. Emir-i Dad

Selçuklu'da adalet işlerinden sorumlu görevlidir.¹⁹³ Emir- i dad, hükümdar adına başta devlet aleyhine işlenen suçlar olmak üzere şerri davaların dışındaki örfi davalara bakan kişidir.¹⁹⁴ Selçuklunun adalet bakanıdır.¹⁹⁵ Osmanlı Devletinde ise bu işin karşılığını kazaskerlerin yaptığını görmekteyiz. Kazaskerlik kelime kökeni itibariyle kadı ve asker kelimelerinden oluşmuş "kadı'l-asker" kavramından

¹⁸⁷ Refik Turan, age, s. 443.

¹⁸⁸ Mehmet Zeki Pakalın, age, C:3, s. 375- 376.

¹⁸⁹ Aydın Taneri, "Candar", TDV İslam Ansiklopedisi, C:7, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 145.

¹⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 34

¹⁹¹ İbni Bibi, age, s. 139.

¹⁹² Abdulkadir Özcan, "Bostancı" TDV İslam Ansiklopedisi, C:6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s.309.

¹⁹³ Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, MEB Yayınları, İstanbul 1995, s. 73.

¹⁹⁴ Aydın Taneri, "Emir-Dad", TDV İslam Ansiklopedisi, C:11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 130.

¹⁹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 354.

gelmekle birlikte bu kavram Osmanlılar zamanında “kazasker” şeklini almıştır.¹⁹⁶ Osmanlı’da kazaskerlik kurumunun ihdasını I.Murat gerçekleştirmiştir.¹⁹⁷ Ancak Osmanlı’daki kazaskerlik makamı Selçuklu’daki emir-i dad’lık makamına göre daha geniş yetkilerle donatılmıştı.

1.6.4. Tuğra-i

Osmanlı’da nişancı olarak bilinen görevi Selçuklu Devletinde *tuğra-i* yapardı. Tuğra-i, tuğra divanının reisi idi. Tuğracının görevi bir nevi sultanın imzası olan tuğrayı¹⁹⁸ sultana ait *menşur*, *ferman*, *hüküm*, *misal* üzerine çekmekti.¹⁹⁹ Aynı şekilde nişancı da *ferman*, *name*, *ahitname* ve *berat* gibi belgelerin üzerine padişahın tuğrasını çekerdi. Tuğra Osmanlılar döneminde de kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlı’da padişahın Tuğrasını çekme işini divan-ı hümayun üyesi olan *nişancı* gerçekleştirmiştir. Osmanlı’da ülkenin her yanı padişahın mülkü sayıldığı için arazi ve binalara ait tapu senetleri üzerinde padişahın tuğrası yer almış buna bağlı olarak nişancı fethedilen toprakları kayıt altına almıştır.²⁰⁰

1.6.5. Emir-Alem (Mir-i alem)

Selçuklu’da sultanın bayrağını taşıyan ve onu muhafaza eden görevlilerin başıdır.²⁰¹ Ordunun en ön saflarında savaşan mir-i alem ordunun en önemli komutanlarındanıdır.²⁰² Buna benzer görevliler Karahanlılarda, Harzemşahlarda ve Abbasilerde de mevcuttur. Osmanlı da ise bu görevlinin tam olarak ne zaman ihdas edildiği bilinmese de Fatih Sultan Mehmet’in *kanunnamesinde* mir-i alemlik, statüsü belirlenmiş üst düzey görevlilerden biri olarak tarif edilmiştir. Mir-i Alem Osmanlı’da saltanat sancaklarının muhafazasından sorumlu olduğu gibi Selçuklu’dan

¹⁹⁶ Mehmet İpşirli, “Kazasker”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:25, TDV Yayınları, İstanbul 2002, s. 140.

¹⁹⁷ Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Litaretürü”, *Tiirkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C:3, S. 5 (2005), s. 418.

¹⁹⁸ Oğuz hakanlarından başlayarak Osmanlı padişahlarına kadar Türk hükümdarlarının “işaret” ve “yazılı alamet”leri olan Tuğra, Arapça ve Farsçaya Türkçeden geçmiştir. Kelimenin Farsçası Nişan, Arapçası “Tevki” ve “Alamet” olduğu için, bütün bu kelimeler Tuğra anlamına gelmektedir.

¹⁹⁹ Refik Turan, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Teşkilat”, *Türkler Ansiklopedisi*, C:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 216.

²⁰⁰ Saliha Bozer, *Konya Müzelerinde Bulunan Bazı Osmanlı Ferman ve Beratlarının Tuğra ve Tezhip Açısından İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 5.

²⁰¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 35.

farklı olarak mehterhanenin de sorumlusu idi.²⁰³ Selçuklu'daki mir-i alemler doğrudan savaşın içinde yer alırken Osmanlı'daki mir-i alem sancakların muhafazasından ve taşınmasından sorumlu bir protokol görevlisi olarak karşımıza çıkmaktadır

1.6.6. Emir-i Silah (Silahdar)

Selçuklu'da, törenlerde sultanın silahını taşıyan ve aynı zamanda “zırhane” denen silahhaneyi muhafaza eden görevliye verilen unvandır.²⁰⁴ “Siyasetname”de kölelerin ve uşakların padişahın dergâhında nerede durmaları gerektiğini anlatan bölümde silahdar, sultanın has adamları arasında gösterilerek tahta yakın bir alanda ayakta durması gerektiği ifade edilmiştir.²⁰⁵ Silahdarlık Osmanlı'da Yıldırım Beyazıt döneminde ortaya çıkmıştır²⁰⁶. Fatih'in *kanunnamesinde* has odanın dört meşhur zabiti arasında sayılan silahdar²⁰⁷ Osmanlı'da, Selçuklu'daki görevini korumakla beraber idari bir mahiyette kazanarak önemini artırmıştır. II. Mustafa döneminde yapılan düzenlemeyle enderun odalarının amiri haline gelmiş ve zamanla da saray mabeyncisi konumuna yükselmiştir. Silahdarlık makamı 1831 yılında Silahdar Giritli Ali Ağa'nın yerine başkası tayin edilmeyince bu görev lağvedilmiştir.²⁰⁸

²⁰² Abdülkerim Özaydın, “Miralem”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:30, İstanbul 2005, s.123.

²⁰³ Erhan Afyoncu, “Osmanlı'da Miralem”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:30, İstanbul 2005, s. 123.

²⁰⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 34.

²⁰⁵ Nizamülmülk, age, s. 144.

²⁰⁶ Şerafettin Turan, “Silahdar”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:37, İstanbul 2009, s. 193.

²⁰⁷ Mehmet İpşirli, “Enderun”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:11, İstanbul 1995, s. 186.

²⁰⁸ Şerafettin Turan, “Silahdar”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:37, İstanbul 2009, s. 191- 192.

II. BÖLÜM

HÜKÜMET TEŞKİLATI

Gerek Selçuklu'da gerekse Osmanlı'da mutlak güç sahibi hükümdardı. Yani hükümdar devletin en tepesindeki idareciydi. Bu yetki ona tanrı tarafından verilmişti. Ancak hükümdarın ülkeyi tek başına idare etmesi düşünülemezdi ve yardımcılara ihtiyacı vardı. Bundan dolayı İslam öncesi Türk devletlerinde olduğu gibi İslam dönemi Türk devletlerinde de bir hükümet teşkilatının varlığı zaruri idi. Bu teşkilatın amacı devletin idaresiydi ve bu idare Selçuklularda ikiye ayrılıyordu.

1- Merkezi İdare

2- Taşra İdaresi (Eyalet ve Bölge İdaresi)²⁰⁹

Bu idari taksimat aşağı yukarı Osmanlı içinde geçerliydi bundan dolayı her iki devletin idari yapısını karşılaştırarak benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Merkezi İdare

2.1.1. Vezir-i Azam

Merkezi idarenin yani hükümetin başı Selçuklu'da vezirdir. Vezir kelimesi köken itibariyle Farsça olup buradan Arapça'ya ve sonradanda dilimize geçmiştir. Anlam olarak “yük yüklenen”, “ceremeyi çeken”, “bakan”, “yardımcı” anlamlarına gelmektedir.²¹⁰ Selçuklu'da hükümdardan sonra en yetkili kişi olan vezirlik makamı İslam öncesi Türk devlet teşkilatında da karşımıza çıkan önemli bir görevlidir ve bu işi “aygucılar” yapardı.²¹¹ Selçuklu'da vezir hükümdarın mutlak vekili sayılırdı.²¹² Vezir, devletin bütün işlerinden mesuldü. Selçuklu'nun daha ilk dönemlerinden itibaren sultanların vezirlerinin olduğunu görüyoruz. Tuğrul Bey'in ölümünün ardından veziri Amidü-l Mülk Kunduri, muharebe meydanında Selçuklu ordusuna

²⁰⁹ Mehmet Altay Köymen, “Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 2 S:2 (1964), s.309, 310 .

²¹⁰ Refik Turan, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Teşkilat*, *Türkler Ansiklopedisi*, C 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.216.

²¹¹ İbrahim Kafesoğlu, age, s. 250- Ayhan Ceylan, “İslam Öncesi Türk Hukukunda Danışma Meclisi”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 1, S: 1(1997), s.3.

²¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 46.

seslenerek " Biliyorsunuz ki ben ve sizler, Sultanın yanındayız. Sultan öldü; o ölmeden önce benden ve sizlerden kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ın tahta çıkarılması için yeminle söz aldı. Ben elbisesini giydiğim, atına bindiğim, aranızda yaşadığım bir aciz kişiyim. Bana yardım ederseniz, sizinle birlikte işlerinizi ve emellerinizi tahakkuk ettiren işlem yaparım. " dedi. Ordu mensupları da Vezire; " Biz senin kullarınız. Senin alacağın her tedbiri tasvip ederiz ve bunun dışına çıkmayız. " cevabını verdiler.²¹³ Vezirle ordu mensupları arasındaki bu konuşma vezirin Selçuklu devleti içindeki konumunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Vezirliğin Selçuklu'da çok güçlü bir geleneğe sahip olmasına bağlı olarak bu müessesenin aynısı Osmanlı'da karşımıza çıkmaktadır. Müsteşrikler Osmanlı'daki sadrazam'ın yani vezir-i azam'ın aslında İstanbul'un fethinden sonra Bizanslıların "grand domestique"den alınmış olduğunu iddia etmişlerdir.²¹⁴ Ancak bu bilginin mesnetsiz olduğu açık bir şekilde ortadadır. Vezirlik kurumu İslam öncesi Türk devletlerinde olduğu gibi İslamiyet'e geçişle varlığını devam ettirerek Selçuklu döneminde hükümdarın en önemli yardımcısı haline gelmiştir. Mamafih vezir Nizamülmülk neredeyse sultan kadar etkili bir isim haline gelmiş hatta bu durum yüzünden Sultan Melikşah'la araları açılmış idi.²¹⁵ Vezaret kurumu pek tabi Selçuklu'dan Osmanlı'ya tevarüs ederek devletin kuruluşundan itibaren padişahın sonra en yetkili makam haline gelmiştir. Ancak Osmanlı'da vezir sayısı artınca bunlar içinden biri en yetkili kılınarak vezir-i azam olarak adlandırılmıştır. Sadrazam tabiri ise daha çok 16. yüzyıl'dan itibaren yaygınlaşmıştır. II. Murat döneminde yazılan bir gazavatnamede hem vezir-i azam hem de sadrazam tabirinin kullanıldığı görülmektedir.²¹⁶

"Başvezirlik" Selçuklu döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de padişahın mutlak vekili olmuş ve devletin idaresinde hükümeti yönetmiştir. Hatta bazen akıbetleri de aynı olmuştur diyebiliriz. Sultan Melikşah'ın veziri Nizamülmülk

²¹³ M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 143- 144.

²¹⁴ Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 36.

²¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s. 177.

²¹⁶ Mehmet İpşirli, "Sadrazam", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:35, İstanbul 2008, s. 415.

sultan tarafından büyük takdir görmüş buna bağlı olarak geniş yetkilere sahip olmuştur. Ancak sonradan sultan tarafından kendisine rakip görülerek idam ettirilmiştir. Bu durumun bir benzeri Osmanlı da yaşanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın makbul sadrazamı İbrahim Paşa da aynı gerekçeyle idam edilmiştir.²¹⁷

2.1.2. Divan

Osmanlı Devleti'nin idaresinde *divan teşkilatı* oldukça önemli bir yere sahiptir. Varlığı Orhan Bey döneminden itibaren bilinen Osmanlı divan kurumunun kökenleri ilk Türk devletlerine kadar uzanmaktadır. Bu sebeple ilk dönem Türklerinden itibaren divan kurumunun teşekkülünü, Osmanlı'ya nasıl ve ne şekilde geçtiğini irdelememiz gerekmektedir.

Türk devletlerinde ülkenin idaresinden birinci derecede mesul olan kişi hükümdardır ve bu yetkinin ona yaratıcı tarafından verildiğine inanılır. Binaenaleyh hükümdarın bu idareyi tek başına gerçekleştirmesi elbette düşünülemez. Türk hükümdarlarının İslam öncesi dönemden başlayarak müşavere yaptıkları meclisleri olmuştur. Önemli devlet meselelerinin görüşüldüğü ve kararların alındığı bu meclise İslam öncesinde toy veya kurultay denmiştir.²¹⁸ Ancak kurultayı toplamak her zaman mümkün olmayacağı için, kurultayda alınan kararların ülke genelinde uygulanmasını sağlamak ve uygulamayı takip etmek için buyruk (bakan) lardan oluşan hükümet tesis edilmişti bu yapıya “ayuki” deniyordu. Ayuki üyelerine “buyruk” (bakan) denirdi. Çin kaynaklarında Göktürk ve Uygur hükümetlerinde dokuz bakanın olduğu belirtilmiştir.²¹⁹

Selçuklu Devleti İslam öncesi var olan bu hükümet yapısını daha nitelikli hale getirmiştir. Selçuklu'da hükümet yani “Divan-ı Saltanat”ın başında “vezir” bulunuyordu.²²⁰ Divan-ı Saltanat yani Büyük Divan'a bağlı şu divanlar vardı: 1-Divan-ı Tuğra 2-Divan-ı İstifa 3-Divan-ı Arz'ül Ceyş 4-Divan-ı İşraf 5-Divan-ı

²¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Kanuni Sultan Süleyman'ın Vezir-i Azam'ı Makbul ve Maktul İbrahim Paşa Padişah Damadı Değildi”, *Belleten*, C: 29, S:114(1965), s. 357.

²¹⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 246.

²¹⁹ Ayhan Ceylan, “İslam Öncesi Türk Hukukunda Danışma Meclisi”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:1, S:1(1997), s. 3.

Berid.²²¹ Bu divanlar bugünkü manada bakanlıkları karşılıyordu. Divanların başlıca görevleri ise şunlardır.

2.1.2.1. Selçuklu’da Divan

2.1.2.1.1. Büyük Divan

Selçuklu’da devletin merkezinde önemli devlet işlerinin yerine getirilmesinden sorumludur.²²² Büyük divanın başkanı “hace-i büzürg” denilen vezirlerdi.²²³ İlk Selçuklu divanı Tuğrul Bey başkanlığında 1036’da Nişabur’da toplanmıştır.²²⁴ Bütün divanlar bu büyük divan’a bağlıydı. Günümüz devlet teşkilatına göre büyük divan bakanlar kurulu; sahib-i divan’ da başbakan demektir.²²⁵

2.1.2.1.2. Divan-ı Tuğra veya İnşa Divanı

Bu divan Selçuklu Sultanının devletler ve eyaletlerle olan haberleşmesini yapar ve berat, mensür, misal adıyla çıkan emirnamelere sultanın tuğrasını çekmekle görevliydi. Bu divanın başkanına “sâhib-i dîvân-ı inşâ” (tuğrâ), “tuğrâî” veya “münşî-i memâlik” denilirdi.²²⁶

2.1.2.1.3. Divan-ı İstifa (Müstevfi Divanı)

Başkanlığını müstevfinin yaptığı bu divan’ın görevi mali işleri düzenlemektir.²²⁷ Bugünkü manada maliye bakanının yaptığı işi yapan müstevfi Osmanlı’daki defterdarla benzer görevleri icra etmekteydi. Maliye memurlarının başı olan müstevfi halkın refahını artırmaya çalışır, hak ve sorumlulukları eşit bir şekilde taksim ederek devletin mali durumunu iyileştirmeye çalışırdı ancak yeni vergi ihdas edemezdi.²²⁸

²²⁰Erdoğan Merçil, “Selçuklularda Devlet Teşkilatı”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:36, İstanbul 2009, s. 390.

²²¹ İbrahim Kafesoğlu, age, s. 353.

²²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 39.

²²³ Erdoğan Merçil, age, s. 389.

²²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 40.

²²⁵ Age, s. 41.

²²⁶ Aydın Taneri, “Büyük Selçuklularda Divan”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:9, İstanbul 1994, s. 383.

²²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 42.

²²⁸ Aydın Taneri, age, s.383.

2.1.2.1.4. Divan-ı İşraf

Askeri ve adli işler dışındaki iş, işlem ve memurlarını denetlemekten sorumlu divandı.²²⁹ Başkanına “işrafı memalik” veya “müşrif” denirdi.²³⁰ Bu divan özellikle mali idarenin denetimini titizlikle yapardı.²³¹

2.1.2.1.5. Divan-ı Arz (Divan-ül Ceyş)

Ordunun genel idaresinden sorumlu olan divandır.²³² Bugünkü manada milli savunma bakanlığıdır.²³³ Başkanlığını “arız-ı ceyş” denen bakan yapardı.²³⁴ Çeşitli rütbelerde askerlere iktâlar tahsis etmek, maaşlarını vermek, birliklerinin ve bunlara ait teçhizatın kayıt ve kontrolünü yapmak “Divan-ı Arz” ın vazifesiydi²³⁵.

2.1.2.1.6. Divan-ı Berid

Berid, kelime manası olarak “postacı” anlamına gelmektedir.²³⁶ Şemseddin Sami’nin Osmanlıca sözlüğü olan “Kamus-ı Türki” de postacı, ulak anlamı verilmiştir.²³⁷ Selçuklu’da bu divan sayesinde sultanlar ülkenin her tarafından haberdar olurlardı. Divan-ı berid’in reisi “sahib-i berid” idi ve doğrudan sultan tarafından görevlendirilirdi²³⁸ Ülkenin her yanıyla haberleşmek Selçuklu’da olduğu kadar Osmanlı’da da önemliydi. Osmanlı Devleti, Selçuklu’da ki “berid teşkilatı” yerine “menzil teşkilatı” nı kurmuştur.²³⁹

2.1.2.1.7. Pervaneci Divanı

Türkiye Selçuklu Devletinde büyük divanda bulunan arazi defterlerinde “has” ve “iktâ” yani dirlik olan timarların dağılım ve miktârını belirleyen ve bunlara ait menşur ve beratları hazırlayan divandır. Bazı kaynaklarda toprak tahsisi ve yönetimi

²²⁹ İbrahim Kafesoğlu, age, s. 353.

²³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 41.

²³¹ Aydın Taneri, age, s. 384.

²³² Age, s. 384.

²³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 44.

²³⁴ Age, s. 44.

²³⁵ Aydın Taneri, age, s. 384.

²³⁶ Mehmet Zeki Pakalın, age, C:1, s. 267.

²³⁷ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 291.

²³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 44.

²³⁹ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 168.

hakkında hazırlanan menşur ve beratlarla “pervane” denildiği yazılıdır.²⁴⁰ Bu divana Büyük Selçuklu Devleti’nde rastlanmaz. Türkiye Selçuklu kayıtlarından, has ve iktâların tanzim ve tahsislerinin pervaneci tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. İbni Bibi’nin “El-Evami’rü’l-’Ala’iyye Fi’l-Umuri’l-’Ala’iyye” adlı eserinde Sultan Alaaddin Keykubat, Emir Kemaleddin Kamyar’ın Erzincan emirlerini pervanelik divanına (divan-ı pervaneci) götürmesini ve onların her biri için geliri bol olan iktâlar ayırmasını emretmiştir.²⁴¹ Pervanecinin görevini Osmanlı’da Nişancı yapmaktadır Osmanlı divanının üyesi olan nişancının padişahın tuğrasını çekme yanında devlet arazi kayıtlarını ihtiva eden tahrir defterlerinde ki düzeltme ve değiştirmelerin yapılmasıydı.²⁴²

2.1.2.2. Osmanlı’da Divan Kurumu

Osman Beyin, Kayı boyunu aşiretten devlete dönüştürecek ilk adımları atmasının ardından oğlu Orhan Bey döneminde devlet teşkilatı içinde kurumsallaşma başlamıştır. Mamafih Osmanlı Devletinin hızlı kurumsallaşmasının arka planında Selçuklu devlet nizamı yatmaktadır. Osmanoğullarının önündeki yegâne örnek de Selçuklulardır. Bu kurumsallaşma içinde de en önemli adım divan teşkilatıdır ve ilk divan teşkilatı Orhan Bey döneminde kurulmuştur.²⁴³ Osmanlı divanı, Selçuklu ve diğer Türk devletleri örnek alınarak oluşturulmuştur.²⁴⁴ Orhan Bey her gün sabahları geniş bir sahada ve herkesin kendini görebileceği yüksek bir yerde halkın şikâyet ve davalarını dinler ve sorunlara çözüm bulmaya çalışırdı.²⁴⁵ Bu durum Selçuklu’da halkın şikâyetlerinin doğrudan sultan tarafından dinlendiği “mezalim divanı”ile birebir örtüşmektedir.²⁴⁶ Ancak Osmanlı divan teşkilatı bazı yönleriyle Selçuklu divanıyla benzerlik gösterirken bazı yönleri itibariyle farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıkların en başında gelen husus Selçuklu’da divan çeşitliliğinin Osmanlı’ya göre

²⁴⁰ Age, s. 95.

²⁴¹ İbni Bibi, age. s. 354.

²⁴² Yusuf Halaçoğlu, age, s. 10.

²⁴³ Age, s. 10.

²⁴⁴ Age, s. 10.

²⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 1.

²⁴⁶ Ayşe D.Kuşcu, “Eyyubilerde Mezalim Mahkemeleri ve Darü’l-Adl”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 26 (2009), s. 215.

oldukça fazla olmasıdır. Osmanlı, Selçuklu divanlarının ayrı ayrı icra ettiği görevlerin hepsini birden “Divan-ı Hümayun” adı verilen büyük divanda toplamıştır.

Osmanlı divanında da hükümdardan sonra gelen en yetkili kişi başvezirdir. Gerçi bazen bu durumun istisnalarının olduğu görülmüştür bir dönem Türkiye Selçuklu Devleti zamanında Sultan II. Gıyaseddin’in ölümünün ardından yaşanan sıkıntılı dönemin atlatılması vezir Şemseddin İsfahani’den ziyade Celaleddin Karatay sayesinde olmuştur.²⁴⁷ Bu dönem Celaleddin Karatay’ın vazifesi vezirden sonra gelen naib-i saltanat idi.²⁴⁸

Osmanlı Divan-ı Hümayun’u, Selçuklu’daki divan-ı alanın karşılığıdır ve bugünkü manada bakanlar kuruludur. Divan-ı hümayundaki başlıca görevliler ise şunlardır;

2.1.2.2.1. Sadrazam

Sadrazam divanda hükümdardan sonra gelen en yetkili kişidir. Sadrazam’ın yaptığı işi Selçuklu’da “sahib-i divan” yapmaktaydı. Bu gelenek değişmeden Osmanlı Devletinde de devam etmiştir. Vezir-i azam padişahın mutlak vekili idi ve bunun nişanesi olarak kendisine padişahın ismini taşıyan yüzük şeklinde bir mühür verilirdi.²⁴⁹ Bu mühür geleneği Abbasilerden, Selçuklu’ya onlardan da Osmanlı’ya geçmiştir. Selçuklu’da vezaretin en önemli sembollerinden biri yüzük şeklinde mühür idi.²⁵⁰ Vezir sayısı Osmanlı’da kuruluş döneminde Selçuklu’da olduğu gibi bir tane iken I. Murat döneminden itibaren vezir sayısı artmış ve bundan dolayı birinci vezire vezir-i azam ismi verilmiştir.²⁵¹ Selçuklu vezirlerinin yetkisi oldukça genişti sultanın ve memleketin iyiliği veya karışıklığa düşmesi onlara bağlıydı çünkü vezir iyi olduğu zaman memleket mamur olur; ordu ve reaya memnun ve rahat olurdu.²⁵²

Selçuklu’da bir kişinin vezir olabilmesi için daha önceden devlet tecrübesine sahip olması gerekiyordu bundan dolayı Selçuklu vezirleri genel olarak divan-ı inşa

²⁴⁷ Anonim Selçukname, s.34.

²⁴⁸ Zehra Odabaşı vd., *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2013, s. 575.

²⁴⁹ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 13.

²⁵⁰ Aydın Taneri, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:5, S:8 (1967), s. 142.

²⁵¹ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 13.

ve divan-ı istifada görev yapanlar arasından seçilirdi.²⁵³ Osmanlı da ise eyaletlerde valilik yani beylerbeylik yapmış olanlar vezirliğe geçebilirdi.²⁵⁴

2.1.2.2.2. Nişancı

Osmanlı'da divan üyelerinden biri olan nişancı padişah adına yazılacak fermanlara, beratlar, namelere hükümdarın imzasını yani tuğrasını çekerdi. Nişancı bu görevinin dışında birde devlet arazi kayıtlarını ihtiva eden tahrir defterlerindeki düzeltmelerin ve değiştirmeleri yapardı.²⁵⁵ Selçuklu'da bu görevi ikame etmek için inşa divanı kurulmuş ve aynı şekilde divanın reisi olan “sahib-i tuğra” önemli evraklara sultanın tuğrasını çekmiştir. Sahib-i tuğraya, sahib-i inşa da denilmekteydi. Bu görevli Nizamülmülk'ün “Siyasetname”sinde devlet ileri gelenlerinden sayılmıştır.²⁵⁶ Türkiye Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus bir toplantı günü kendisini metheden Şemseddin Tabas'a²⁵⁷ inşa makamını vermişti.²⁵⁸ Görüldüğü üzere Osmanlı'daki nişancılık vazifesi Selçuklu kökenlidir. Ancak Selçuklu'da Tuğracının Osmanlı'dan farklı olarak sultan ava çıktığında sultanın maiyetinde bulunup o sırada vezire vekâlet etme görevi vardı. Vezir devlet işleriyle meşgul olduğu için avda hükümdarla beraber bulunamazdı.²⁵⁹ Bu durumun Osmanlı'da görülmemesinin nedeni ise Osmanlı'da vezir sayısının Selçuklu'dan fazla olmasıdır. Mamafih Selçuklu'da vezaret görevini yerine getiren bir kişi bulunmaktaydı.

2.1.2.2.3. Defterdar

Osmanlı'da maliye teşkilatının başı olan defterdar Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Türkiye Selçuklu Devletindeki maliye teşkilatının başı olan müstevfi ile aynı vazifeyi yapmaktaydı dolayısıyla Osmanlı'daki defterdarlık müessesesi Selçukluya dayanmaktadır.²⁶⁰ Selçuklu'da devletin bütün mali işlerinden sorumlu olan divan-ı istifa, divan-ı alaya bağlı bir divandı ve reisine “müstevfi” veya

²⁵² Nizamülmülk, age, s. 39.

²⁵³ Aydın Taneri, age, s.142.

²⁵⁴ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 14.

²⁵⁵ Age, s.20.

²⁵⁶ Nizamülmülk, age, s. 184.

²⁵⁷ Erzincanlı Nizameddin Ahmed'in veziri.

²⁵⁸ İbni Bibi, age, s. 156.

²⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 43.

“sahib-i divan” denmekteydi.²⁶¹ Nizamülmülk “Siyasetname”sinde müstevfi ile ilgili şu ifadelerde bulunmuştur “*Müstevfi iyi, vazifesini bilen, eşsiz, fakat kötü mezhepli, Hristiyan, Yahudi veya Mecusi olursa Müslümanlara hesaplarını bahane ederek zulmeder, onları hafife alır, halka her sebeple eziyet eder. Onu azledip, cezalandırılmalı, bilgisine ve dirayetine iltifat etmemelidir.*”²⁶² Bu sözlerden anlaşılacağı üzere müstevfinin maliyeden sorumlu kişi olduğu gayet açık bir şekilde ortadadır. Ayrıca İbn Bîbî’nin müstevfi Mecdüddin Erzincânî’den “emîr-i celîl müstevfi” diye bahsetmesi müstevfiliğin Türkiye Selçuklularında da önemli bir makam olduğunu göstermektedir.²⁶³

Sonuç olarak Osmanlı’daki defterdarlık müessesesinin kökenleri Selçuklu’daki müstevfilik müessesesine dayanmaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “*Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*” adlı eserinde defterdarlığın Selçuklu’daki müstevfilikle aynı şey olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁴ Ancak Osmanlı, Selçuklulardan farklı olarak II. Beyazıt tan itibaren defterdarlık sayısını ikiye çıkararak bu görevi Anadolu ve Rumeli Defterdarlığı olarak ihdas etmiştir.²⁶⁵

2.1.2.2.4. Kazasker

Kelime kökeni itibariyle aslı “kadî leşkerdir” ve asker kadısı yerine kullanılan bir tabirdir.²⁶⁶ İslam tarihinde bir müessese olarak Hz. Ömer döneminde kurulmuştur.²⁶⁷ Kelime Osmanlılarda “kazasker” şeklini almıştır.²⁶⁸ Kazaskerin vazifesi Osmanlı’da askeri sınıfa ait her türlü davaya bakmaktır.²⁶⁹ Bu müessesede diğer pek çok müessese gibi Osmanlı’ya, Selçuklu’dan tevarüs etmişti. Selçuklu’da hükümdarın hassa ordusunun ayrı bir kazaskeri vardı. Büyük Selçuklu Sultanı

²⁶⁰ Mübahat S.Kütükoğlu, “Defterdar”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 94.

²⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 95.

²⁶² Nizamülmülk, age, s. 195.

²⁶³ Abbas Sabbağ, Nebi Bozkurt, “Müstevfi”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:32, İstanbul 2006, s. 147.

²⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 325.

²⁶⁵ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 19.

²⁶⁶ Mehmet Zeki Pakalın, age, C: 2, s. 126.

²⁶⁷ Mehmet İpşirli, “Kazasker”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:25, TDV Yayınları, İstanbul 2002, s. 140

²⁶⁸ Age, s.140.

²⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 228.

Sencer, Mecdüddin adlı bir kişiyi askerin kadısı yaparak menşurla onu orduya kazasker olarak görevlendirmişti.²⁷⁰ Türkiye Selçuklu tarihi ile ilgili en önemli kaynaklar arasında yer alan Aksarayı'nın, "Müsaremetü'l Ahbar" adlı eserinde I.Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi devlet makamları sayılırken memleket kadıları olarak (kuzat-ı memalik) Konya'da kadı Siracedin Mahmud el-Urmevi, Aksaray'da kadı Eminateddin Tebrizi, Kayseri'de kadı Celaledin, Sivas'ta kadı İzzeddin, Tokat ve Niksar'da Sadeddin ve Bedreddin Kazvini, Karahisar'da Taceddin Hoyi adlı kadılar zikredilerek dönemin kadıaskerinin (kaziü'l asker) kadı Hüsameddin olduğu belirtilmiştir.²⁷¹

2.2. Taşra İdaresi ve Taşra Görevlileri

Osmanlı taşra yönetimi diğer alanlarda olduğu gibi büyük ölçüde Selçuklu etkisi ile şekillenmişti. Biz burada bu etkiyi ortaya koyabilmek için taşra idare birimlerinin yönetim, güvenlik, adalet gibi işlerinin nasıl ve kimler tarafından yapıldığını yazarken Selçuklu'dan Osmanlı'ya tevarüs eden kurum, kuruluş ve görevlileri belirteceğiz.

Osmanlı'da taşra idaresi küçükten büyüğe köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet olarak taksim edilmişti.²⁷² Bu taşra idare birimlerinin her birinin önem ve özelliğine göre yönetim, adalet, güvenlik gibi işlerden sorumlu görevlileri vardı. Bu görevlilerden bazıları aynı ad ve aynı vazifelerle Selçuklu'dan Osmanlı'ya geçmiş bazılarında görevlinin adı değişse de icra ettiği görev değişmemiştir. Nizamülmülk, "Siyasetname" sinde Selçuklu'daki bazı taşra görevlilerini isimlerini şu şekilde ifade etmiştir; "Amil, kadı, şahne, muhtesip, reis".²⁷³

2.2.1. Muhtesip

Osmanlı'da çarşı ve pazarın denetlenmesinden sorumlu olan muhtesip aynı görev ve aynı adla Selçuklu'da da vardı. Nizamülmülk'ün "Siyasetname"sinde muhtesiple ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır. "*Terazileri ve fiyatları doğru tutması, alışverişlerin ve etraftan getirilen ve pazarda satılan her şeyin doğru olup*

²⁷⁰ Mehmet İpşirli, age, s. 140.

²⁷¹ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, age, s. 69.

²⁷² Yusuf Halaçoğlu, age, s. 85.

²⁷³ Nizamülmülk, age, s. 58.

olmadığını bilmesi, hile ve alçaklık yapmamaları, tartıları doğru tutmaları, Allah'ın emirlerine uymayı ve yasaklarından kaçınmayı yerine getirmeleri için her şehre bir muhtesip memur edilmelidir. Padişah ve padişahın memur ettikleri muhtesibi desteklemelidir. Zira, memleket temellerinden ve adaletin neticelerinden biri budur. Eğer bundan başka türlü yaparlarsa, fakirler sıkıntıya düşer. Pazarcılar istedikleri gibi alırlar, satarlar. Halka hâkim olurlar. O zaman doğru yoldan çıkma kesin olur."²⁷⁴

2.2.2. Sübaşı

Sübaşı, ilk Türk devletlerinden itibaren güvenlikten ve askerlikten sorumlu görevli olarak karşımıza çıkmaktadır. Orhun Abidelerinde *İnel Kağan* isimli bir kişinin görevinin sübaşı olduğu yazılmıştır.²⁷⁵ Selçukluların atası Selçuk Bey'in Oğuz Yabgu devletindeki vazifesi de sübaşılık idi.²⁷⁶ Ahmed Bin Mahmud'un "Selçukname"sinde, Dukak ölünce oğlu Selçuk'un rütbesini atasından daha üstün tutmuş ve onu ordu komutanı yapmıştı.²⁷⁷ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere sübaşı ilk Türk devletlerinde oldukça önemli bir askeri görevliydi. Sübaşılık görevine getirilecek kişinin üstün meziyetlere sahip olması gerekiyordu. Yusuf Has Hacib memleketin refahı için sübaşı yani başkumandan'ın hangi vasıflara sahip olması gerektiğini "Kutadgu Bilig" adlı eserinde ayrıntılı olarak ifade etmiştir.²⁷⁸ Ancak zaman içerisinde sübaşının ordu komutanı olma işlevi, yerini şehirlerin asayiş ve güvenliğinden sorumlu olmaya bırakmıştır. Türkiye Selçuklularında timarlı sipahinin mühim vilâyet merkezlerindeki kumandanlarına sübaşı denilirdi. Bunlar vilâyet merkezlerinde bulunup hem o mntıkaların emniyet ve asayişle meşgul olurlar hem de muharebe zamanında kaza, nahiye ve köylerdeki timarlı sipahiye kumanda ederlerdi. Sübaşılar bulundukları bölgede sultanın naibi sayılırlardı ve şehir onların idaresi altında olurdu.²⁷⁹ Mesela, Niksar sübaşısı Yavtaş, Niğde sübaşısı Emîrhac, Develi sübaşısı, Kayseri sübaşısı Fahrüddin Ayaz, Elbistan sübaşısı gibi.²⁸⁰ Türkiye Selçukluları zamanında sancaklara sancak sübaşısı, kazalara toprak sübaşısı

²⁷⁴ Nizamülmülk, age, s. 61.

²⁷⁵ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, s. 74.

²⁷⁶ Ahmed Bin Mahmud, age, s.3.

²⁷⁷ Ahmed Bin Mahmud, age, s.3.

²⁷⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Haz: Reşit Rahmeti Arat, TTK Yayınları, Ankara 1959, s. 154.

²⁷⁹ Ahmet Eflaki, *Menakib al-Arifin*, Çev.: Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 121.

ve köylere köy sübaşısı tayin edilirdi.²⁸¹ Sultan İzzeddin Keykavus, Şam seferi sırasında Telbaşer Kalesi'ni ele geçirince kalenin beyliğini (emaret), sübaşılığını ve yöneticiliğini Emir Nusrettin'in kardeşine vermişti.²⁸² Alaaddin Keykubat'ın Kâhta Kalesini kuşatması esnasında Emir Mübarizeddin kaleden aman dileyerek ayrılanları karşılamak için sübaşıların seçkinlerinin toplanmasını istemişti.²⁸³ Bu durum orduda sübaşı sayısının arttığını ve eskisi gibi artık sübaşının ordu komutanı olmadığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında ilk oluşturulan ve tayini yapılan memuriyetlerden biri olan sübaşılık, ihtiva ettiği görev anlamında değişikliğe uğramış, Selçuklu Devleti'ndeki ordu kumandanı anlamından sıyrılarak bir şehrin zaptiye işlerinden ziyade şehir muhafızı olarak kullanılmıştır.²⁸⁴

Sübaşılık, Osmanlılarda ilk ihdas edilen memuriyetler arasında olmuştur. Sübaşılığa atanan ilk kişi de, Osman Gazi'nin kardeşi oğlu Alp Gündüz'dür.²⁸⁵ Osmanlı'da sınırların genişlemesine paralel olarak sübaşılık daha çok sancaklarda kamu düzeninden ve devlet merkezinden gönderilen emirlerin uygulanmasında, sancakbeyi, kadı ve naib ile birlikte sorumlu tutulan bir görevli haline gelmiştir. Sancakbeyi gönderilen emirlerin icra ve ikamesinden, sübaşılar ise emirlere uymayanların takibinden sorumlu tutulmuşlardır.²⁸⁶

2.2.3. Kadı

Arapçada kazâ (kadâ) kökünden ism-i fâil olan kadî, fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlemek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder.²⁸⁷ İslam ülkelerinde "Dört Halife Devri"nden itibaren insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için

²⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 103.

²⁸¹ Mücteba İlgürel, "Sübaşı", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:37, İstanbul 2009, s. 447.

²⁸² İbni Bibi, age, s. 213.

²⁸³ Age, s. 299.

²⁸⁴ Muhammed Yazıcı, *XVI. yy. 'ın ikinci yarısında Anadolu'da Kamu Düzeni ve Sübaşılık Kurumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009, s.160.

²⁸⁵ Hasan Yağar, *Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci*, <https://www.tarihtarih.com/>, (Erişim Tarihi:13/ 12/ 2015).

²⁸⁶ Muhammed Yazıcı, age, s. 161.

²⁸⁷ Fahrettin Atar, "Kadı", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:24, İstanbul 2001, s. 66.

şehir ve beldelerde kadı tayini gerçekleşmiştir. Zaman içersinde İslam devletlerinde sınırların genişlemesi ve buna bağlı olarak kurumsallaşmanın artmasına bağlı olarak kadılık önemli bir müessese haline gelmiştir. İslam'ın emirlerinden biride adaletli olmaktır.²⁸⁸ İslam'a bağlılıklarıyla bilinen Selçuklu'da adalet çok hassas bir konuydu ve adliye şer'i ve örfi yargı olarak ikiye ayrılmıştı. Şerri davalara kadılar bakıyordu. Kararlarını Hanefi ve Şafii fikhî esaslarına göre veren Selçuklu kadılarının kararları kesindi ve bozulamazdı. Şerri davalara bakan kadıların başkanına "kadi'l-kudat" deniyordu. Arslan Besasiri'nin 1058 yılında Bağdat'a saldırması esnasında kadi'l kudat Ebu Abdullah ed-Damgani'nin evi Besasiri'nin yandaşları tarafından yağmalanmış ve evde bulunan sicillerin büyük bölümü ile hukuk kitaplarına zarar verilmişti.²⁸⁹ Bu durum Selçuklu'nun kadi'l kudatlık makamını Abbasilerden aldığını gösteren önemli bir delildir. Kadıların bilerek verdiği yanlış kararlar diğer kadılar tarafından sultana arz edilmek suretiyle bozulabilirdi.²⁹⁰ Selçuklu'da hâkimin kararının nasıl bozulacağı ile ilgili "Siyasetname" de şu bilgiler yer almaktadır;²⁹¹ *"Padişahın, memleket kadılarının iş durumlarını tek tek bilmesi, onlardan her kim âlim, dindar olduğunu bilmesi ve hainlik yapmamaları için onlara yeteneği ölçüsünde aylık vermesi gerekir. Zira bu, büyük, önemli ve hassas bir konudur. Çünkü onlar Müslümanların kanlarına ve mallarına zarar verirler. İster cahillik ile ister kasıtlı olarak isterse tabiatları icabı bir hüküm verip sicil düşünce, öteki hâkimlerin o kötü hükmü imza edip, padişaha bildirmesi, padişahın da hükmü vereni görevden alması ve onu cezalandırması gerekir."*

Kadılık müessesesi Türkiye Selçuklu için de oldukça önemliydi. II. İzzeddin döneminde bir gün sultan kafilesıyla hava alıp gezinmek için Konya'dan Fil'ubad sahrasına çıktığı sırada ülke kadılarının ve İslam âlimlerinin büyüğü olan Kadı Bedi'üddin Bendehi'de onun yanında ata binmiş ve sultana âlimane nasihatte bulunmuştu.²⁹² Bu durum göstermektedir ki kadılar Selçuklu'da sözlerine itibar edilen ve hatta sultanları çeşitli konularda bilgilendiren bilgili, âlim insanlardı.

²⁸⁸ Nahl Suresi, 90. ayet.

²⁸⁹ Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, *El-Muntazam FiTarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, Çev.: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 37.

²⁹⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 354.

²⁹¹ Nizamülmülk, age, s.57.

²⁹² Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, s. 40.

Osmanlı'da ilk kadı ataması Osman Bey tarafından yapılmıştır.²⁹³ Bilecik'in fethinden sonra Tursun Fakih, kadı ve hatib tayin edilerek hutbe Osman Bey adına okunmuştur. Dolayısıyla ilk kadı Tursun Fakih'dir.²⁹⁴ Osmanlı devlet nizamının en önemli unsuru adalet idi. Mamefih bu düstur tüm Türk devletlerinin temel düsturuydu. Bu durumu Kerimüddün Mahmud-i Aksarayı "Müsameretü'l-Ahbar" adlı eserinde şu şekilde dile getirmiştir; "*Adalet sarılarak kurtuluş yoluna koş. Çünkü adalet, kalıcılığın başyazısıdır. Adaletin dışında kalan devlet ve makam gururu, mülk sevinci gibi şeyler yok olmakla karşı karşıya olan geçici şeylerdir.*"²⁹⁵

Kadılık müessesesi Osmanlılarda, Selçukluya göre görev ve yetkileri bakımından daha geniş salahiyetlere sahip olmuştur. Kadılar Osmanlı'da şer'i ve hukuki hükümleri tatbik eden, ayrıca devlet emirlerini yerine getiren bir fonksiyona sahipti. Dolayısıyla kadılık hukuki olduğu kadar idari bir memuriyet olarak da görülmektedir. Böylece Osmanlı'da kadıların hukuki, idari ve beledi olmak üzere üç ana görevinin olduğunu söyleyebiliriz.²⁹⁶ Mahkemelerde adalet dağıtan kadılar aynı zamanda mülkiye görevlisiydi. Memuriyeti, kendinden önceki İslâmî asırlardaki meslektaşlarına göre daha geniş yetkilerle donatılmıştır²⁹⁷ Osmanlı kadısının mülkî, beledî, malî, askerî ve adlî sahaları kapsayan görevleri göz önüne alınırsa onun kadar geniş bir görev alanı bulunan bir başka memur yoktu.²⁹⁸ Kadılar gidemedikleri yerlere vekil tayin ederlerdi bu vekillere "kadı naibi" denirdi. Naibler adli işlerde kadıya yeri geldiğinde vekâlet ettikleri gibi işlerinin görülmesinde de yardımcı olurlardı.²⁹⁹

Osmanlı'nın adaletle olan düşkünlüğü Selçuklu'dan gelen bir miras idi. Osmanlı bu mirasa en kutsal değeri olarak sahip çıktığı için asırları aşan bir ömre sahip olmuş ve onun kurduğu nizam bugünün nizamları içinde aranan nizam olmuştur.

²⁹³ M.Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977, s. 8.

²⁹⁴ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 127.

²⁹⁵ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, age, s. 16.

²⁹⁶ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 127.

²⁹⁷ İlber Ortaylı, "Kadı", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:24, İstanbul 2001, s. 69.

²⁹⁸ Age, s. 69.

2.2.4. Amîd

Büyük Selçuklu Devleti'nde Tuğrul Bey zamanından beri mevcut olan “amîdin” çeşitli görevleri vardı. Eyaletlerin başında bir çeşit vali olarak görev yapan amîd sivil idarenin en büyük memuru idi.³⁰⁰ Nizamülmülk, “Siyasetname” sinde devlet ileri gelenlerini sayarken bunlar arasında “amid’ ide zikretmiştir.³⁰¹ Ahmed b.Mahmud’un “Selçukname”sinde Sultan Tuğrul’un ve Sultan Alp Arslan’ın Horasan Amîd’i ile olan münasebetleri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.³⁰² Selçuklu Eyalet teşkilatında; *amîd, şahne, amil, nazır, muhtesib, reis, kadı, hatib, müftü* gibi memuriyetler bulunuyordu.³⁰³ Amîd unvanıyla bilinen en önemli kişi ise Tuğrul Bey ve Alp Arslan’a vezirlik yapmış olan Amîdü’l-Mülk Kunduri idi.³⁰⁴ Kunduri, Nizamülmülk tarafından tutuklatılınca hapis müddetini Nişabur’da Horasan amidinin evinde geçirmişti.³⁰⁵ Melikşah amcası Kavurd ile giriştiği mücadeleden başarı ile çıkınca Melik Kavurd, Emir Sutekin’in çadırında hapsedilmişti. Amid Ebu’r-Riza, çadıra girerek ondan hazinelerin anahtarlarını ve definelerin alametlerini istemişti.³⁰⁶ Örneklerden de anlaşılacağı üzere amîd Büyük Selçuklu’da önemli bir görevli olmasına rağmen Türkiye Selçuklu devletiyle ilgili kaynaklarda bu adla bir görevliye rastlanılmamıştır. Aynı şekilde Osmanlı’da da bu adla bir taşra görevlisi yoktur.

2.2.5. Amil

İslam devletlerinde Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden başlayarak taşrada vergi tahsili görevini yerine getiren devlet memurlarına verilen unvandır.³⁰⁷ Selçuklu devletinde amiller divan-ı istifaya bağlı olarak iktâ veya iltizama verilmiş yerlerin dışındaki şehirlerde, şerî ve örfî vergileri toplayıp, hazineye gönderirdi. Rüşvet gibi gayrı meşru işlere karışmalarını önlemek için âmillerin, bir iki yıl gibi kısa aralıklarla görev yerleri değiştirilmekteydi. Bu konuyla ilgili olarak Nizamülmülk, “Siyasetna-

²⁹⁹ Mevlana, *Mesnevi-i Şerif*, Haz: Süleyman Nahifi, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 177

³⁰⁰ Erdoğan Merçil, “Amîd”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:3, İstanbul 1991, s. 55.

³⁰¹ Nizamülmülk, *age*, s. 174.

³⁰² Ahmed b.Mahmud, *age*, s. 57- 59.

³⁰³ M. Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*. Ankara Üniversitesi. DTCF Basımevi, Ankara, 1983, s. 152- 156.

³⁰⁴ Ahmed b.Mahmud, *Selçukname*, *age*, s. 51- 52.

³⁰⁵ Şadrüddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Naşır İbn Ali El-Hüseyni, *Ahbarau’ d-Devleti’s Selçukiyye*, Çev.: Necati Lügal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 17.

³⁰⁶ *Age*, s.40.

³⁰⁷ Mehmet Erkal, “Amil”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 58

me”sinde şu bilgileri vermiştir; “*Bir memuriyet verilen amillere, yüce Allah’ın kullarına iyi davranmaları, aldıkları harac ve öşrü lütuf ve nezaketle talep etmeleri, onlardan, mahsul elde edinceye kadar para istememeleri tavsiye edilmelidir.*”³⁰⁸ Melikşah, Ceyhun ırmağını geçmek için kullandığı gemilerin kirasını Antakya amiline ödetmişti.³⁰⁹

Büyük Selçuklu ile ilgili bilgi veren pek çok kaynakta Amil’le ilgili bilgilere pek çok defa rastlanılmasına rağmen onun vassalı ve bakiyesi olan Türkiye Selçuklu kaynaklarında amil terimine pek rastlanmaz. Ancak bu durum Türkiye Selçuklularında böyle bir görevlinin olmadığı anlamına gelmez. Mamafih Osmanlılarda da amil kavramına rastlanır³¹⁰ Osmanlı Devleti’nde amil. Çeşitli tarihi metinlerde ve muhtelif kanunnamelerde vergi tahsili ile görevli memur, mültezim veya mültezim adına tahsilât yapan kimse anlamında kullanılmıştır.³¹¹

2.2.6. Şahne (Şihne)

Selçuklu’da “şahne” şehirlerin güvenliğinden ve asayişinden sorumlu olan askeri memura verilen unvandı.³¹² Şahne şehirlerde güvenlikten sorumlu olması yönüyle İslam devletlerindeki polislik görevini yerine getiren şurtaya benzemektedir.³¹³ Hz. Osman döneminde büyük şehirlere tayin edilen sahib-i şurtalar kadılık teşkilatına bağlı olarak çalışıyor, asayiş sağlamanın yanı sıra, suçluların yakalanması ve suçu sabit görülenlere verilen cezanın infazını gerçekleştiriyordu.³¹⁴ Selçuklu devletlerinde şahneler bahsi geçen şurtalık görevini yerine getirmenin yanı sıra idarecilik görevini de ifa ediyorlardı. İbni Bibi, Alaaddin Keykubat’ın kardeşi İzzeddin Keykavus’u Kayseri’de kuşattığı sırada şehrin şahnesi Celaleddin Kayser hakkında onun aynı zamanda şehrin yöneticisi olduğunu ifade etmiştir.³¹⁵ Selçuklu’da önemli bir müessese olan şahnelik Osmanlı’da devam etmemiştir, bir ara “şahnegi” adıyla bir verginin mevcudiyeti bilinse de bu vergi sonradan kaldırılmış-

³⁰⁸ Nizamülmülk, age, s. 39.

³⁰⁹ Ahmed b.Mahmud, *Selçukname*, age, s. 12.

³¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 342.

³¹¹ Mehmet Erkal, age, s. 59.

³¹² Nizamülmülk, age, s. 63.

³¹³ İbrahim Sarıçam, *Hz.Osman*, TDV Yayınları, Ankara 2014, s. 73.

³¹⁴ Age, s. 73

³¹⁵ İbni Bibi, age, s.144.

tır.³¹⁶ Ancak Osmanlı'da şehirlerin güvenliğini sağlayan sübaşının görevlerine baktığımızda Selçuklu'daki şahnelik müessesesinin Osmanlı'da sübaşılık müessesesi olarak devam ettiğini müşahade etmekteyiz. Filhakika sübaşılık ilk Türk devletlerinden itibaren ordu komutanı olarak önemli bir makam olma özelliğini uzun süre devam ettirmiş olmasına rağmen zaman içerisinde ordu komutanlığı vasfını yitirerek şehirlerin asayişinden sorumlu orta düzey bir görevli konumuna gelmiştir.³¹⁷

2.2.7. İktâ ve Timar Sistemi

İslam öncesi Türk toplumunun ana vatanı olarak kabul edilen Türkistan coğrafyası tarıma elverişli olmadığı için Türk milletinin geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Hayvancılık ise Türkleri konar-göçerliğe mecbur bırakmıştır. İnsanların bir arada yaşaması beraberinde kurallara ihtiyacı doğurmuştur. Konar-göçer yaşam tarzında yerleşik hayata göre kurallara daha az ihtiyaç duyulmaktadır. Sürüsünün başındaki Türk, gününü at sırtında çobanlık yaparak geçirdiği için daha sade bir yaşam tarzına sahip olmuştur. Ancak *Mani* dininin etkisiyle Uygurlarla başlayan yerleşik yaşam tarzı Türklerin hayatını oldukça değiştirmiştir.³¹⁸ Ancak asıl değişiklik İslam'ın kabulüyle başlamıştır. İslam Türklerin günlük yaşamından başlayarak devlet idaresine kadar pek çok alanda etkisini göstermiştir. Bu etki yalnızca İslam dininin getirdiği kurallarla ve yaşam tarzıyla sınırlı kalmamıştır. İslam devlet geleneği de Türk devlet yönetimini etkilemiştir. Türklerin İslam öncesi nihai hedefi olan Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi İslam'ın kabulüyle “ılayı kelimetullah” hedefiyle taçlanmış ve Türk'ün cihan hâkimiyeti mefkûresi bir hayal olmaktan çıkıp gerçeğe dönüşmüştür. Böylelikle sınırları doğudan batıya kuzeyden güneye uzanan büyük Türk devletleri ortaya çıkmıştır. Sınırların genişlemesi beraberinde sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel değişimi getirmiştir. Artık Türkler yalnızca hayvancılıkla uğraşan konar-göçerler olmaktan çıkıp tarımla, zanaatla, ticaretle iştigal eden bir millet haline gelmişlerdir.

Sınırların genişlemesi toprak kazanımı anlamına gelmektedir. Bu toprağın boş kalması söz konusu olamayacağı için “iktâ” adı verilen Ortaçağ İslam devletlerinin

³¹⁶ Erdoğan Merçil, “Şahne,” TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:38, İstanbul 2010, s. 293.

³¹⁷ Mücteba İlgürel, “Sübaşılık Müessesesi” *Journal of Turkish Studies*, S:7(1983), s. 252.

³¹⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 125.

en önemli yönetsel, ekonomik, askeri, yapısı olan sistem ortaya çıkmıştır. İktâ kelime manası olarak sözlükte “kesmek, ayırmak” anlamındaki “kat” kökünden türetilmiştir, terim olarak ise, devlet başkanı veya onun adına yetki kullanan merci tarafından özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla maden ocağı ve benzeri tabii kaynakların mülkiyet (temlik), işletme (irfâk) yahut faydalanma (intifâ, istiğlâl) hak veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsisini ifade eder.³¹⁹ Bazı Türk devletlerinde iktâ kavramı yerine “nanpare”, “hubz/ahbaz”, “suyurgal”, “tuyûl/tiyûl”, “timar” kavramlarının da kullanıldığı olmuştur.³²⁰ Yani devlet sahip olduğu toprağı mülkiyeti genellikle kendisinde kalmak kaydıyla belli şartları taşıyanlara muvakkat suretle vermesine deniliyordu. Bu toprağı dayalı ekonomik sistemde gözetilen pek çok fayda vardı ki bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a- Bütçeden para ayırmadan asker yetiştirmek.
- b- Ülkedeki otoritenin güçlenmesini sağlamak.
- c- Tarım arazilerinin sürekli işlenmesini sağlamak.
- d- Devletin maaş yükü azaltmak.
- e- Toprak gelirleriyle memurların maaşlarını karşılamak ve iktâlarda savaşa hazır askerler yetiştirmek.
- f- Üretim kontrol altına alarak artırmak.
- g- Taşrada devlet otoritesi sağlamlaştırmak.
- h- Göçebe Türkmenlerin yerleşik hayata geçmesi sağlamak.

İktâ Türk-İslam devletlerinin tamamında görülmüş olmasına rağmen uygulamasında bazı farklılıklar olmuş ve zaman içinde bu sistem tekâmül etmiştir.³²¹ Ancak iktânın tekâmülünde Selçuklular döneminin özel bir önemi vardır.³²² Selçuklular sahip oldukları toprakları haraci, öşri, emiri olarak üçe ayırmışlardı.³²³ Emiri adı verilen toprak hazineye ait olup Nizamülmülk tarafından büyük parçalara

³¹⁹ Mustafa Demirci, “İktâ”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:22, İstanbul 2002, s. 43.

³²⁰ Erkan Göksu, “İktâ Sisteminin Tekamülünde Selçukluların Rolü”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:1(2009), s. 84.

³²¹ Agm, s. 86.

³²² Agm, s. 87.

³²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 57.

ayrılmıştır.³²⁴ İktâ sisteminin Selçuklulardan öncede var olduğu bilinse de Nizamülmülk bu sistemin protokolünde öylesine büyük bir değişiklik yapmış ve bu sistemi öylesine başarılı bir şekilde idare etmiştir ki, bu yüzden daha sonra gelen rejimler “iktâ” modelini onunla özdeşleştirmişlerdir.³²⁵ İktâ uygulamasının Türkler arasında yaygınlaşması Nizamülmülk zamanında olmuştur.³²⁶ Nizamülmülk’ün sistemleştirdiği iktâ sisteminde yöneticilere ve askerlere konum ve mevkilerine göre toprak ihdas edilmiştir.³²⁷ Nizamülmülk’ün katkılarıyla iktâ idari ve askeri işlevinin yanı sıra askeri bir fonksiyonda kazanmıştır.³²⁸ Böylelikle belirli bir toprak parçasını idaresinden sorumlu olan kişi bir yönüyle üretimin devamını sağlamış diğer yönüyle devletin ihtiyaç duyduğu atlı asker teminini yerine getirmiştir. Selçuklulardan önce iktâ ile ordunun ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenirken Nizamülmülk’ün sisteme olan katkısıyla doğrudan asker yetiştirilmesi uygulaması başlatılmıştır. Böylelikle devletin askeri masraflar konusundaki giderleri büyük ölçüde azalırken daima savaşa hazır büyük ve düzenli bir askeri yapı ortaya çıkmıştır.³²⁹ Zaten iktâdan beklenen asıl fayda da askeri yönüdür. İktâ yoluyla devlet kendisine hizmet edenin ücretini doğrudan hazineden maaş yoluyla ödemek yerine hizmetin bedelini memura toprak vererek karşılamıştır. Halbuki Gazne, Samani, Saffari devletlerinde askerlerin ücretleri devlet tarafından maaşla karşılanıyordu.³³⁰ Selçuklu’da ülke topraklarının tamamı hükümdarın tasarrufunda görülmekteydi.³³¹ İktâ konumunda bulunan bölgede yaşayan halk üretim yapmaktan sorumluydu. Ancak iktâ sahibinin kendisine zulüm yapmaması için doğrudan iktâ sahibini sultana şikâyet hakkına sahipti.³³²

İktâ sistemi Türkiye Selçukluları vasıtasıyla Osmanlı’da da uygulanmıştır. Gerçi batılı birtakım tarihçiler Osmanlı iktâ sisteminin Bizans “pronoyası” örnek alınarak tesis edildiğini iddia etseler de bu tutum bilimsellikten uzaktır.³³³ Gerek

³²⁴ Age, s. 57.

³²⁵ Erkan Göksu, Türkiye Selçuklularında İktâ, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:26(2009), s. 141

³²⁶ Şadrüddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Naşır İbn Ali El-Hüseyni, *Ahbarü'd-Devleti's Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 46

³²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 52

³²⁸ Erkan Göksu, “İktâ Sisteminin Tekâmülünde Selçukluların Rolü”, s. 87.

³²⁹ Agm, s. 89.

³³⁰ Fuat Köprülü, age, s. 80.

³³¹ Nizamülmülk, age, s. 154.

³³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 58.

³³³ Fuat Köprülü, age, s. 78.

“Maverdi” gerekse “Nizamülmülk” eserlerinde iktâ sistemi konusunda gerekli malumatı izah etmişlerdir³³⁴ Filhakika Nizamülmülk’ün iktâ sistemini dizayn ettiği dönem Anadolu’da Bizans topraklarından bir kısmı Selçuklu toprağı haline gelse de Bizans medeniyetinin tesirinin Selçuklu üzerinde bu kadar etkili olması gerçekten uzak bir yaklaşımdır. Bu etkilenme Sasanilerden ve İslam devletlerinden olsa gerekir. Nizamülmülk etnik kökeni itibariyle Sasani olmasına bağlı olarak onun devlet nizamını kurmasında Sasani etkisini inkâr etmemiz doğru olmayacaktır. Ancak timar sisteminin yalnızca doğu kültürlerinde görüldüğü tezi de gerçekçi bir yaklaşım değildir. Bizans imparatorluğu döneminde imparator Heraklios ülkeyi “thema” adı verilen bölümlere ayırarak buralara askeri yöneticiler atamış ve hizmetleri karşılığında onlara babadan oğla geçen devredilmez topraklar vermişti.³³⁵ 12.yüzyıl Bizans’ı hakkında önemli bilgiler veren Niketas Khoniates, “Historia”sında dönemin Bizans imparatoru Manuel Komnenos’un devlet idaresine ilişkin birtakım uygulamalarını eleştirirken şu ifadeleri kullanmıştır; *“İmparator Manuel askerlerin ücretini, sanki bir kuyuda imiş gibi devlet kasasında tuttu ve benzetmeyi devam ettirerek söyleyelim, askerlerinin susuzluğunu askeri mülklerde oturan köylülerden alınan vergilerle giderdi. O böylece kendisinden önceki imparatorlar tarafından kurulmuş olan ve sadece düşmanla sık sık karşı karşıya bulunan bazı askerler için ayrıcalıklı olarak uygulanan bir müesseseyi kötüye kullanmış oluyordu.”*³³⁶ Niketas’ın verdiği bu bilgiler Selçuklu’daki iktâ sisteminin benzerinin Bizans’ta da uygulandığını göstermektedir. Bu ve buna benzer bilgilere bağlı olarak birtakım müsteşrikler Osmanlı’daki Timar sisteminin Bizans’tan alındığını iddia etmektedirler.³³⁷ Binaenaleyh bu yaklaşımın doğru olma ihtimali düşüktür. Selçuklu’da iktâ sisteminin teşkil edilmesi Nizamülmülk dönemidir. Bu dönem ise Selçuklunun, Bizans ile ilişkilerinin yoğun olduğu bir dönem değildir. Selçuklu devlet nizamı daha çok Arap ve Sasani etkisine açıktır.

İkta sistemi Türkiye Selçuklu devleti döneminde de taşra idaresinin temeli olma özelliğini muhafaza etmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti dönemiyle ilgili en

³³⁴ Age, s.78- 79.

³³⁵ John Julius Norwich, *Bizans Erken Dönem* (MS 323- 802), Çev.: Hamide Koyukan, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2012, s. 235.

³³⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Çev.: Fikret Işıltan, TTK Yayınevi, Ankara 1995, s. 146.

³³⁷ Fuat Köprülü, age, s. 76.

önemli kaynak olan İbni Bibi'nin "Selçukname"sinde iktâ kavramı oldukça sık geçmektedir.³³⁸ Rükneddin Süleyman Şah'ın Konya'yı ele geçirmesinin ardından şehri terk eden devrik sultan I.Gıyaseddin, Elbistan meliki olan kardeşi Mugiseddin Tuğrul Şah tarafından gayet dostane bir şekilde karşıladıktan sonra kadıyı ve şehrin imamlarını çağırarak onlara hitaben Gıyaseddin ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır. *"Büyük padişah, cömert sultan Kılıç Arslan, Elbistan'ı ve oraya bağlı yerleri ben kulunun mülkiyetine verdi. Tuğrul Şah olan ben de mülkün, efendim ve kardeşim olan büyük sultan Gıyaseddin Keyhüsrev b. Kılıç Arslan'ın olduğunu, bugünden sonra benim, çocuklarımın ve onlardan sonra gelenlerin hiçbir şekilde bu şehirde, vilayette, kasabalarda ve köylerde mülkiyet ve iktâ yoluyla yönetim ve müdahale hakkımın kalmadığına karar verdim."* Mugiseddin Tuğrul Şah'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere melikler bulundukları yerlerin idaresinden sorumlu olup iktâ vasıtasıyla yönetim görevlerini ifa ediyorlardı.

II. Kılıç Arslan ülke sınırlarını genişlettikten sonra oğullarından Rükneddin Süleyman Şah'ı Tokat'a, Nasireddin Beryaruk'u Niksar ve Koyulhisar'a, Kutbeddin Melikşah'ı Sivas ve Aksaray'a, Muhyiddin Mesud Şah'ı Ankara'ya, Muizeddin Kayser Şah'ı Malatya'ya, Mugiseddin Tuğrul'u Elbistan'a, Nureddin Mahmud'u Kayseri'ye, Argun Şah'ı Amasya'ya, Sencer Şah'ı da Ereğli'ye Melik olarak göndermiş Gıyaseddin Keyhüsrev'i ise kardeşlerden en küçüğü olmasına rağmen kendisine veliaht tayin etmişti.³³⁹ Aksariyi'nin vermiş olduğu bu bilgiler Türkiye Selçuklu taşra teşkilatının idaresi açısından oldukça önemlidir. Bu sayede o günkü yönetim merkezlerinin hangi şehirler olduğunu tespit etmemizi sağlıyor. Bahsi geçen bu şehirler meliklere iktâ olarak veriliyordu. Türkiye Selçuklularında iktâ aynı zamanda ödüllendirme araçlarından biriydi. Sultan I.Gıyaseddin ikinci defa tahta çıkmak için ümera tarafından Hacıp Zekeriya tarafından Konya'ya davet edildiğinde Sultan Rükneddin ile anlaşma yapan İznik imparatoru Vasilyus'un engellemesiyle karşılaşmış sonuçta çocukları Alaaddin ve İzzeddin'i rehin olarak bırakmıştı. Melikleri Vasilyus'un elinden kurtarmaya çalışan Hacıp Zekeriya meliklere nezaret eden askerleri kendi yanına çekebilmek amacıyla onlara iktâ vaadinde bulunmuş-

³³⁸ İbni Bibi, age, s. 4.

³³⁹ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, age, s. 23.

tu.³⁴⁰ Sultan İzzeddin, Haçin Kalesi'ni Ermenilerden alan ordu emirlerine kıymetli hilatler verip iktâlarını artırmış ve her birini kendi bölgelerine emir ve yasakları uygulamaya göndermişti.³⁴¹ Bu ifaden de anlaşılacağı üzere iktâ belli bir hizmet karşılığı verilip artırılabilirdi. Ayrıca asker kendi bölgesinin idarecisiydi emir ve yasakların uygulanmasından sorumluydu. Türkiye Selçuklu'da iktâlar sahiplerinin ölümü üzerine ailenin geri kalanlarına ve yakınlarına kalırdı. Bu konuyla ilgili olarak İzzeddin Keykavus dönemiyle ilgili olarak İbni Bibi'nin "Selçukname"sinde şu ifadeler yer verilmiştir; *"Onun divanı tarafından bir kimsenin adına bağlanmış olan iktâ veya bağışta hiçbir zaman eksilme veya değişme olmazdı. Eğer menşur sahibini ecel yakalar, normal ölümle ölürse, ona ait olan ekmek kapısı ailenin geri kalanlarına veya yakınlarına kalırdı."*³⁴²

İkta uygulamasını Osmanlı Devleti de uygulamıştır. Ancak Osmanlı Devletinde "iktâ" kavramı yerine genellikle "dirlik" kavramı kullanılmıştır. Dirlik, Osmanlı'da belirli bir toprak parçasının askeri veya sivil erkâna hizmet karşılığı bir nevi maaş olarak verilmesine denilmektedir.³⁴³ Bu tanım Selçuklu'daki iktâ tanımı ile birebir örtüşmektedir. Ancak batılı birtakım araştırmacılar Osmanlı'da uygulanan dirlik sisteminin Bizans örnek alınarak tesis edildiğini iddia etmektedirler. Hâlbuki Selçuklu'daki iktâ sistemi ile ilgili yukarda verilen örnekler Osmanlı'nın bu sistemi Selçuklu'dan aldığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dirlik sistemi daha kuruluş döneminde yani Osman Bey zamanında uygulanmaya başlanmıştır. Osman Bey oğlu Orhan Bey'e, Karacahisar'ı, büyük kardeşi Gündüz Bey'e, Gündüz Bey köyünü, Aygud Alp'a, İnönü bölgesini, Hasan Alp'a, Yarhisar'ı, Turgut Alp'e İnegöl bölgesini vermişti.³⁴⁴ Osman Bey'in uygulamaya koyduğu bu sistemi Bizans'tan alması gerçeğe uzak bir bakış açısidir. Selçuklu devlet geleneği Kayı boyu tarafından bilinmekteydi ve hatta o sisteminde bir parçasıydı.

³⁴⁰ İbni Bibi, age, s. 112.

³⁴¹ Age, s. 195.

³⁴² Age, s. 157

³⁴³ Yusuf Halaçoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", Genel Türk Tarihi, C:6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 170.

³⁴⁴ M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977, s. 9

Osmanlı'da dirlik denen topraklar devlete aitti ve gelir durumuna göre çoktan aza doğru üç kısımdan oluşuyordu bunlar 1-Has 2-Zeamet 3-Timardı.³⁴⁵

a-Has Arazi: Osmanlı'da padişaha ve yüksek devlet görevlilerine verilen topraklardı.³⁴⁶ Bu toprakların geliri yüz bin akçe veya üzeriydi.³⁴⁷ Kelime manası geçim yolu, geçim vasıtası demek olup, padişaha verilenler "havas-ı hümayun" adını taşırdı.³⁴⁸ Has kavramı ilk olarak Gazneliler'de hükümdarın saray hizmetlerini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Daha sonra da Büyük Selçuklu Devleti'nde sultanın malları için kullanılmış, hükümdara mahsus dirliklere has denilmiş ve bu tabir Türkiye Selçuklu Devleti'ne de intikal etmiştir. Osmanlı'da ise ilk has topraklarına I.Beyazıt dönemi kayıtlarında rastlanmıştır.³⁴⁹ Bu bilgiler bize "has" kavramının şüpheye yer bırakmadan Osmanlı'ya Selçuklulardan geçtiğini göstermektedir.

b-Zeamet: Osmanlı askeri teşkilatı içerisinde genel olarak askeri hizmette bulunanlara verilen 20 bin ile 100 bin akçe arasındaki dirliklere denir. Bu dirliğe sahip olana ise *zaim* denir.³⁵⁰ Zeametler Osmanlı'da eyalet merkezlerinde bulunan hazine ve timar defterdarlarına, zeamet kethüdalarına, sancaklardaki alay beylerine, kale dizdarlarına, kapucubaşlarına, divan kâtiplerine, defterhane ve hazine-i amire kâtiplerine verilirdi.³⁵¹ Zeamet sahipleri gelirlerinin her 5.000 akçası için bir cebelü yani atlı asker besleyip teçhiz etmekle yükümlüydüler.³⁵² Osmanlı da zeamet kavramına II. Murat döneminden önce rastlanmaz, buna mukabil Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren tahrir defterlerinde zeâmet terimi sıkça geçer.³⁵³ Selçuklu'da iktâ kavramı içinde zeamet kavramına rastlanmaz. Zeamet köken itibariyle Arapça'dır ve liderlik anlamına gelir. Zaim ise önder manasına gelir. Osmanlı genişleyen ve gelişen toprak sistemi içine ihtiyaca binaen zeamet bölümünü

³⁴⁵ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 93.

³⁴⁶ Cengiz Orhonlu, "Has", TDV İslam Ansiklopedisi, C: 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 268.

³⁴⁷ Yusuf Halaçoğlu, age, s.93.

³⁴⁸ Age, s.93.

³⁴⁹ Cengiz Orhonlu, age, s. 268.

³⁵⁰ Erhan Afyoncu, "Zeamet", TDV İslam Ansiklopedisi, ,C: 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 162

³⁵¹ Yusuf Halaçoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", Genel Türk Tarihi, C: 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 170.

³⁵² Abdulkadir Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", Genel Türk Tarihi, C: 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 261.

³⁵³ Erhan Afyoncu, age, s.162.

eklemiştir. Has, yüksek devlet ricali timar ise en alttaki askeri liderlere verilirken ikisinin arasındaki görevlilere verilmesi mucip olmuştur.

c-Timar

Yıllık geliri bin akçeden yirmi bin akçeye kadar olan dirliğe Osmanlı'da “Timar” ismi verilmiştir.³⁵⁴ Türkçede dirlikle eş anlamlı olarak kullanılan timar Osmanlı taşra idaresinin temel taşıydı. Devlet reaya dışındaki görevlilere dirlik verirdi. Dirliğin ise en yaygın biçimi timar idi. Timar kelime olarak “bakım, ilgi” manasına gelmekteydi. Bu sistemde sipahi yaptığı hizmet karşılığında devletten maaş almak yerine toprak alırdı. Bu toprak üstünde yaşayan kişiler ise reayadan sayılırdı. Reaya toprak sahibi için çalışır bir yandan kendi geçimini sağlarken diğer yandan sipahiye vergisini verirdi. Sipahi elde ettiği verginin bir kısmı ile savaş zamanlarına daima hazır halde “cebelü” adı verilen atlı asker beslerdi.³⁵⁵ Timar sisteminin benzeri Bizans'taki “pronoia”dan alındığı yönünde iddialar mevcuttur.³⁵⁶ Mamafih bu iddialar tamamen yersiz değildir imparator Heraklios'un kurduğu “thema” sisteminde Bizans'ın özellikle Anadolu ve Balkan toprakları askerlere maaş karşılığı verilerek toprağa bağlı askeri bir teşkilatlanma yoluna gidilmiştir. Uygulanan sistem sayesinde zor günler geçiren Bizans'ın Anadolu ve Balkan hakimiyeti daha kalıcı hale gelmiştir.³⁵⁷ Bu konuda Halil İnalcık, Yunancadaki *pronoia* kavramının Osmanlı'daki timar kelimesinin tam karşılığı olan *bakım* ile aynı olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁸ Bizim görüşümüze göre Osmanlı timar sistemi, genel hatlarını kendinden önceki Müslüman-Türk devletlerinden almış ama aynı zamanda Bizans'taki sistemi de analiz ederek kendine has bir dirlik sistemi inşa etmiştir. Osmanlı öncesi Selçuklu Devleti'nde Nizamülmülk'ün kendinden önceki uygulamaları daha etkili bir tarzda yorumlaması neticesinde tarım temelli askeri sistem nitelik kazanarak idarenin temel direği haline gelmiştir. Büyük Selçuklu'nun mirasçısı olan Türkiye Selçuklu Devleti döneminde de iktâ sistemi hem toprak idaresinin hem de askeri sistemin temeli olma özelliğini sürdürmüştür. Bu konuyla ilgili İbni Bibi'nin “El-Evami'rü'l-Alaiyye Fi'l-

³⁵⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 95.

³⁵⁵ Halil İnalcık, “Timar”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 171.

³⁵⁶ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 96.

³⁵⁷ George Ostrogoski, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 90.

³⁵⁸ Halil İnalcık, age, s. 169.

Umuri'l-Alaiyye” adlı eserinde önemli bilgiler yer almaktadır.³⁵⁹ Ancak Selçuklu'daki iktâ sistemi daha çok yurtluk mukabilindedir. Osmanlı'daki timar sistemi ise yurtluk sistemine göre daha ayrıntılı özelliklere sahiptir. Osmanlı timar tevcihi belli şartlara bağlanmakla birlikte ve tavizsiz bir disipline sahiptir. Timar tevcihi yapılırken kime hangi suretle toprağın verileceği, alınacağı, reayanın hangi haklara ve sorumluluklara sahip olduğu ayrıntılı olarak tespit edilmiştir.³⁶⁰

Sonuç olarak taşra idaresinin temel direği Osmanlı dirlik sistemi kuruluşundan itibaren askeri, ekonomik, siyasal yapının harcı olmuştur. Osmanlı bu sistemi kurarken şüphesiz büyük oranda Selçuklu'dan etkilenmiştir.

³⁵⁹ Bknz. İbni Bibi, El-Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umurui'l-Ala'iyye, Çev.: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2014.

³⁶⁰ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 95- 101.

III. BÖLÜM

ASKERİ VE ADLİ TEŞKİLAT

3.1. Askeri Teşkilat

Askeri teşkilat Türk devlet nizamı içersinde en önemli sistemdir. Türkler “asker millet” olarak tarihe geçmiştir. Türklerin bilinen en eski tarihleriyle ilgili bilgi veren kaynaklar savaşçı kimliklerinin ön planda olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.³⁶¹ Türk askeri nizamının temelleri Asya Hunlarının en kudretli tanhusu Mete tarafından atılmıştır. Mete, Orta Asya’da dağınık olarak yaşayan Türk boylarını tek bayrak altında topladiktân sonra onlara millet olma şuurunu kazandırmıştır.³⁶² Tanhu Mete, devletin varlığını sürekli hale getirmek için askeri alanda etkisi bugünde devam eden onlu sistemi kurmuştur.³⁶³ Mete’nin temellerini attığı Türk ordusu diğer Türk devletleri tarafından örnek alınarak geliştirilmiştir. Bunun en önemli göstergesi ise Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kara kuvvetlerinin kuruluş tarihinin Mete’nin tahta çıkış yılı olan M.Ö. 209 olarak kabul edilmesidir.³⁶⁴

3.1.1. Gulam ve Devşirme

Türkler anavatanları olan Türkistan’dan çeşitli nedenlerle göç ederek dünyanın çok farklı yerlerinde devletler kurmuşlardır.³⁶⁵ Türklerin kurdukları bu devletler dünya tarihine yön vermiştir. Türk devletlerini bu denli etkili yapan unsurların başında ise kuşkusuz güçlü bir orduya sahip olmaları yatmaktadır. Karahanlılarla başlayan İslamlaşma süreci diğer alanlarda olduğu gibi askeri sistemde de birtakım değişikliklere sebebiyet vermiştir. Bu değişikliklerin başında gelen ise savaşlarda elde edilen esirlerin özel bir eğitim sürecinden geçirilerek asker yapılmasıdır. Bu sisteme Osmanlı öncesi *gulam sistemi*³⁶⁶, Osmanlı döneminde ise

³⁶¹ İbrahim Kafesoğlu, age, s. 60.

³⁶² İbrahim Kafesoğlu, age, s. 60.

³⁶³ Age, s. 60.

³⁶⁴ <http://www.kkk.tsk.tr/KKKHakkinda/KKKtarihce.aspx>, erişim tarihi 07/ 01/2016.

³⁶⁵ İbrahim Kafesoğlu, age, s. 60.

³⁶⁶ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 630.

devşirme sistemi adı verilmektedir. Selçuklu, Osmanlı'yı özellikle devşirme sistemi konusunda etkilemiştir.

Farsça'da "köle" Arapça'da "çocuk" anlamına gelen gulam'ın Türk-İslam devletleri askeri terminolojisinde ki anlamı ise, "esir" veya "köle" olarak hizmete alınan kimselerin, kabiliyetleri ve aldıkları eğitim neticesinde kazandıkları becerileri doğrultusunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerinde istihdam edilmesidir.³⁶⁷ Yani çeşitli vesilelerle elde edilen esir veya köleler sistematik bir eğitime tabi tutulduktan sonra yeteneklerine göre ya devlet hizmetine yâda orduya asker olarak alınıyordu. Gulamlar devlet hizmetine girmekle önemli bir itibar kazanarak yetenekleri ölçüsünde askeri ve idari vb. pek çok alanda yükselme şansına sahipti. Dolayısıyla gulam sıradan bir köle olmayıp bir nevi devletin hizmetkârı idi. Bu tanımlama Osmanlı devşirme sistemi içinde çok rahatlıkla kullanılabilir. Devşirme sisteminde de küçük yaşta elde edilen esirler sıkı bir eğitimden geçtikten sonra kabiliyetlerine göre ya doğrudan devlet hizmetine alınıyor yâda askeri sisteme dahil oluyorlardı. Devşirmelerden oluşan bu askeri organizasyona kapıkulu ordusu denmekteydi.³⁶⁸

Gulam ve devşirme sistemi arasındaki benzerlikleri ortaya koymadan önce sistemin kökenlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Gulam sisteminin temelleri Abbasiler zamanında atılmıştır. Ancak Abbasilerden önce Emeviler döneminde İslam ordularında Arap olmayan unsurlara yer verildiği bilinmektedir.³⁶⁹ Devşirmeler, Abbasiler döneminde İran ve özellikle Türk kökenli kölelerden esir edilmek veya satın alınmak suretiyle askeri hizmete tabi tutulmuşlardır. Abbasilerde, Türklerden ilk defa asker istihdam eden halife Mansur olmakla beraber bu durumun hız kazanması anne tarafından Türk olan Halife Mutasım dönemidir.³⁷⁰ Abbasi devletinde Türk köleler ayrı bir yer tutar. Türkler

³⁶⁷ Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklu Devletinde Gulam Eğitimi ve Gulamhaneler" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:24 (2007), s. 66.

³⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s. 144.

³⁶⁹ Mustafa Zeki Terzi, "Gulam", TDV İslam Ansiklopedisi, C:14, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 178.

³⁷⁰ Serdar Özdemir, *Osmanlı Devletinde Devşirme Sistemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 21.

Abbasiler tarafından İranlılara karşı dengeleyici unsur olarak kullanılmıştır.³⁷¹ Ancak bu dengeleyici unsur zaman içerisinde güçlenmiş ve Abbasi hâkimiyetini tehdit eder bir vaziyet almıştır.³⁷²

Abbasilerin köleleri istihdam etmesinin başlıca nedenleri arasında şunlar söylenebilir: 1-Devletin zenginleşmesine bağlı olarak savaşmak gibi zor işlerde Araplar yerine köleleri kullanmak 2-Kölelerin ailevi ve ırki bağlarının olmamasından dolayı daha itaatkâr olmaları.³⁷³ Bu ikinci durumu şu atasözü çok iyi açıklamaktadır; “*Sadık bir hizmetkâr, yüz çocuktan daha iyidir, ikinciler babalarının ölümünü beklerken, ilki ise uzun yaşamasını arzu eder.*” Aslında bu atasözü gulam ve devşirme sisteminin altında yatan temel felsefeyi ortaya koymaktadır. Abbasilerden sonra gelen hemen bütün İslam devletleri “gulam sistemini” uygulamışlardır.

Türk-İslam devletlerinin ilki olan Karahanlılarda da gulam sistemi mevcuttu. Karahanlılar gulam tabiriyle birlikte *oğlan* tabiri kullanıyorlardı. Gulamların tedariki daha çok satın alma yoluyla gerçekleşiyordu. Bu gulamlar gerek hükümdarın gerekse diğer ileri gelen devlet adamlarının şahsına bağlı muhafız birlikleriydi. Hükümdar öldüğünde gulamlar yeni hükümdarın hizmetine girerdi.³⁷⁴ Hükümdarın şahsına bağlı bu gulamlardan oluşan askeri birliğe “hasa ordusu” deniyordu.³⁷⁵

Gazne ordusunun temelini gulamlar oluşturuyordu. Sultanın hasa ordusu bu gulamlardan oluşuyordu. Sultanın muhafızlığını yapan gulamlara ise “gulaman-ı saray” deniyordu.³⁷⁶ Gulamların çoğunluğu Türklerden oluşuyordu. Bu gulamlara Hintliler ve Tacikliler de katılmıştı. Bunların kumandanına “salar-ı gulaman” deniyordu.³⁷⁷ Gazne Devleti’nin kurucusu Alp Tegin’de Samani emiri Ahmed b. İsmail tarafından satın alınmış bir gulamdı.³⁷⁸ Efendisi Ahmed b. İsmail, gulamların çıkardığı bir ayaklanma neticesinde öldürülmüştü. Efendisin yerine geçen Nasır b. Ahmed tarafından azad edilmiş ardından Nuh.b.Nasır döneminde kabiliyetli ve

³⁷¹ İsmail Yiğit, *İslam Tarihi, VII-Memlûkler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, s. 10.

³⁷² İbni Haldun, *Mukaddime*, Çev.: Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara 1977, s. 361.

³⁷³ Serdar Özdemir, age, s. 6.

³⁷⁴ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 198.

³⁷⁵ Age, s. 199.

³⁷⁶ Güler Nuhoglu, “*Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 307.

³⁷⁷ Age, s. 275- 279.

ahlaklı olmasına binaen önce emirlik sonrada hacibü'l-hüccablık makamına yükselmişti.³⁷⁹ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Gazne Devleti gulam müessesini Samanoğulları'ndan almıştı. Zaten Nizamülmülk, Samanilerdeki gulam müessesesini ayrıntılı olarak şu şekilde ifade etmiştir; *“Kölelerin hizmetlerinin ölçüsü, sanatları ve liyâkatları derecelerini artırıyordu. Köle, alındığı zaman, bir yıl yaya olarak atın yanında yürüyerek hizmet ederdi. Üzerine uzun beyaz elbise ve ayağına yalnız çorap giyerlerdi. Bu köle, emir verilmeden, bir yıl gizli veya aşikâr ata binemezdi. Bindiği anlaşılırsa iyi bir dayak atılırdı. Bir yıllık (çorapla veya) yalın ayak hizmetini tamamladıktan sonra odabaşı, hâciple konuşur, hâcip durumu padişaha bildirirdi. Ondan sonra ona, ham deriden yapılmış eğercik, sade dizginleri olan bir Türk atçığı verilir, bir sene de at ve kamçıyla hizmet ederdi. İkinci sene kendisine beline bağlaması için uzun kılıç verilirdi. Üçüncü sene dua ve kurban emredilir, oturma vaktine kadar oturabilirdi. Dördüncü sene daha güzel eğere, süslü koşumlara ve elbiseye, ucu halkalı bir çomağa sahip olabilirdi. Beşinci sene şakilik emrederler, suculukla kadeh dağıtırdı. Altıncı sene esvapçılık yapardı. Yedinci sene kendisine 15 çivili müstakil bir çadır verilerek yeni alınmış üç köleyi onun emrine vererek, (visak başı) odabaşı rütbesine ulaşır, siyah simli keçeden bir külah ile hazine elbisesi giyerdi. Böylece her yıl makamı, giyimi, avenesi ve rütbesi artarak neticede haylbaşı olurdu. Sonra liyakatli, sanatkâr, kahramanlığı herkes tarafından bilinen, elinden büyük işler gelip, halkı hoş tutarak padişahın yakını olsa da, 35 – 40 yaşlarına gelmeden emirlik ve valilik verilmezdi.”*³⁸⁰ Nizamülmülk'ün gulam sistemi ile ilgili bu izahı kölelerin nasıl bir yetiştirme ve eğitim sürecinden geçtiğini oldukça ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Selçukluların atası Selçuk Bey, Oğuz Yabgu Devleti'nin hizmetinden ayrılıp beraberindekilerle birlikte Cend şehrini kendisine yurt tuttuğunda Oğuz Yabgusunun kendi üzerine gönderdiği kuvvetleri yenilgiye uğratmıştır. Bu durum Selçuk Bey'in yanındaki Türkmenlerin savaşçı bir topluluk olduklarını göstermektedir.³⁸¹ Tuğrul ve Çağrı yönetimindeki Türkmenler 1035'de Gaznelilerden izin almadan Horasan'a

³⁷⁸ Erkan Göksu, “Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S:191 (2011), s. 3- 6.

³⁷⁹ Erkan Göksu, age, s. 5- 6.

³⁸⁰ Nizamülmülk, age, s. 126.

³⁸¹ Ahmed Bin Mahmud, age, C:1, s. 5.

geldiklerinde, Gaznelilerin Horasan Divan başkanı “Suri” ye bir mektup yazarak kendilerine yurt talebinde bulunduklarında Gazne divanının ileri gelenleri Selçukluların yaklaşık *on bin* savaşçı atlıya sahip olduklarını bundan dolayı Selçukluların düşman durumuna getirilmesinin doğru olmayacağını sultan Mesut’a tavsiye etmişlerdi.³⁸² Bu bilgi Selçukluların en başından beri düzenli askeri bir teşkilata sahip olduklarını göstermektedir. Ancak şu da var ki bu askeri teşkilatın oluşumunda gulamların varlığı konusu müphemdir. Nizamülmülk’ün gulam eğitimi ile ilgili yukarda verilen bilgiler bu işin uzun bir zamana ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır. Selçuklu’da devlet teşkilatında örgütlenme meşhur vezir Nizamülmülk dönemidir. Diğer pek çok alanda olduğu gibi “gulam” müessesesinin de şekillenmesi onun döneminde olmuştur.³⁸³ Kendisinin de yaklaşık on bin gulamdan oluşan bir ordusu mevcuttu.³⁸⁴ Nizamülmülk, ordunun farklı etnik kökene mensup askerlerden kurulmasının devletin bekası açısından oldukça önemli olduğunu “Siyasetname”de şu sözlerle ifade etmiştir; *“Her asker aynı soydan olursa bundan büyük hatalar doğar. Her cinsten olması için çok çalışmalıdır. 2.000 Deylemli ve Horasanlının sarayda devamlı bulundurulması, bunların da saray mensuplarını bilmesi ve gerekeni kusursuz yapmaları gerekir. Bunlardan bazılarının Gürcülerden, bazılarının da, diğer bütün cinslerden daha iyi insanlar olan Fars çobanlarından olmaları uygun olur.”*³⁸⁵ Selçuklu devletinin istikametini belirleyen en önemli kişi olan Nizamülmülk’ün bu tavsiyeleri Selçuklu sultanları tarafından kabul görerek gulamlar tedrici olarak devletin birçok kademesinde görev almaya başlamışlardır. Bu görevlerden biride elçilik göreviydi. Malazgirt zaferi sonucunda Romen Diyojen, Alp Arslan’ın hadimlerinden Gevher Ayin’in gulamı tarafından esir edildiğinde esir edilen bu kişinin gerçekten Romen Diyojen olup olmadığının tespitini birkaç kez Bizans sarayına gidip gelen “Şazi” adlı kölesinden istemişti.³⁸⁶ Kavurt, tahtı Melikşah’tan almak için harekete geçtiğinde Melikşah’ın yanında kendi memlûku gulâmlar, Arab, Kürd ve Türkmenler’den mürekkep sayısız asker vardı.³⁸⁷

³⁸² Ali Sevim, Erdoğan Merçil, age, s. 29.

³⁸³ Nizamülmülk, age, s. 114.

³⁸⁴ Ahmed Bin Mahmud, age, C:1, s. 143.

³⁸⁵ Nizamülmülk, age, s. 121.

³⁸⁶ Abdurrahman İbnü’l Cevzi, age, s. 101.

³⁸⁷ ,Ahmed Bin Mahmud, age, C:1, s. 117.

Gulamalar, Büyük Selçuklu Devletinde olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nde de gerek saray ve hükümet teşkilatında gerekse orduda önemli mevkilere sahipti. Bu gulamların temini ise harp esirleri arasından seçme, satın alma, hediye ve herhangi bir devlet veya kişiden intikal etme suretiyle sağlanıyordu.³⁸⁸ Hizmete alınan bu gulamlar *gulamhane* adı verilen *gulam mekteplerinde* eğitiliyordu. Ancak yaşı ilerlemiş gulamlar bu eğitime tabi tutulmayıp önemi daha az görevlerde istihdam ediliyorlardı.³⁸⁹ Bu gulamlar ekseri Rum, Rus, Gürcü, Deylemli kökene mensup idiler.³⁹⁰ Gulamlar, Türkiye Selçuklu da hem askeri alanda hem de sivil bürokraside önemli makamlara gelebiliyorlardı. Sivil bürokraside görev alacak gulamlar, “gulamhane” adı verilen Osmanlı'daki “enderun”a benzeyen saray okulunda eğitiliyordu.³⁹¹

Türkiye Selçuklu'da gulam teşkilatına bağlı olarak ortaya çıkmış birtakım kavramları izah edecek olursak bunları şu şekilde sıralayabiliriz;

Gulaman-ı Has: Sultan'ın şahsına bağlı özel muhafız birliği. Bu birliğe “gulaman-i sultani” de denilmekteydi.³⁹²

Halka-i Has: Yeniçeri solakları sultanın muhafazasından sorumlu olan askeri sınıftır. Osmanlı'daki Yeniçeri Solaklarına benzeyen bu sınıf “mülazımanı yatak” veya “yayak” olarak da isimlendirilir. Bunlar Osmanlı'daki “yeniçeri solakları” gibi hükümdarın çadırını muhafaza eder.³⁹³ Sultan Alaaddin Keykubat, Alanya'yı almak için uc bölgelerinden asker istek için kâtiplere ferman yazdırmış ve bu fermanları gulaman-i yataklar gidecekleri yerlere götürmüşlerdi.³⁹⁴

Gulamhane: Küçük yaştaki gulamların yetiştirildiği gulam mektepleridir ki bir nevi askeri kışla mahiyetini de ifade eder.³⁹⁵

³⁸⁸ Erkan Göksu, “Türkiye Selçuklu Devletinde Gulam Eğitimi ve Gulamhaneler”, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:24(2007), s. 66.

³⁸⁹ Erkan Göksu, age, s. 66.

³⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 101.

³⁹¹ Serdar Özdemir, *Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 30.

³⁹² Erdoğan Merçil, “Gulam”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:14, Ankara 1996, s. 181.

³⁹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 101.

³⁹⁴ İbn Bibi, age, s. 262.

³⁹⁵ Erkan Göksu, age, s. 66.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk devirlerde "gulam sistemi" uygulanmamıştır. Bu ilk dönem askeri birlikler Kutalmışoğlu Süleyman Şah'a bağlı Türkmenlerden oluşmaktaydı. Ancak zaman içinde devletin tekâmül etmesine bağlı olarak selefleri Büyük Selçuklu da olduğu gibi gerek askeri alanda gerekse bürokrasi alanında kölelere görev vermişlerdir.³⁹⁶

Türkiye Selçuklu Devletinde çeşitli yollarla elde edilen gulamlar, "gulamhane" adlı mekteplerde eğitildikten sonra devletin en üst kademelerinde makam sahibi olabiliyorlardı. Bu duruma en güzel örnek Celaleddin Karatay'dır. Celaleddin Karatay, Rum kökenli bir devlet adamıdır.³⁹⁷ Celaleddin Karatay, Alaaddin Keykubat devrinden başlayarak Türkiye Selçuklu Devleti bürokrasisinde üst düzey görevlerde bulunmuş ve üç kardeş saltan döneminde³⁹⁸ devlette sağduyunun ve aklın temsilcisi olmuştur. "Anonim Selçukname"de³⁹⁹ ondan övgü ile bahsedilerek şu ifadeler yer verilmiştir; "*Celaleddin Karatayı 612'den 652 yılına kadar Selçuklulara hizmette bulundu. Hiç bir zaman imam ve şeyhlerin sohbetlerinden geri durmadı. O, Rum şeyhlerine ve alimlerine hizmette bulunur, Arap ve Acem'de hiç kimseye 100 dinardan az maaş vermezdi. Emir ve sultanlardan hiç kimseye Daru'l Hilafet'e hayır yapmak nasip olmamıştır. Bağdat'taki şeyh Şihabeddin Sühreverdi'nin türbesini o yaptırdı. Emirlikte peygamber sahabelerinin özelliğine sahipti. Kısaca onun sayesinde üç kardeş süt ve bal gibi birbirlerine kaynaşmışlardı.*" Bu övgü dolu sözlerin benzerlerine İbni Bibi'nin "El-Evami'rü'l-Alaiyye Fi'l-Umuri'l-Alaiyye" adlı eserinde de rastlamak mümkündür.⁴⁰⁰

Osmanlı Devleti selefi Selçuklu'dan gulam sistemini neredeyse aynen alarak gulam yerine "devşirme" tabirini kullanmıştır. Türkiye Selçuklularında olduğu gibi Osmanlı'nın kuruluş aşamasında beyliğin askeri gücü tamamen Kayı aşiretinin mensuplarına dayanıyordu. Ancak Selçuklulardan aldıkları gayrimüslim unsura karşı

³⁹⁶ Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklularında Ordu" Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 34.

³⁹⁷ İbn Bibi, age, s. 554.

³⁹⁸ Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra oğulları İzzeddin Keykavus, Rükneddin Kılıçarslan ve Alaaddin Keykubat arasında taht mücadelesi başlayınca ülkede karışıklık ve huzursuzluğun ortaya çıkmasını istemeyen Celaleddin Karatay Türk devlet geleneğinde benzeri olmayan bir uygulamayı başlatarak üç kardeşin aynı anda devleti idare etmelerini sağlayacak bir çözüm bulmuştur.

³⁹⁹ Anonim Selçukname, s. 45.

hoşgörölü tavrı Osmanlılarla Rumlar arasında daha ilk dönemden itibaren bağ kurulmasında etkili olmuştur. Osman Gazi oğlu Orhan'ı Yarhisar tekfurunun kızı Rumca adı Luludia olan Nilüfer hatun ile evlendirmişti.⁴⁰¹ Yine Osman Gazi'nin en yakın komutanlarından olan Köse Mihal'de bir Rum dönmesiydi.⁴⁰² Osmanlı aşiretimsi yapıdan Orhan Bey döneminde çıkmaya başlayarak kurumsallaşmaya başlamıştır. Devletin kuruluşu ve yaşaması askeri yapının gücüyle doğru orantılı olduğu için Orhan Bey, Osmanlı'nın ilk düzenli askeri yapılanması olan “yaya ve müsellemler” birliklerini kurmuştur.⁴⁰³ Rumeli fütuhâtı esnasında bu birliklerin yetersiz kalması üzerine Osmanlılar, savaşlarda esir düşen harbe elverişli Hristiyanları ilk zamanlarda kısa bir müddet için Türk terbiyesi üzere yetiştirerek onlardan bir askeri sınıf teşkilini düşünmüşler ve esirlerden beşte birinin devlet hesabına alınmasına başlamışlardır.⁴⁰⁴ Devletin daha kuruluş aşamasında Osmanlıların Hristiyan esirlerden yararlanma yoluna gitmesi şüphesiz Selçuklu etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Köle askerlere dayalı olarak kurulan ilk teşkilat ise acemi ocağıdır. Acemi ocağı on dördüncü yüzyılın ikinci yarısı içinde Çandarlı Kara Halil ve Molla Rüstem'in etkisi ile I.Murat tarafından Gelibolu'da kurulmuştur.⁴⁰⁵ Acemi ocağının insan kaynağını savaşlarda esir edilen Hristiyan çocuklar oluşturmuyordu. Savaş esnasında elde edilen esir çocukların beşte biri yani pençik⁴⁰⁶ oğlanları pençik kanununa göre devletin hizmetine giriyordu.⁴⁰⁷ Zaim Mehmed Bey, Acemi ocağı için esirlerden beşte birinin orduya alınmasının Sırpsındığı Muharebesi'nden sonra başladığını yazarken “Tevarih-i Ali Osman”da pençik oğlanı alınmasının Edirne'nin fethinden sonra gerçekleştiğini ifade etmektedir.⁴⁰⁸ Osmanlı devlet adamlarının daha ilk dönemde ordunun ihtiyaç duyduğu askeri temin için Hristiyan kölelere yönelmesi akla Selçuklu etkisini getirmektedir. Ancak batılı birtakım yazarlar bu

⁴⁰⁰ İbn Bibi, age, s. 554.

⁴⁰¹ Halil İnalçık, “Orhan”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 33, İstanbul 2007, s. 375.

⁴⁰² Fahmettin Başar, “Mihaloğulları”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:30, İstanbul 2005, s. 24.

⁴⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:1, s. 508.

⁴⁰⁴ Age, s. 508.

⁴⁰⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 5.

⁴⁰⁶ Farsça beşte bir anlamına gelmektedir.

⁴⁰⁷ Pençik kanunu I.Murat zamanında esir edilen çocukların hangi şart ve şekillerde devlet hizmetine alınacağını izah eden kanundur.

etkiyi Bizans'a mal etmeye çalışarak kapıkulu birliklerinin Bizans'ın tesiri ile oluşturulduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁰⁹ Ancak Selçuklu gulam sistemi ile ilgili verdiğimiz bilgiler batılı yazarların bu konuyla ilgili tezlerinin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak şu da vardır ki Bizans'ta çeşitli yollarla elde ettiği esirleri kendi hizmetinde kullanmıştır. Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un çocukluk arkadaşı ve Bizans ordularının genel komutanı olan Aksukhos, küçük yaşta esir edilen bir Türk'tür. İmparator Aleksios Komnenos İznik'in Türklerden geri alınışı esnasında esir edilen Aksukhos'u oğluna oyun arkadaşı olarak seçmişti. Aksukhos kısa zamanda kabiliyetleri vasıtasıyla saray halkının teveccühünü kazanmış ve Ioannes tahta çıkınca "büyük domestikos" unvanıyla kara ordularının komutanı olarak nüfuzu iyice artmış ve kısa süre içinde İmparator Ioannes Komnenos'un sağ kolu haline gelmişti.⁴¹⁰ Aksukhos örneği Bizans için istisnai bir hadisedir. Bizans ordusu imparator Heraklios dönemine kadar büyük ölçüde ücretli askerlere dayanıyordu. Ancak bu durum Bizans açısından hem pahalıya mal oluyor hem de güven vermiyordu. Bu sebeplere bağlı olarak Heraklios kuvvetli ve yerli bir ordu meydana getirmek için "thema" organizasyonu hayata geçirerek kuvvetli ve yerli bir ordunun meydana gelmesini sağladı. Thema organizasyonuna göre ordu büyük ölçüde toprağa bağlı asker köylülerden oluşuyordu.⁴¹¹ Dolayısıyla Osmanlı'da görülen devşirme sisteminin kökenlerini Bizans'ta değil Osmanlı'nın selefleri olan Selçuklu'da aramak daha doğru olacaktır.

Ankara Savaşından sonra fetihler geçici olarak durmuş ve bazı yerler Bizans İmparatorluğu ile Sırlara bırakılmak zorunda kalınmıştı. Çelebi Mehmet ve II. Murat'ın ilk döneminde Rumeli'de fetihlerin durmasına bağlı olarak esirlerden istifade oranı düşmüştü. Bu duruma paralel olarak Osmanlı kendinden önceki Türk-İslam devletlerinden farklı olarak köle edinme yoluna gitti. Osmanlı Hristiyan ailelerin erkek evlatlarından birinin devlete verilmesi uygulamasını getirmişti. Bu o güne kadar uygulanmamış bir yöntemdi. II. Murat bu durumu bir sisteme bağlayarak devşirme kanunu çıkardı.⁴¹² Devşirme kanununda toplanacak çocukların nitelikleri

⁴⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 9.

⁴⁰⁹ Fuat Köprülü, age, s. 102.

⁴¹⁰ Niketas Khoniates, age, s. 6.

⁴¹¹ George Ostrogoski, age, s. 91.

⁴¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s.13.

belirtilmiştir. Buna göre Hristiyan çocuklarının asilleri, papaz oğulları, iki çocuktan sadece biri, birçok çocuğu bulunan ailenin en sağlıklı çocuğu seçilir, tek oğlu olanın çocuğu alınmazdı. Annesiz babasız çocuklar, aç gözlü oldukları bilinenler ve yüzü gözü açılmış olabileceği düşüncesiyle köy kethüdasının oğlu da devşirilmezdi. Aynı şekilde sığırtmacı ve çoban çocukları ile kel, fodul, köse ve doğuştan sünnetlilerle şehir çocukları toplanmazdı. Evlenmiş ve sanat sahibi olmuş çocuklarla aşırı derecede uzun ve kısa boylular da devşirilmeyenler arasındaydı. Ancak uzun boylu çocuklardan endamı düzgün olanlar sadece saray için alınabilirdi.⁴¹³

Osmanlı'nın kölelerden yararlanması hususunda bir diğer fark ise Selçuklu devlet hizmetine girebilmek için Müslüman olma şartının olmamasına karşın Osmanlı'da bu husus devlet hizmetine girebilme hususunda olmazsa olmazlar arasındaydı. II. İzzedin Keykavus döneminde beylerbeyi Yavtaş'ın saltanatı son bulunca beylerbeyliği makamı Kundistabl'a teslim edilmişti. Bu konuda "Müsameretü'l-Ahbar"da, Kundustabl'ın kâfirlik taassubundan dolayı Müslüman emirlere ve devlet büyüklerine karşı kavga yolunu tuttuğu, sultanı oyun ve eğlenceye teşvik ederek onu dini işlerden ve görevlerden alıkoyduğunu ifade etmektedir.⁴¹⁴

Devşirilen bu çocuklar Selçuklu'da olduğu gibi yalnızca askeri alanda istihdam edilmemiş aynı zamanda devlet bürokrasisi alanında bu devşirmelere önemli görevler verilmiştir. Özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren sarayda devşirme kökenli devlet adamlarının fonksiyonu giderek artmış padişahın en yakınları bu zümreden tamam olmuştur. Ancak Osmanlı Selçuklu'dan farklı olarak bu yabancıları daha kaliteli bir eğitime tabi tutarak bu amaçla sarayda "enderun" adı verilen bir saray okul açmıştır.⁴¹⁵ Bu okul asırlar boyunca devletin ihtiyaç duyduğu devlet adamlarının yetişmesini sağlayan en önemli kurum olmuştur. Enderun mektebi Selçuklu'daki gulamhaneye benzese de özellikleri itibariyle daha nitelikli bir yapıya sahiptir. Bu durumun altında yatan neden ise Osmanlı'nın Selçuklu'ya göre daha geniş bir alana hükmetmesinin yanı sıra daha uzun bir süre hâkim olduğu topraklarda iktidarda kalmasıdır.

⁴¹³ Abdulkadir Özcan, "Devşirme", TDV İslam Ansiklopedisi, C:9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 254.

⁴¹⁴ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, age, s. 40

⁴¹⁵ Mehmet İpşirli, "Enderun", TDV İslam Ansiklopedisi, C:11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 185.

Osmanlı'da devşirilen gayrimüslimler padişahın kulu olarak kabul ediliyordu. Padişahlar kulları üzerinde geniş tasarruf hakkına sahiptiler. Öyle ki padişah devşirme kökenli sadrazamını yargılamadan idam ettirebilirken sıradan hür bir Osmanlı köylüsü hakkında böyle bir kararı verme hakkı yoktu. Kullar tamamen padişahın malı kabul ediliyordu.⁴¹⁶ Ayrıca azledilen devşirme kökenli devlet adamının tüm malları müsadere edilebiliyordu çünkü kulun bu malı padişahın inayeti sayesinde elde ettiği düşüncesi padişahları kulları hakkında rahat karar almalarını sağlıyordu. İslâm devletlerinde, devlet adına çalışırken kazanılan malların kamuya ait sayılması kuralına dayanılarak uygulanan müsadere, 1451'de Fatih Sultan Mehmed döneminde benimsenmiş, ilk defa da 1453'de Çandarlı ailesinin malları müsadere edilmiştir.⁴¹⁷

Fatih Sultan Mehmet devrine gelinceye kadar devlet bürokrasisinde genelde soylu ve güçlü Müslüman aileler tercih edilmiştir. Bu güçlü aileler bir yandan yönetim görevini icra ederken diğer yandan tahta geçecek padişahın belirlenmesinde etkin rol oynuyorlardı. II. Murat, Edirne-Segedin antlaşmasından sonra tahtı küçük yaştaki oğlu Mehmet'e bırakmış ancak bu durum Avrupa'da Osmanlı aleyhine bir Haçlı ittifakının kurulmasında etkili olmuştu. Haçlılar Osmanlı tahtında küçük bir çocuğun bulunmasını kendileri açısından bir fırsat olarak görmüşlerdi. Bu durumdan rahatsız olan vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa tekrar II. Murat'ın tahta geçmesi için çaba harcamış hatta bu konuda yeniçerileri isyana bile teşvik etmişti.⁴¹⁸ Sonuçta baskılara dayanamayan II. Mehmet tahtı yeniden babasına bırakmak zorunda kalmıştı.⁴¹⁹ Bu duruma bağlı olarak Çandarlı Halil Paşa'ya kin tutan II. Mehmet, tahta geçtikten bir süre sonra onu idam ettirmiş ve devlet idaresinde Türk kökenli nüfuzlu aileler yerine kul kökenli devşirmelerin bürokraside görev almasını sağlamıştı. II. Mehmet'in bu uygulamasının arkasında yatan ana neden ise nüfuzlu Türk ailelerin iktidara ortak olmasının önüne geçmektir.⁴²⁰ Padişahın kulu olan devşirme kökenli devlet adamlarına bir yandan çok geniş yetkiler devredilirken, öte

⁴¹⁶ Sevgi Gül Akyılmaz, Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:12, S:1- 2(2008), s. 397.

⁴¹⁷ Solak-zâde Tarihi, Haz: Vahid Çabuk, TTK. Yayınları, Ankara 1989, s. 287; Feridun Emecan, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya" *Osmanlı Devleti Tarihi*, Zaman Yayınları, İstanbul 1999, s. 23.

⁴¹⁸ Buçuktepe İsyanı

⁴¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:1, s. 434.

yandan padişahın kölesi olarak kabul edildikleri için “hâkim-i mutlak” olan padişahın karşısında can ve mal güvenlikleri olmamıştır. Padişah kullarını herhangi bir direnme ve sorunla karşılaşmadan görevlerinden azledebilmiş, müsadere yoluyla tüm mal varlıklarına el koyabilmiş, yargılamadan idam edebilmiştir.⁴²¹

Türkiye Selçuklu Devleti’nde müsadere cezası suçlunun bütün menkul ve gayri menkullerini içine almıştır. Servetine el konulmasına karar verilen bir kimsenin malvarlığının müsaderesi sultanın bu hususta verdiği veya vereceği emir üzerine yapılabilmektedir. Merkezde yapılan müsaderelerde bunun yürütülmesi emir-i dadlara veya bu iş için özel olarak görevlendirilen kimselere havale edilmiş, bunların emirlerine verilen büyük divan memuru veya kâtipleri vasıtasıyla da bu husustaki işlemler yerine getirilmiştir. Belirlenen varlığa el konulmasından sonra defterlere kaydedilmiş, gerektiğinde ev, eşya gibi unsurlar mühürlenmiş ve tayin edilen müvekkiller tarafından emniyetleri sağlanmıştır. Taşradaki müsadereler ise merkezden tayin edilen naibler tarafından yapılmıştır. Malların dökümünün yapıldığı defterler devlet hazinesine teslim edilmişti Selçuklulardaki uygulamanın Osmanlı dönemi ile benzerliği dikkat çekicidir.⁴²² Bu konudaki en belirgin örnek ise Alaaddin Keykubat dönemine aittir. Konuyla ilgili olarak İbni Bibi, “El-Evamirü’l-’Ala’iyye Fi’l-Umuri’l-’Ala’iyye” adlı eserinde şu ifadeleri kullanmıştır; “*Sultan huzur ve rahata kavuştuğu zaman Emir Çaşnigir Seyfeddin Ayababa, Emir’i Ahur Zeyneddin Basara, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluğca hizmette kıdemli oluşları, servetlerinin bolluğu, adamlarının, mallarının ve erzakının çokluğu yüzünden gurur ve büyükleme yolunu tuttular. Sultan’a inanılmaz baskılarda bulundular. Sofrada, mecliste, yeme içme sırasında ayaklarını yetki ve sorumluluk alanlarından dışarıya atmaya başladılar.*”⁴²³ Sultan Alaaddin, sayılan nedenlere bağlı olarak adı geçen devlet adamlarına karşı kin tutmaya başlamıştı sonuçta adı geçen devlet adamlarını bargâhta toplayarak ziyafet sonrası öldürülmeleri emrini vermişti.⁴²⁴ Öldürülen devlet adamlarının unvanlarına bakacak olursak hepsinin has odaliktân çıkma olduğunu görürüz. Selçuklu’da has odaya girebilmek için köle olma

⁴²⁰ Sevgi Gül Akyılmaz, age, s. 396.

⁴²¹ Age, s. 396.

⁴²² Age, s. 392.

⁴²³ İbni Bibi, age, s. 286.

⁴²⁴ Age, s. 290.

şartı vardı. Bu durum bize Osmanlı'daki Has odaliktân “çıkma” adı ile devlet hizmetine girenlerin, aynen Selçuklu'da olduğu gibi sultanın en yakınında görev alan hizmetkârlar olduğunu göstermektedir.⁴²⁵ Örneğin Eyyubi Melikesinin casusu Sultan I.İzzeddin Keykavus'u, yakın adamları aleyhine şüpheye düşürmek maksadıyla bahsi geçen devlet adamlarının Eyyubi Melikesiyle mektuplaştıkları konusundaki asılsız bilgiyi sultanın kölesine yani gulamına söylemiş bu gulam⁴²⁶ da casustan aldığı asılsız bilgiyi sultana iletmisti.

Selçuklu'da sultanın en yakın hizmetkârları gulamlardır. Sultanlar gulamları kendi aile fertleri kadar önemsemişlerdir. Kişisel hizmetlerinde yalnızca onlara güvenip devletin önemli makamlarını onlara tahsis etmekte herhangi bir sakınca görmemişlerdir. Birçok konuda olduğu gibi Osmanlı bu konuda da Selçuklunun uygulamalarını kendisine rehber edinmiş. ve devşirme sistemini daha da ileri götürerek devşirmeleri devletin asli unsuru haline getirmiştir.

Gayrimüslim kökenli kişilerin devlet hizmetine alınmaları Türk tarihinde çok eskilere dayanan bir uygulamadır. İslam tarihinde Abbasilerle başlayan bu uygulama zamanla tekâmül etmiş Osmanlı döneminde ise uygulama yönüyle mükemmelliğe ulaşmıştır. Fatih'ten itibaren Osmanlı devlet bürokrasisinde kullar ön plana çıkmış ve uzun bir dönem kullar devletin bekasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Kulun yani devşirmenin tek bildiği ve bağlı olduğu mercii padişaktır. Padişah'a sadakatle hizmet kul için yaşamın amacıdır. Kul aynen Selçuklu'da olduğu gibi küçük yaşta devşirilerek tüm akrabalarından hatta anne ve babasından uzaklaştırılarak aile bağları tamamen koparılmıştır. Böylelikle kul için akraba bağının yerini sultana bağlılık almıştır. Sultanlarda kulları kabiliyetleri ölçüsünde devletin en önemli makamlarına getirmişlerdir.

3.1.2. İkta askeri

Sözlükte “kesmek, ayırmak” anlamındaki “kat” kökünden türetilen iktâ kelimesi, terim olarak, devlet başkanı veya onun adına yetki kullanan merci tarafından özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla maden ocağı ve benzeri tabii kaynakların mülkiyet (temlik), işletme (irfâk) yahut faydalanma (intifâ, istiğlâl) hak

⁴²⁵İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 323.

veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsisini ifade eder.⁴²⁷ İslam tarihinde iktâ uygulamasına ilk olarak Hz. Peygamber döneminde rastlanır.⁴²⁸ Hz. Peygamber kişilere toprak tevcih ederken ya onları İslam'a ısındırmak ya da boş kalan toprakların işlenerek üretime katkısının sağlanmasını amaçlamıştır.⁴²⁹ İktâ Hz. Peygamberden sonra Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler döneminde uygulanmaya devam etmiş, zaman içinde gelişmiş bir toprak ve askeri idare sistemi haline gelmiştir. İslam'ın yayılmasına paralel olarak İslam devletleri bu sistemi kendi askeri ve idari sistemlerinde kullanma konusunda hiç tereddüt göstermemişlerdir. Bu sistem sonuçları itibariyle devlet için pek çok yararı beraberinde getiren bir uygulamadır.⁴³⁰

İslam devletlerinde toprak genel olarak devletin malı olarak kabul edilmektedir. Devlet ise sultanın mülkü olduğu için toprağın idaresinden sultan sorumludur. Sultan ya kendi doğrudan ya da görevlendireceği devlet adamları vasıtasıyla toprağı ya belli bir hizmet karşılığı ya maaş karşılığı, ya bir ödüllendirme aracı olarak devlet adamlarına, askerlere mülkiyeti devlette kalmak şartıyla vermiştir.⁴³¹

İktâ arazisini alan kişi kendisine verilen toprak bölgesinin yöneticisi konumuna geliyor bir yandan tarımsal üretimin yapılmasını diğer yandan kendi bölgesindeki vergilerin toplanmasını, halkın huzur ve güveninin tesisi ve bölgesine karşı dışarıdan gelebilecek taarruzlara karşı bölge halkının güvenliğini sağlayarak aynı zamanda sınır bölgelerinde devletin sınır güvenliğini sağlıyordu. İktâ sahibi tüm bu görevleri icra edebilmek için askeri bir güce ihtiyaç duymaktaydı. İşte ihtiyaç duyulan bu askerler iktâ sahibi tarafından finanse ediliyordu böylece her iktâ sahibinin emrinde atlı askeri birlikler hazır kıta bulunmaktaydı. Bu askeri birlikler genelde Türklerden oluşuyordu ve bunlara sipahi deniliyordu. Gulam askerlerinden

⁴²⁶ İbni Bibi, age, s. 215.

⁴²⁷ Sadi S. Kucur, "İktâ", TDV İslam Ansiklopedisi, C: 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 43.

⁴²⁸ Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, s. 79.

⁴²⁹ Mustafa Demirci, age, s. 43.

⁴³⁰ Erkan Göksu, age, s. 80.

⁴³¹ Age, s. 17.

faklı olarak devletten doğrudan maaş almazlardı. Bu askeri birlikler Türkiye Selçuklu ordusunun asıl gücünü oluştuyordu.⁴³²

Türkiye Selçukluları iktâ askeri sistemini büyük Selçuklulardan almışlardı. Askeri iktâ sistemi Melikşah'ın emrinde kapıkulu askerlerinden başka iktâlî olarak daimi surette kırk altı bin süvari bulunuyordu.⁴³³ Büyük Selçuklularda askeri iktâ sistemi Melikşah döneminden itibaren uygulanma başlanmıştı. Melikşah, ülkenin tamamında üretimi sağlayarak hazinenin gelirlerini artırmak amacıyla Nizamülmülk'ten tarım topraklarını iktâ bölgelerine ayırarak askerlere tahsis etmesini istemişti.⁴³⁴ Nizamülmülk'ün "Siyasetname"sinde iktâ askeri sistemi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır; "Kendilerine iktâ verilen sipahilerin halka nasıl muamele edeceklerini bilmeleri gerekir. Kendilerine bırakılan malı alınca eğer halka iyi muamele ederlerse ne âlâ. Fena muamele ederlerse halkın bedeni, malı, evlâdı, tarlaları ve âletlerinin ondan emin olması için malı elinden alınır. Sipahilerin bunlara el uzatmaya hakkı yoktur. Halk padişahın sarayına gidip, halini anlatmak isterse, onları bundan men etme yetkileri yoktur. Bunun haricinde hareket eden sipahinin diğerlerine ibret olması için elinden iktâ'sı alınarak cezalandırılır. Hakikatte onların, toprağın ve halkın sultanın olduğunu bilmeleri gerekir. Sipahiler ve valiler onların başında emniyet müdürü (şahne) gibidirler. Yaptıkları muamele ile halk padişahıdan memnun olursa, onun ceza ve azabından emniyette olur."⁴³⁵ Nizamülmülk'ün ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Selçuklu toprak köylüsü Avrupa'da olduğu gibi toprak sahipleri tarafından ezilmemekte tam tersine toprak köylüsünün hakları doğrudan devlet tarafından güvence altına alınmaktaydı. Ayrıca iktâ sahibi tarafından haksızlığa uğrayan köylü haftada bir toplanan ve başkanlığını sultanın yaptığı divan-ı mezalimde şikâyetini doğrudan sultana iletme hakkına sahipti.⁴³⁶

İkta askeri sisteminin Türkiye Selçuklularında da devam ettiği müşahede edilmektedir. Türkiye Selçuklu dönemiyle ilgili en önemli kaynak olarak kabul

⁴³² Age, s. 102.

⁴³³ Age, s. 54.

⁴³⁴ Sadi S. Kucur, "Selçuklularda İkta", TDV İslam Ansiklopedisi, C:22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 47.

⁴³⁵ Nizamülmülk, age, s. 49.

⁴³⁶ Age, s. 157.

edilen İbni Bibi'nin "El-Evamirü'l-'Ala'yye Fi'l-Umuri'l-'Ala'yye" adlı eserinde iktâ askeriyle ilgili pek çok kayda rastlanmıştır. Örneğin İzzeddin Keykavus dönemiyle ilgili iktâ hakkında şu ifadeler yer verilmiştir; "*Onun divanı tarafından bir kimsenin adına bağlanmış olan iktâ ve bağışta hiçbir zaman eksilme veya değişme olmazdı. Eğer menşur sahibini ecel yakalar, normal ölümle ölürse, ona ait olan ekmek kapısı ailenin geri kalanlarına veya yakınlarına kalırdı.*"⁴³⁷

Türkiye Selçuklu sultanları seferlerde başarı gösteren askerleri iktâ vermek suretiyle ödüllendirme yoluna gitmişlerdir. Örneğin Alaaddin Keykubat, Eyyubiler üzerine yaptığı sefer sırasında yararlılıkları olan emirlere ihsanlarda bulunup iktâlarını artırmıştır.⁴³⁸ Selçuklu'da iktâ tevcihi bazen bir kalenin fethini sağlayan araç olmuştur. I.İzzeddin Keykavus'un Şam seferi sırasında kuşattığı Telbaşer Kalesi kumandanı kaleyi iktâ karşılığı teslim edeceğini söyleyince bu duruma çok sevinen Sultan ona "Huni" vilayetini iktâ olarak vermişti.⁴³⁹ Örneklerden de anlaşılacağı üzere Türkiye Selçuklularında askeri iktâ sisteminin hem idari, hem askeri hem de ekonomik faydaları vardı ve bu sistemi halefleri olan Osmanlı'ya miras bırakmışlardı. Ancak batılı birtakım yazarlar Osmanlı'da görülen timarlı sipahi askeri teşkilatının Bizans'tan alındığı yönünde tezler ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki gerek Büyük Selçuklu gerek Türkiye Selçuklu'da ki iktâyâ bağlı askeri sistem timarlı sipahilerin kökenlerinin Türk-İslam devletlerine dayandığını açıkça ortaya koymaktadır. Şu da var ki Osmanlı Timarlı Sipahi sistemi Bizans'tan hiç etkilenmemiştir tezi de bütünüyle doğru bir yaklaşım değildir. İmparator Heraklios yabancı askerlerden oluşan Bizans ordusunun hem çok masraflı olması hem de milli duygulardan uzak olması hasebiyle savaş alanlarında yeterli özveriyi sergilememelerinden dolayı ülkeyi "thema" adı verilen idari bölgelere ayırmış, yönetici olarak başlarına askeri idareciler atamış ve kendilerine ait toprağın yönetiminden elde ettikleri gelirlerle atlı asker yetiştirmelerini emretmişti. Bu atlı askerler savaş zamanı belli merkezlerde toplanarak Bizans ordusunun esasını teşkil ediyorlardı.⁴⁴⁰ Bizans'la ilgili bu bilgiler ilk bakışta Osmanlı'nın Timarlı Sipahi teşkilatını Bizans'tan aldığı

⁴³⁷ İbn Bibi, age, s. 157.

⁴³⁸ Age, s. 403.

⁴³⁹ Age, s.212.

⁴⁴⁰ George Ostrogoski, age, s. 90.

tezini destekler mahiyette ise de Büyük Selçuklular bu dönem Bizans ile temas etmemiştir. Bilindiği üzere Selçuk Bey'in torunu Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminde Anadolu'ya ilk Selçuklu akınları başlamış ve böylelikle Bizans ile ilk temas kurulmuştur.⁴⁴¹ Selçuklu'da askeri iktâ sistemi sultan Melikşah döneminde zuhur etmiştir.⁴⁴² Melikşah, iktâ askeri sisteminin tesisi görevini veziri Nizamülmülk'e vermiştir.⁴⁴³ Büyük Selçukluların Anadolu'daki temsilcisi olan Türkiye Selçukluları da askeri iktâ sistemini uygulamışlardır.

Esasında Osmanlı imparatorluğunun kuruluşu Selçuklu iktâ sistemi ile ilintilidir. Türkiye Selçukluları'nın son sultanlarından olan II. Gıyaseddin Mesud devlete iyi hizmetlerde bulunmuş olan uc beylerini taltif etmiş ve Osman Gaziye de Söğüt'ü temlik olarak vermişti.⁴⁴⁴ Osman Bey babasından devraldığı beyliği büyütme siyasetini kendisine şiar edinmesi neticesinde fetih hareketlerini özellikle Bizans sınırında yoğunlaştırarak önemli kazanımlarda bulunmuş ve memleketin idaresini beş kısma ayırarak oğlu Orhan Bey'e Sultanonti (Karaca-hisar) bölgesini, büyük kardeşi Gündüz Bey'e bugünkü Gündüz-Bey koy ve istasyonunun bulunduğu bölgeyi, Aygud Alp'a İnönü bölgesini, Hasan Alp'a Yar-Hisar (Bilecik ili merkez il~esinin Yarhisar nahiyesinde koy, bu nahiyenin şimdiki merkezi İlyas-bey köyüdür. Yarhisar kalesinin eski adı Aneyra'dır) yöresini, Turgud Alp'a Inegol yöresini tevcih etti.⁴⁴⁵ Bu durum göstermektedir ki Osmanlı fetih politikasında fethedilen topraklar bu fetihlerde emeği geçenlere bir geçimlik olarak devletin kuruluşundan itibaren veriliyordu. Kendisine toprak verilen kumandanlar ise bulundukları bölgelerde kendilerine bağlı atlı askeri birlikleri her an savaşa hazır hale getiriyorlardı. Kumandanlara miri arazinin Timar olarak verilmesinin altında yatan en önemli neden Alplerin, devlete karşı sahiplik hissini artırmaktır. Emeğinin karşılığını alan ve itibar gören alp bu sayede devlete hizmet konusunda cansiperane çalışıyordu. Anadolu gibi bir coğrafyada hâkimiyet kurmak şüphesiz güçlü bir ordunun varlığını zaruri kılıyordu mamafih devletin kurulduğu ilk dönemde düzenli bir askeri sınıfın

⁴⁴¹ M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri (Anadolu'nun Fethi)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944, s. 19.

⁴⁴² Sadi S. Kucur, age, s. 47.

⁴⁴³ Nizamülmülk, age, s. 49.

⁴⁴⁴ M. Tayyib Gökbilgin, age, s. 8.

⁴⁴⁵ Age, s. 9.

mevcut değildi. Ancak devletin sınırlarının genişlemesine paralel olarak düzenli askeri birliklere ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla Orhan Bey, Osmanlı Devletinin ilk düzenli birlikleri olan “yaya ve müselleme” birliklerini ihdas etmiştir.⁴⁴⁶ Ancak bu birlikler ihtiyaca cevap verecek ölçüde değildi. Bu nedenle I.Murat döneminde devşirme sistemine dayalı kapıkulu ordusu kuruldu. Ancak kapıkulu birlikleri Osmanlı ordusunun ana unsuru değildi. Şu da var ki kapıkulu ordusunun ihdasının ardında yatan neden sultanın çevresinde sultana karşı oluşabilecek bir muhalefette akrabalık bağlarından yoksun kapıkullarının rol almayacağı düşüncesi idi.⁴⁴⁷ Bu duruma bağlı olarak Osmanlı ordusu esasını Selçuklu’da olduğu gibi Tımarlı sipahiler oluşturmuştur. Kuruluştan itibaren Alplere toprak verilerek Selçuklu’daki iktâ askeri sistemi kurulmaya çalışılmıştır.

Tımar kelimesinin lügat manası *bakım, ilgidir*. Selçuklu’daki iktâ ile aynı anlama gelmektedir. Terim olarak, Osmanlı merkez vilâyetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eder.⁴⁴⁸ Osmanlı Tımar sistemi büyük oranda Selçuklu örnek alınarak tesis edilmekle birlikte bu sistem üzerinde İran, Moğol, Memlük, Arap, Bizans etkisini görmezden gelmemiz mümkün değildir. Örneğin Tımar sisteminde kullanılan kavramlardan biri olan “cebe” Moğolcadan geçmiş bir kelimedir. Yine aynı şekilde Yunancadaki “pronaia” kelimesi “tımar” ile aynı anlama gelmekteydi.⁴⁴⁹ Mamafih Osmanlı Devleti tüm bu etkileri kendi sistemi içinde sentezleyerek yaklaşık dört yüzyıl kusursuza yakın bir şekilde işleyen ve kendisine mahsus bir tarzı olan bu askeri sistemi kurmuştu. Bu sistem memleketin yalnızca askeri gücü üzerinde değil aynı zamanda ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde de çok önemli etkiye sahipti.⁴⁵⁰

İslam öncesi Türk geleneğine baktığımızda doğu-batı teşkilat yapısı karşımıza çıkmaktadır. Devletin asıl yöneticisi sayılan *hakan* toprakların doğu kısmını idare ederken ikincil yönetici olarak kabul edilen *kağan* devletin batı kanadından sorumlu

⁴⁴⁶ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 168.

⁴⁴⁷ İbn Haldun, *Mukaddime I*, Çev.: Zakir Kadirî Urgan, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 445, 460-461.

⁴⁴⁸ Halil İnalcık, “Tımar”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:41, İstanbul 2012, s. 168.

⁴⁴⁹ Halil İnalcık, age, s. 169.

⁴⁵⁰ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 95.

idarecidir. Batı kanadının idaresinden sorumlu olan kağan'ın kendine mahsus askeri birlikleri vardır ve savaş zamanı hakanın ordusu ile birleşerek Türk ordusunu vücuda getirmektedir.⁴⁵¹ Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte ikili yönetim anlayışının devam ettiğini müşahade etmekteyiz. Selçuk Bey'in torunları Tuğrul ve Çağrı Beyler devleti beraber idare etmişlerdir.⁴⁵² II. Kılıç Arslan daha hayattayken ülke topraklarını on bir oğlu arasında pay etmişti. Bu on bir oğul bulundukları yerin idarecisiydi ve oranın dirlik vergilerini alıyorlardı elde ettikleri vergiler vasıtasıyla kendi sipahi orduları mevcuttu.⁴⁵³ Ancak bu on bir oğul arasında daha babaları hattayken taht mücadelesi başlamış ve sonuçta tahtı I.Gıyaseddin Keyhüsrev elde etmişti. O babasının düştüğü hataya düşmemek için idarede daha merkeziyetçi bir anlayışı uygulamıştı. Osmanlı, Selçuklunun bu tecrübesine sahip olduğu için miri arazinin dağıtımı konusunda daha dikkatli olmuş büyük toprak sahiplerinin ortaya çıkmasına müsaade etmemiştir.

Osman Bey zamanında alplere yurtluk olarak verilen araziler zaman içerisinde timar sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kendisine timar tevcih edilen kişi yani sahib-i arz, idaresi altındaki reayadan öşür veya rüsumu alırdı. Alınan bu vergilerle de askeri vazife görürler ve savaş zamanı sefere giderlerdi. Timarlı sipahi adı verilen bu atlı askerler Osmanlı askeri teşkilatının temelini oluşturmaktaydı.⁴⁵⁴ Timar sistemiyle ilgili belgeye ilk atıf Orhan Bey dönemine kadar gitmektedir.⁴⁵⁵ Daha ilk dönemlerden itibaren Osmanlı'nın timar sistemini uygulamış olması devletin kurucularının bu konuda tecrübe sahibi olduğunu göstermektedir. Bir rivayete göre, Osman Gazi, gençliğinde Selçuklu sultanlarının sarayında bulunmuştu, bu durum belki kısa bir süre sürmüştü, ya da sadece bir vazife, ziyaret ve seyahat idi.⁴⁵⁶ Netice itibariyle Osmanlılar iktâ sistemine yabancı değillerdi.

⁴⁵¹ İbrahim Kafesoğlu, age, s. 259- 260.

⁴⁵² Ahmed Bin Mahmud, age, s. 11.

⁴⁵³ İbn Bibi, age, s. 50.

⁴⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:1, s. 516.

⁴⁵⁵ Halil İnalcık, age, s. 168.

⁴⁵⁶ M.Tayyib Gökbilgin, age, s. 7.

Osmanlı, Selçuklu iktâ sistemini daha da işlevsel hale getirmiştir. Toprağı belli gelir guruplarına ayırarak “has”, “zeamet”, “timar” olarak adlandırmıştır.⁴⁵⁷ Bu toprakların gelirleri ve özellikleri ise şu şekildeydi;

Has: Yıllık geliri yüz bin ve daha fazla akçe olan topraklardı. Başta padişah olmak üzere hanedan üyelerine, sultanlara, vezirlere, beylerbeyine, sancak beyi üst düzey görevlilere verilirdi. Haslar “voyvoda” adı verilen görevliler tarafından idare edilirdi. Has sahibi gelirlerinin her beş bin akçesi için bir cebelü adı verilen silahlı ve zırhlı bir asker beslemek zorundaydı. 15.yüzyıl Anadolu eyaletindeki cebelü sayısı 8210, Rumeli eyaletindeki cebelü sayısı ise 1125 idi.⁴⁵⁸

Zeamet: Yıllık geliri 20.000-99.999 akçe arasında olan dirliğe zeamet denirdi. Zeamet sahipleri de gelirlerinin her 5.000 akçası için bir cebelü besleyip teçhiz etmekle yükümlüydüler.⁴⁵⁹ Zeamet tevcihatı, nevrüz'dan nevrüz'a yapılır, bu tayin ve aziller beylerbeyiler tarafından mühürlenene bir defterle hükümet merkezine bildirilirdi.⁴⁶⁰ 1432 tarihli “Arvanid Tahrir Defteri”nde, timarların yalnızca has ve timar olarak iki kategoriye ayrıldığı görülmektedir. Buna göre, geliri 20.000'den yukarı olan timarların zeamet kategorisi altında toplanması, daha sonraki bir uygulama olarak görülmektedir.⁴⁶¹ Zeametler eyalet merkezlerinde bulunan hazine ve timar defterdarlarına, zeamet kethüdalarına, sancaklardaki alay beylerine, kale dizdarlarına, kapucubaşlarına, divan kâtiplerine, defterhane ve hazine-i amire kâtiplerine verilirdi.⁴⁶² Bir zeamet terfiler ve yükseltmelerle yapılan ilâvelerle 100.000 akçeye kadar çıkabilirdi.⁴⁶³ Zeamet sahipleri savaş zamanlarında cebelüleriyle birlikte sancakbeylerinin kumandası altında sefere iştirak ederlerdi. Savaş olmadığı zamanlarda ise kimseye bağlı olmazlar, hatta toprakları içindeki suçluları kendileri yakalarlar, başkaları bu zaimlere müdahale edemezdi.⁴⁶⁴ Ancak

⁴⁵⁷ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 93.

⁴⁵⁸ Age, s. 93.

⁴⁵⁹ Abdulkadir Özcan, “Osmanlı Devletinin Askeri Teşkilatı”, Türkler Ansiklopedisi, C:10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 210.

⁴⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:2, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 567.

⁴⁶¹ Halil İnalcık, age, s. 169.

⁴⁶² Yusuf Halaçoğlu, age, s. 94.

⁴⁶³ Halil İnalcık, age, s. 169.

⁴⁶⁴ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 95.

devlet zaimlerin⁴⁶⁵köylüyü kendi kişisel mülkü olarak görmemesi için çeşitli tedbirler almıştı. Bu tedbirler ise şunlardır;

a- Köylü haksızlığa uğrarsa zaimi şikâyet hakkına sahipti. Köylünün hakları iktâ sahibine karşı Selçuklu'da da güvence altına alınmıştı, Nizamülmük, "Siyasetname"sinde bu konuda devletin ne gibi tedbirler alması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde ifade etmiştir.⁴⁶⁶

b- Has ve zeamet birimini öyle düzenlemişti ki söz konusu timarın bölümleri, köyleri veya hisseleri sancak veya zeamet arazisinin çeşitli kısımlarına dağıtılmıştı. Dolayısıyla güvenlikten sorumlu sancak beyi veya zaim sancak yahut zeametinin değişik kısımlarını bizzat dolaşmak ihtiyacı hissediyordu. Sıradan bir timardaki hisseler de farklı köylere dağıtılmıştı

c- Suç işleyen, sefere katılmayan, reayaya zulmeden timar sahibinin timarı elinden alınırdı.

d- Timar sahibi belli aralıklarla rotasyona tabi tutulurdu.⁴⁶⁷ Osmanlı'nın aldığı bu önlemler köylünün timar sahibi karşısında köleleşmesini önlerken diğer yandan Avrupa'da ki gibi feodal beylerin ortaya çıkmasını engellemiştir.

Timar: Timar terimi ile ilgili olarak Pehlevi dilinde elem, acı, ızdırap, endişe, şefkat, dikkat, sadakat veya bakım anlamına gelen bulgulara rastlanmaktadır. Aynı zamanda terim ne Türkçe ne de Moğolca'dır ve Rumca'daki "timarion" ise Osmanlıca'dan geçmiştir.⁴⁶⁸ Beyliğin genişlemeye başladığı ilk dönemde Selçuklu'da olduğu gibi fethedilen yerler fetihle payesi olanlara yurtluk mukabilinde Osman Bey tarafından aile efradına ve alplere dağıtılmıştır.⁴⁶⁹ Osman Bey'in fethedilen toprakları aile efradına tevcihatta bulunmasının ardından eski Türk toprak hukuku ve "ortak hâkimiyet" prensibinin yeni şartlara uydurulması yatmaktadır.⁴⁷⁰ Ancak Osmanlı, Selçuklu'nun uygulamış olduğu iktâ sisteminin niteliğini artırarak daha nizami hale getirmiştir. Selçuklu'daki "iktâ" kavramının karşılığı Osmanlı'da

⁴⁶⁵ Zaim, zeamet sahibi olan kişiye denir.

⁴⁶⁶ Nizamülmük, age, s. 49.

⁴⁶⁷ Halil İnalcık, age, s. 169- 170.

⁴⁶⁸ Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara 1985, s. 11.

⁴⁶⁹ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz: Nihal Atsız, MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s. 26.

“dirlik” olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı dirliği kendi içinde has, zeamet ve timar olarak bölümlere ayrılmıştır. Ancak dirliğin en yaygın biçimi olan “timar” kavramı zaman içinde “dirlik” kavramının yerine kullanılmıştır.

Barkan, timarı “*Osmanlı İmparatorluğu’nda geçimlerini veya hizmetlerine ait masraflarını karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salahiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isim.*” olarak tanımlamıştır.⁴⁷¹

Timar sisteminde devlet miri araziye belli şartlar altında mülkiyeti devlette kalmak şartıyla sipahiye veriyordu. Sipahi kendisine verilen toprak üzerinde yaşayan köylünün üretim faaliyetlerinin sürdürülmesini sağlıyor senelik olarak köylünün elde ettiği gelirin bir kısmını vergi olarak topluyordu. Sipahi topladığı bu vergiyi merkeze göndermek yerine bir kısmıyla kendi ihtiyaçlarını karşılayıp kalan kısım için her üç bin akçe karşılığında “cebelü” adı verilen atlı asker yani süvari yetiştiriyordu. Bu atlı askerin tüm masrafları “sahib-i arz”⁴⁷² denen timar sahibi sipahiye aitti. Sefer zamanı, maiyetlerindeki cebelülerle birlikte alaybeylerinin kumandası altında orduya katılırlardı.

Timar sistemi Osmanlı’ya askeri, siyasi, ekonomik, idari, sosyal açıdan pek çok fayda sağlamıştı.⁴⁷³ Bu faydaları sırasıyla açıklayacak olursak;

a- Askeri Fayda:

Osmanlı kara ordusu kapıkulu ve eyalet askerleri olarak iki ana sınıfa ayrılıyordu. Kapıkulu adı verilen ordu, devşirme kökenli askerlerden oluşmaktaydı ve genel olarak piyadelerden müteşekkildi. Bu durum Selçuklu ordusu içinde geçerliydi. Sultan İzzeddin Keykavus, Eyyubi seferine çıkması konusunda emirlerin muhalefetiyle karşılaşınca emirlerine hitaben; “*Şimdi bizim piyade ve süvari olmak üzere çok sayıda askerimiz var.*” diyerek ordusunun bir kısmının piyadelerden diğer

⁴⁷⁰ Erkan Göksu, “Türkiye Selçuklularında İktâ”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:26 (2009), s. 143.

⁴⁷¹ Ömer Lütfi Barkan, “Timar”, *İslam Ansiklopedisi*, C:12, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 286.

19.

⁴⁷² Yusuf Halaçoğlu, age, s. 98.

⁴⁷³ Mustafa Oflaz, “Osmanlı Dirlik Sistemi”, *Yeni Türkiye Yayınları*, C: 10, Ankara 2002, s. 695

kısımının ise süvarilerden oluştuğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁴ Muhtemelen bahsi geçen piyade askerleri gulamlardan oluşan ve Osmanlı'daki kapıkullarına karşılık gelen askeri sınıftı. Osmanlı'daki kapıkullarının vazifesi padişahı ve sarayın güvenliğini sağlamak, İstanbul'da asayişi temin ederek savaş zamanı padişahın çadırını, saltanat sancaklarını ve hazineyi korumaktı. En önemli birliğini ise yeniçeriler oluşturuyordu.⁴⁷⁵

Gerek Selçuklu'da gerekse Osmanlı'da devletin asıl askeri gücünü “eyalet askerleri” oluşturuyordu. 16. yüzyıl'ın ilk yarısında timarlı sipahilerin sayısı 37.521 idi. Ömer Lütfi Barkan'ın Ayni Ali Efendi, Evliya Çelebi, Sofyalı Ali Çavuş gibi Osmanlı müelliflerinin eserlerine dayanarak yaptığı incelemelere göre 16. yüzyıl'ın sonlarında timarlı sipahi ordusunun sayısı iki yüz bin civarındaydı.⁴⁷⁶ Timarlı sipahi devamlı talim gören ve her an savaşa hazır kuvvetlerdi. Süvari olan birinin mesleği artık askerlikti, mesleğini iyi icra edemeyenlerin görevlerine son verilerek reaya sınıfına dâhil oluyordu.⁴⁷⁷ Bundan dolayı süvariler imtiyazlarını kaybetmemek için çabalamak zorundaydılar. Böylelikle nitelik korunmuş oluyor ve savaşlarda başarı sağlanıyordu.⁴⁷⁸ Selçuklu ordusunun da asıl gücünü eyaletlerdeki iktâ askerleri oluşturmaktaydı.⁴⁷⁹ Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, Müslüman tüccarların mallarına Antalya Rumlarının haksız yere el koymaları sebebiyle bunlar üzerine sefere karar vermiş bunun içinde ordunun toplanması emrini münşilere yazdırmıştı. Konuyla ilgili İbni Bibi şu ifadeleri kullanmıştır; “*Sultan ertesi gün gezinti yerinden şehre döndü. Sofra kurulup kaldırılınca askerleri çağırmak için kâtiplere (münşi), en kısa zamanda büyük bir kalabalık ve güçle saltanat dergâhının önünde hazır olmaları, ülkenin her tarafına menşur yazmalarını buyurdu. Onların üzerine tuğra basılınca onu haberciler ve atlılarla yakın ülkelere uçurdular, kısa bir süre içinde güçlü bir ordu ve kalabalık bir asker saltanat dergâhının önünde toplandı.*”⁴⁸⁰

⁴⁷⁴ İbni Bibi, age, s. 210.

⁴⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s. 2- 4.

⁴⁷⁶ Ömer Lütfi Barkan, age, 287- 293.

⁴⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:1, s. 517.

⁴⁷⁸ Age, s. 517.

⁴⁷⁹ Erkan Göksu, “*Türkiye Selçuklularında Ordu*”, s.91.

⁴⁸⁰ İbni Bibi, age, s.126.

İbni Bibi'nin Türkiye Selçuklu'da ordunun toplanması ile ilgili vermiş olduğu bilgiler Selçuklu ordusunun büyük bir kısmının taşradan toplandığını ortaya koymaktadır. Bu da bize iktâ sistemine bağlı sipahi ordusunun Selçuklu ordusu içinde çoğunluğu teşkil ettiğini ifade etmektedir.

b- Siyasi Fayda:

Osmanlı Devleti genel hatları itibariyle merkeziyetçi bir devlet yapısına sahiptir. Merkeziyetçi devletin icabı ise devletin en uç sınırlarında dahi devlet otoritesinin etkinliğini gerektirir. Osmanlı hâkim olduğu topraklar salyaneli ve salyanesiz olarak iki sınıfa ayırmıştır. Salyaneli eyaletlerin vergisini yıllık olarak tahsis etmiştir. Bu eyaletlerin başlıcaları *Mısır, Habeş, Bağdad, Basra, Yemen, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir* gibi merkeze uzak olan yerlerdi.⁴⁸¹ Buraların yöneticileri genelde o bölgenin ileri gelenleri arasından padişah tarafından atanırdı. Bahsi geçen yöneticiler Osmanlı emirlerine uymakla mükellefti eğer itaat etmezlerse yerlerine başkası getirilirdi. Bu durum salyaneli eyaletlerde merkezi otoritenin tesisini sağlıyordu. Bir diğer eyalet tipi olan salyanesiz eyaletlerde şunlardır; *Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadir, Sivas, Erzurum, Halebi, Diyarbekir, Şam, Trablusşam*.⁴⁸² Osmanlı adı geçen salyanesiz eyaletlerde timar sistemini uygulamaktaydı. Bu eyaletlerin yönetimi doğrudan merkezden atanan yöneticilerden oluşuyordu. Osmanlı timar sayesinde yıllıksız eyaletlerde çok güçlü bir denetime sahipti.

c- Ekonomik Fayda:

Ortaçağ Türk devletlerinin ekonomik faaliyetlerinin büyük kısmı tarıma dayalıdır. Devlet tarımda üretimin devamlılığı için sıkı tedbirler alarak tarımla uğraşan reayanın başka işle uğraşmasını engellemiştir.⁴⁸³ Osmanlı Devleti Selçuklu da olduğu gibi nakit para yerine hizmet karşılığı devlet adamlarına ve askerlere toprak vermiştir. Toprağın sahibi sahib-i arz ise gelir elde edebilmek için o toprak üzerinde yaşayan reayadan vergi toplamıştır. Reaya ise sahib-i arz'a vergisini verebilmek için

⁴⁸¹ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 88.

⁴⁸² Age, s. 88.

⁴⁸³ Mehmet Öz, "Reaya", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 491.

toprağı ekip biçmek zorunda kalmıştır. Böylelikle gerek Selçuklu gerekse onun halefi Osmanlı da iktâ veya timar sayesinde tarımsal üretimde devamlılık sağlanmıştır.⁴⁸⁴

Timar sisteminin bir diğer faydası ise devlet hazinesinden doğrudan herhangi bir harcama yapmadan her an savaşa hazır tüm ihtiyaçları sahip-i arz tarafından sağlanmış sipahi kuvvetinin müteşekkil olmasıdır. Timar sistemine göre sahip-i arz elde ettiği her üç bin akçe karşılığında “cebelü” adı verilen asker beslemek zorundaydı. Sefere çıkıldığı an ise bu askerin tüm ihtiyaçları yine sahip-i arz tarafından karşılanıyordu.⁴⁸⁵

d- İdari fayda:

Osmanlı Devletinde yönetim birimleri küçükten büyüğe doğru köy, kaza, sancak, eyalet olarak sıralanmıştı.⁴⁸⁶ Bahsi geçen bu yönetim birimlerinin her birinin hem idari, hem askeri hem de adli sorumluları mevcuttu. Ancak kırsal alanda idare mekanizmasının işlemlerini sağlayan temel yapı timar sistemiydi. Sahib-i arz sorumlu olduğu bölgenin güvenliğinin sağlanmasından tutunda vergilerin toplanıp reaya arasında adaletin sağlanmasına kadar pek çok görevi sipahileri vasıtasıyla icra ediyordu. Böylelikle Osmanlı en ücra bölgelerin dahi idaresini merkezden rahatlıkla idare edebiliyordu.⁴⁸⁷

e- Sosyal Fayda:

Ortaçağ Avrupa’sında hâkim olan siyasal yapı feodalitedir. Feodalite kavimleri göçü sonucunda Roma İmparatorluğunun yıkılmasının ardından devlet güvencesinden yoksun olan halkın can ve mal güvenliğini koruma konusunda çaresiz kalması neticesinde derebeyin koruması altına girmesiyle ortaya çıkmış bir siyasi oluşumdur. Köylü canının ve malının korunması karşılığında derebeyin her türlü işini yapardı ve hiçbir hakkı yoktu.⁴⁸⁸

Avrupa’da köylüsünün büyük toprak sahipleri tarafından ezildiği bir dönemde Selçuklu köylüsünün hakları devlet tarafından güvence altına alınmıştı. İktâ

⁴⁸⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 505.

⁴⁸⁵ Age, s. 516- 517.

⁴⁸⁶ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 85.

⁴⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C: 2, s. 567- 568.

⁴⁸⁸ Georg Ostrogorsky, age, s. 49.

sisteminde yaptığı düzenlemeler neticesinde Selçuklu'daki iktâ sisteminin kurucusu olarak kabul edilen işbilir vezir Nizamülmülk, “Siyasetname” adlı eserinde iktâ sahibinin köylünün haklarına riayet etmesi gerektiğini çok ayrıntılı bir şekilde ifade etmiştir.⁴⁸⁹ Haksızlığa uğrayan Selçuklu köylüsü doğrudan sultana şikâyet arzını iletebiliyordu.⁴⁹⁰

Selçuklu'nun halefi Osmanlı'da da köylünün durumu aşağı yukarı aynıydı. timar sahibi olan yani sahib-i arz ile köylü arasında belli bir hukuk vardı. Sahib-i arz'ın köylüye kendi malı gibi davranma hakkı yoktu. Osmanlı rejimi, çiftçinin emeğinin mahallî otoritelerce suiistimal edilmesine ve askerî sınıflarla çiftçiler arasında kişisel ilişkilerin kurulmasına karşıydı. Reaya üretimle ilgili faaliyetlerini yapmakta serbestti ve timar sahibine kanunun belirttiğinden fazla veya kanuna aykırı vergi vermezdi. Bu anlamda Osmanlı köylüsü hürdü ve sipahi onu kendi istekleri doğrultusunda zorla çalıştıramazdı. Sipahi karşısında reayanın hakları kanunnamelerle ayrıntılı olarak belirlenmişti.⁴⁹¹

Osmanlı'daki köylü haklarının sipahi karşısında korunması bir devlet geleneğiydi ve bu gelenek Osmanlı'ya, Selçuklu'dan geçmişti. Sultanlar veya padişahlar ülkede yaşayan tebaayı Tanrı'nın kendilerine bir emaneti olarak gördükleri için zulüm yolunu kapamak için uğraşmışlardı. Türk sultanları zulmü adam öldürmekten daha kötü bir suç olarak görüyorlardı.⁴⁹²

Sonuç olarak Osmanlı'nın timarlı sipahisi Selçuklu'nun iktâ askeriydi. Ancak Osmanlı, Selçuklu'dan devraldığı iktâ askeri sistemini daha da geliştirerek kendine has bir uygulama yapmaktan da geri durmamıştır. Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki Osmanlı, timarlı sipahi teşkilatını kurarken yalnızca Selçuklu'dan etkilenmemiştir. Zira bu sistem antik Mısır dönemi de dâhil olmak üzere ekonomisini genel olarak tarıma dayandırmış Eskiçağ uygarlıklarında dahi görülen bir uygulamadır.⁴⁹³ Timar Türkler Anadolu'ya gelmeden evvel Bizans tarafından kullanılan bir sistem idi. ancak Türklerin Anadolu'ya yerleştiği dönemde çeşitli nedenlere bağlı olarak bu

⁴⁸⁹ Nizamülmülk, age, s. 47.

⁴⁹⁰ Age, s. 268.

⁴⁹¹ Halil İnalcık, age, s. 170.

⁴⁹² Kuran-ı Kerim, Bakara Suresi, 191. ayet.

⁴⁹³ Halil İnalcık, age, s. 168.

sistem bozulmuştu.⁴⁹⁴ Dolayısıyla timarlı sipahi sistemini Osmanlı'nın Bizans'tan aldığı tezi mesnetsiz bir yaklaşımdan öteye gidemez. İslam tarihinde ilk olarak Hz. Peygamber dönemiyle başlayan iktâ uygulaması “Hulafa-i Raşidin” döneminde de devam etmiş ardından hem Emeviler hem de Abbasiler ülke topraklarının idaresinde bu sistemi uygulamışlardır.⁴⁹⁵ Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte devlet teşkilatında İslam devlet anlayışı etkilerini göstermeye başlamıştır. Bu etkinin ilk örneklerine Karahanlılarda rastlamak mümkündür.⁴⁹⁶ Ancak Karahanlıların yaşadığı coğrafya onların devlet teşkilatında eski Türk devlet geleneğinin etkisinin daha ağır bastığını söyleyebiliriz. Selçuklular döneminde ise artık devlet idaresinde İslam ve Fars etkisi kendisini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Büyük Selçukluların vezirleri İran kökenliydi. Bu vezirler içinde de en meşhuru Nizamülmülk idi.⁴⁹⁷ Nizamülmülk'ün öldürülmesinin ardından vezirler yine onun soyundan gelmişti. Bu durum Selçuklu devlet geleneği üzerinde İran tesirini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Selçuklunun mirasçısı olan Osmanlı Devleti ise daha cihanşümul bir yapıya sahipti. Selçuklu'dan aldığı mirası bir mirasyedi gibi tüketmek yerine daha da mükemmel bir hale getirdi. İktâ sistemi Osmanlı'da timar sistemi olarak adlandırıldı ve daha spesifik bir hale getirilerek işlevselliği artırılarak Osmanlı kara ordusunun en temel gücü haline getirildi.

⁴⁹⁴ Georg Ostrogorsky, age, s. 372.

⁴⁹⁵ Mustafa Demirci, age, s. 43.

⁴⁹⁶ Reşat Genç, age, s. 8.

⁴⁹⁷ Ahmed Bin Mahmud, age, C:2, s.15.

3.2. Adli Teşkilat

3.2.1. Adalet Anlayışı

Kuran-ı Kerim'in Nahl suresinin doksanıncı ayeti meali şu şekildedir; “Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir.” Selçuklu ve onun halefi olan Osmanlı Devleti, İslami kaidelere sıkı sıkıya bağlıydı. Yönetimde temel prensip adaletli olmaktı. Adalet kurallarını şeriat ve töre belirliyordu. İslam öncesi dönemde “töre” adı verilen yazısız ama geçerliliği mutlak olan kurallar kişilerin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerini düzenliyordu. Bozkırın sert yaşam tarzı suçlar karşısında verilen cezayı da sertleştiriyordu.⁴⁹⁸ Adam öldürmek, hırsızlık, barış zamanı başkasına kılıç çekmek, zina; cezası ölüm olan suçlardı.⁴⁹⁹ İbni Batuta “Seyahatnamesi”nde Türklerin hırsızlığa çok ağır cezalar verdiğini şu sözlerle ifade etmiştir; “Türklerin hırsızlıkla ilgili cezaları çok ağırdır. Hayvan sürüleri bekçisiz, çobansız otlayabilmektedir. Yanında çalınmış bir hayvan bulunan, onu iade etmeye ve çalınan hayvanın türünden dokuz adet bulup sahibine vermeye mecburdur! Eğer bunu ödeyecek gücü yoksa çocukları alınırlar! Çocuğu da yoksa koyun boğazlanır gibi öldürülür! Burada herkes hayvanının uyluklarına özel bir nişan vuruyor sonra çobansız salıyor otlığa! Biz de öyle yaptık. Buraya gelişimizden on gün sonra hayvanlarımızı saydığımızda üç eksik çıktı. Aradan on beş gün geçmişti ki bir grup Tatar gelip hayvanlarımızı teslim etti bize! Demek ki hayvanlarımızı aldıysalar da Türklerin sert kanunlarından korktukları için geri getirmişlerdi.”⁵⁰⁰

Türklerin yaşamında yerleşik hayat ve İslam dinini kabul, köklü değişikliklere sebep olmuştur. Ancak bu değişim müspet manada olmuştur. Türk'ün töresinde hakanlık Tanrı tarafından verilen bir imtiyazdır. Halk, sultanın çocukları gibidir. Onlar arasında adaletle hükmetmelidir yoksa tanrı sultandan “kutu” geri alır.⁵⁰¹

İlk Türk-İslam devleti olarak bilinen Karatamlılar döneminde yaşamış olan Yusuf Has Hacib mutluluk veren bilgi anlamına gelen “Kutadgu Bilig” adlı eserinde

⁴⁹⁸ İbrahim Kafesoğlu, age, s. 280.

⁴⁹⁹ Age, s. 280.

⁵⁰⁰ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancı, *İbni Battuta Seyehatnamesi I*, Çev.: A.Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 567.

⁵⁰¹ İbrahim Kafesoğlu, age, s. 253.

Türk-İslam devletlerinde hükümdarın, devlet adamlarının, halkın karşılıklı görev ve sorumluluklarını edebi bir üslupla izah ederek. Türk'ün hangi değerlere sahip olması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu değerlerin başındaysa adaleti zikrederek hükümdarın ağızından adalet meselesinin önemini şu ifadelerle anlatmıştır; “*Ben işleri doğruluk ile hallederim, insanları bey veya kul olarak ayırmam. Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam. Zulme uğrayarak kapıma gelen ve adaleti bende bulan insan benden tatlı tatlı ayrılır, yüzü güler. Haksızlık yapanlar ise benim yanımdan suratları ekşi olarak ayrılırlar, yüzüm onlara gülmez, asık suratım zalimler içindir. İster oğlum, ister yakınım veya hısımlım olsun; ister yolcu, ister misafir olsunlar kanun karşısında bunların hepsi benim için birdir; hüküm verirken hiç biri beni farklı bulmaz. Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa dünya huzura kavuşur.*”⁵⁰² Kutadgu Bilig’de adaletle ilgili geçen bu ifadeler Türk hükümdarlarının yönetimdeki düsturu olmuştur. Türkler İslamiyet’in adaletle ilgili hükümlerini teoriden pratiğe aktarma konusunda Araplara oranla daha başarılı olmuş bir millettir. Emeviler, İslamiyet’in fıkhi kurallarını Türklere göre daha iyi bilmelerine rağmen hükümdarlarındaki adalet anlayışı Türk hükümdarlarının çok gerisinde kalmıştır. Emevilerin ilk lideri olan Muaviye, oğlu Yezit’i kendisinden sonra halife olarak belirlemek için şurayı toplamıştır. Ancak şura toplanmadan şura üyelerine 100.000 dirhem ihsanda bulunmuş, kendisine sıkıca bağlı olan Dehhak, Abdurrahman, Abdullah, Mukanna gibi isimlere, istişare başladığında Yezid’in veliaht olmasını kuvvetle destekleyen konuşmalar yapmaları için emir vermiştir. Toplantı başlayınca bu isimler baskıcı konuşmalar yaparak şura üyelerini etkileri altına almışlar sonuçta bütün şura üyeleri korkularından Yezid’i halife olarak atamışlardır.⁵⁰³ Baskı ve zorla işbaşına gelen Yezid de iktidarını devam ettirebilmek için her türlü kanlı eylemi yapmaktan geri durmamıştır. Bu olaylar daha sahabeler yaşarken cereyan etmiş elim olaylardır.

Selçuklu hükümdarlarıyla ilgili bilgi veren kaynaklarda hükümdarlarla ilgili övgü dolu sözlerin başında adaletli olmaları gelmektedir. Ahmed Bin Mahmud’un “Selçuknamesi”nde Alp Arslan’la ilgi şu ifadeler kullanılmıştır; “*Alp Arslan Tuğrul Han’ın vefatından sonra müstakil sultan oldu, halka adalet, merhamet ve cömertliği*

⁵⁰² Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Çev.: Reşit Rahmeti Arat, TTK Yayınları, Ankara 1959, s. 69.

yaydı, zulüm ve haksızlıktan kaçındı. Halkdan harac ve öşr- den başka bir nesne almaz, şeriata uygun hükümden öteye geçmezdi. Her yıl Ramazân ayında dört bin altın sadaka verirdi. Bin altın Belh'de, bin altın Merv'de, bin altın Herât'da ve bin altın Nisâbûr'da, ayrıca bin altın kendi huzurunda fakirlere bağışlardı. Daima iyilik ve cömertlik yoluna giderdi.”⁵⁰⁴

Alp Arslan'ın oğlu Melikşah ile ilgi “Ahbarü'd Devleti's Selçukiyye” de anlatılan şu örnek onun ne kadar adil bir hükümdar olduğunu ortaya koymaktadır. Misal şöyledir; Melikşah'ın ileri gelen kölelerinden biri bir gün sokakta giderken zamanı mevsimi olmadığı halde fakir bir adamın elinde satılık bir karpuz görür, para vermeden cebren karpuzu onun elinden alır, gider; fakir sultana müracaatla halini anlatır. Sultan: “Benim bugün canım pek ziyade karpuz istiyor, hâlbuki şimdi karpuz mevsimi değil, içinizden biri bana karpuz tedarik edebilir mi?” diye sorar. Bu köle ortaya atılarak: “Ey Hüdavend, bende bir karpuz var.” dediği vakitte derhal bu köleyi yakalayarak fakire gösterir; o da köleyi tanıyınca, köleyi fakire hediye eder.⁵⁰⁵ Yine Melikşah döneminde bir yere asker çıkarıldığı ve sefere gidildiği zaman Türkiye Selçuklularıyla ilgili bilgi veren “Müsameretü'l Ahbar”da kitabın müellifi Aksarayı, adaletle ilgili şu ifadelerle yer vermiştir.⁵⁰⁶ “Devletin kalıcılığı için hiçbir hareket, adalet yaymaktan daha iyi değildir. Zulüm kalbin ve dinin gücünü alır. Bileği güçlendiren yalnız adalettir. Eğer Kisra, bir kâfir de olsa adaleti yüzünden mahşere kadar tabiatını överler.” Yine dönemin önemli bir eseri olan “El-Evami'rü'l-'Ala'yye Fi'l-Umuri'l-'Ala'yye”de İbni Bibi Selçuklu devleti için şu ifadeyi kullanmıştır;⁵⁰⁷ “Onlar (Selçuklu'lar) adalet yayma geleneğini yerleştirip kılıçlarıyla dini yücelttiler”

Selçuklu devriyle ilgili bilgi veren kaynaklar hükümdarların özelliklerini anlatılırken adalet en başta zikredilen husus olmuştur. Selçuklu sultanları adaleti yalnızca Müslüman tebaaya göstermeyip gayrimüslim unsurlara da hoşgörü ve adaletle yaklaşmışlardır. Örneğin Sultan Alâeddin Keykubat'ın Müslüman ve gayri müslim tebaası arasında ayırım yapmadığı o dönemdeki Ermeni kaynaklarında da

⁵⁰³ Süleyman Uludağ, *İslam Siyaset İlişkisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s. 39.

⁵⁰⁴ Ahmed Bin Mahmud, age, C:1, s. 49.

⁵⁰⁵ Şadrüddin Ebu'l-Hasan Al İbn Naşır İbn Ali El-Hüseyni, age, s. 51.

⁵⁰⁶ Kerimüddin Mahmudi Aksarayı, age, s. 37.

mevcuttur. Nitekim “Genceli Kiragos”un naklettiğine göre; “Sultan Alaaddin Keykubat, Yassıçimen seferinden dönerken, Gesarya (Kayseri) şehrine geldiği vakit, şehrin bütün halkı, Hristiyanlar ve bunların papazları da beraber oldukları halde, bir günlük yol ilerleyip onu karşıladılar. Sultan yaklaşınca Müslümanlar, Hristiyanları kendileri ile Sultan’a secde etmekten menedip onları geri ittiler. Onlar da, ordugâhın karşı tarafında bulunan bir tepeye çıktılar. Sultan bunların kim olduklarını sorup, Hristiyan olduklarını duyunca, yalnız olarak bizzat ordugâhtan ayrılıp onların yanına gitti. Çanları vurup yüksek sesle ayin yapmalarını emretti. Sultan onlarla beraber şehre duhul etti onlara hediyeler verdi ve hepsinin uğurladı.” demektedir. O’nun döneminde, on beş milyon nüfusun yaşadığı Anadolu, Türkiye tarihinin hiçbir devresinde olmadığı, derece de bir refaha kavuşmuştu.⁵⁰⁸ Türkiye Selçukluları ile ilgili önemli bilgiler veren Aksarayı’nın “Müsameretü’l Ahbar” adlı eserinde adaletin önemiyle ilgili şu ifadeler yer verilmiştir; *“Hâkim, işlerin sonunun iyi bitmesi ve vilayetin afetten korunması için ayağını adalet yoluna sıkıca basması gerekir. Bu konuda akıllı kimseler, Et bozulunca, tuz ile ıslah edilebilir. Fakat tuz bozulunca onun ilacı olmaz ve çaresi bulunmaz. Mazlumun başına bir iş gelirse, çareyi hâkimden ister. Hâkim zulmedince ve onun işlerin sonunu ön görececek basiret gözü olmazsa, ona ne gibi çare ve tedbir düşünülebilir?”*⁵⁰⁹

Osmanlı Devleti dünyanın en uzun yaşayan devletlerinden biridir. Hâkim olduğu topraklar Asya’dan, Avrupa ve Afrika topraklarına kadar uzanmıştı. On bir milyon km² bir alana hükmediyordu.⁵¹⁰ Bu durumun doğal sonucu olarak çok farklı ırklara ve inanışlara sahip insanlar Osmanlı’nın idaresi altındaydı. Bu kadar farklı etnik yapıya ve inanışa sahip insanları uzun süre idare etmek kuşkusuz baskı ve zorla olacak bir şey değildir.⁵¹¹ Ancak adil bir idare tarzıyla bu mümkün olabilirdi. Adaletin temini ise hakların korunmasını temel alan hukuk sistemi ile sağlanabilirdi. Osmanlı Devleti’nin şanslı olduğu nokta oturmuş bir hukuki yapı ve işleyiş mirası üzerine kurulmuş olmasıydı. Bu sebeple bu devleti kuranlar Roma hukukunda olduğu

⁵⁰⁷ İbni Bibi, age, s. 246.

⁵⁰⁸ Adem Uzun, “Türk-Ermeni İlişkilerinde Selçuklular Dönemi” *Türk Yurdu Dergisi*, S:284(2011), s. 64.

⁵⁰⁹ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, age, s. 247.

⁵¹⁰ Taha Akyol, *Rumeli’ye Elveda*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 12.

gibi sıfırdan bir hukuki yapı kurmak zorunda kalmamışlardır. Osmanlı Devleti'nin büyük ölçüde hukuki ve kültürel mirasını devraldığı Türkiye Selçuklu, Büyük Selçuklu ve Abbasi Devletleri esas itibariyle İslam hukukuna ve sonuncusu hariç olmak üzere belirli ölçüde de eski Türk-Moğol hukukuna dayanan bir hukuk düzenine sahiptiler. Osmanlıların yaptığı bir taraftan bu hukuki düzeni kısmen dönemin ihtiyaçları ışığında yeniden yorumlamak diğer taraftan da bu hukuk düzenini etkin bir tarzda hayata geçirmektir. Osmanlı mozağini uzun süre bir arada tutan asıl faktörün bu etkinlik olduğu söylenebilir.⁵¹²

Osmanlı idare sisteminde adalet devleti ayakta tutan temel unsurdur. Hükümdarlar yönetimde adil olmayı bir düstur olarak kabul etmişlerdi. Selçuklu toplumunun bir parçası olan Kayı Boyu'nun beyleri de bu ananeyle yetişmişlerdi. Osman Bey, beyliğin başına geçtikten sonra ilk işi Karacahisar'da halk arasında vukua bulacak anlaşmazlıkların çözümü için kadı tayini olmuş ve bu işi Şeyh Edebalı'nın tavsiyesi üzerine Tursun Fakih'e vermiştir. Tursun Fakih görevine başlamadan evvel pazarlarda kavmiyet ve din gözetmeksizin insanlar arasında adaletle hüküm verilmesi konusunda Osman Bey tarafından uyarılmıştır.⁵¹³ Osman Bey adaletle önem veren bir liderdi bir keresinde, Eskişehir yöresinde Hamam mevkiinde kurulan *Pir Pazarda* Germiyanlının birisi Bilecik Rumlarından bir kişiden bardak satın almış ancak parasını ödememişti. O kimse Osman Gazi'ye gelerek şikâyetle bulundu. Osman Gazi adamı çağırıp Rum'un hakkını alıverdiği gibi şiddetli bir şekilde azarladı. Ardından pazarlarda tellallar gezdirip kimsenin Müslim, gayrimüslim kimseye zulmedilmemesini, haksızlığı uğrayanların kendisine müracaat etmesini duyurdu.⁵¹⁴ Osmanlıların ilk dönemleri hakkında bilgi veren Ahmedî⁵¹⁵, "Tevarih-i Mülük-i Al-i Osman" adlı eserinde Osmanlı'da ki adil idareden bahisle şu ifadelerle yer vermiştir.

⁵¹¹ M.Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C:10, Ankara 2002, s. 15.

⁵¹² Age, s. 15.

⁵¹³ Hammer, *Büyük Osmanlı Devleti Tarihi*, C:1, Haz: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2008, s. 88.

⁵¹⁴ Ahmet Şimşirgil, age, s. 36.

⁵¹⁵ 14.yüzyılda Anadolu'da yaşamış bir Divan şairidir. "İskendername" adlı eserinde "Osmanoğulları-na"na gelinceye kadar tüm devletler ve insanlık tarihi özet olarak aktarılmıştır. "*Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân*" başlıklı son bölümü ilk Türkçe Osmanlı vekâyi'nâmelerinden sayılmaktadır.

*Zulüm, kanun ve düzen maskesine sokulunca,
Halk tarafından kolaylıkla adalet sanılır.
Bu zulmün ustalarının hikâyesi çok nakledildi,
Gelin şimdi adalet ustalarını, Osmanlıları anlatalım,
Hem Müslüman hem de adil olan,
Bu hükümdarları tanıyalım, kutlayalım.⁵¹⁶*

Selçuklu sultanları halkın şikâyetlerini dinlemek için divan kurarlar ve adaleti yerinde tesis etmeye çalışırlardı. Osmanlı sultanları da bu geleneği sürdürmüştür. Hükümdara doğrudan doğruya erişebilme, şu sebepten önemli sayılırdı. Hükümdar, Tanrı'dan başka kimseye karşı sorumlu olmayan tek otorite olarak, haksızlığı giderebilecek en yüksek otoritedir. O, kendisinin otoritesini temsil edenlerin hepsinin üstündedir ve onların yaptıkları kötüye kullanmaları ancak o bertaraf edebilir. Bir kelimeyle, hükümdar adaletin son başvuru yeridir, bu nedenle de adaletin yerini bulması için toplumda herkes, birey olarak yahut toplu halde, ona şikâyetini götürebilmelidir.⁵¹⁷ Hükümdar, Cuma namazında, ava çıkarken veya sefere giderken veya gelirken, halkın şikâyet dilekçelerini kabul ederdi. Halkın şikâyetlerini almak için bu gibi fırsatları hükümdar ne kadar çok tekrarlırsa, o derece adil sayılırdı. Hükümdarın dikkatini çekmek ve şikâyet sunmak için saraya yakın yerde ateş yakma âdeti vardı bu ateş yakmak âdetini, 17.yüzyılda İngiliz tüccarları da kullanmışlardır.⁵¹⁸ Melikşah döneminde “Vasıt” bölgesinin hâkimi “Humartekin” halkından fazla vergi alınca bu durumu haksızlığa uğrayanlar Sultan'a iletiler Sultan bu duruma çok üzülerken kendisini kollarından tutarak Nizamülmülk'ün çadırına kadar sürüklemelerini bu haksızlığa uğrayanlardan istedi. Haksızlığa uğrayanlar önce tereddüt etseler de sultanın ısrarı üzerine denileni yaptılar. Vezirin çadırı önüne sultan sürüklenerek getirilince durumdan haberdar olan Nizamülmülk yalınayak dışarı çıkıp sultana bu hali sordu, sultan ona cevaben şunları söyledi; “*Ey Hasan, halk benim eteğime*

Hükümdarlara ve kumandanlara yönelik öğütlere yer verilmiş olması nedeniyle bir siyasetname olarak da değerlendirilir.

⁵¹⁶ Ahmet Şimşirgil, age, s. 38.

⁵¹⁷ Halil İnalcık, *Osmanlılar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 123.

⁵¹⁸ Age, s. 123.

yapışıp götürdükleri zaman durumun ne olur? Niçin Müslümanların hizmetini yapmazsın ve halka hürmet etmezsin? Halk hususunda ben sana itimat ediyorum ediyorum, iyilik ve kötülükleri senden bilirim. Allah benden sual sorduğu zaman, ben de durumu senden sorarım. İkimizin de gazapta iştiraki ve halka zulüm olduğundan dolayı ölmesi muhakkaktır.” dedi ve Humartegin’i azlederek haksızlığa uğrayanların haklarını iade etti.⁵¹⁹

3.2.2. Adaletle İlgili Kurumlar ve Görevleri

Selçuklu adliyesi “şer’i yargı” ve “örfi yargı” olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Ülke genelinde şerri ve hukuki davalara bakma görevi “kadılara” verilmişti. Kadılar bugünkü manada hâkimlik görevini icra ediyorlardı.⁵²⁰ Askeri konularda en üst hâkim ordu kadısı olan “kaadi-i-leşker”(kadıasker) iken şerri davalara kadi’l-kuzzat (kadil kudat) bakıyordu.⁵²¹ Gerek kaadi-i-leşker gerek kadi’l-kuzzat ilim ve fen alanında zamanlarının önde gelen âlimleriydi.⁵²² Şer’î mahkemelerde evlenme ve boşanma işleri, nafaka ve miras davaları, her türlü tasarruf anlaşmazlıkları, alacak davaları görülüyordu.⁵²³ Melikşah döneminde asayişe, devlet ve siyasete dair suçların yargılanması görevini “emir-i dad” ifa ediyordu. Bu görevlinin yerini bugün “Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı” ve “Anayasa Mahkemesi”nce kurulan “Yüce Divan” tutmaktadır.⁵²⁴ Emir-i dad üst düzey devlet adamlarının yargılanmasından sorumluydu. Sultan Alaaddin Keykubat kendilerinden şüphelendiği devlet adamlarının bertaraf edilmesi işini emir’i dadla beraber yapmıştı.⁵²⁵ Büyük Selçuklu’da baş kadı yani “kadil kudat” Bağdat şehrinde bulunuyordu.⁵²⁶ Türkiye Selçukluları’nda ise “kadil kudat”, Konya şehrinde ikamet ediyordu.⁵²⁷ Nizamülmülk “Siyasetname”sinde kadılık kurumu ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir; “Memleketteki kadıların durumlarının teker teker bilinmesi gerekir. Onlardan

⁵¹⁹ Ahmed Bin Mahmud, age, C:2, s. 28- 29.

⁵²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 122.

⁵²¹ Kenan Çetin, *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2014, s. 185.

⁵²² Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, age, s. 54.

⁵²³ Aydın Taneri, “Müsameret’ül Ahbar’ın Türkiye Selçuklu Devleti Teşkilatı Bakımından Değeri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 4, S: 6(1966), s. 169.

⁵²⁴ Refik Turan, age, s. 465.

⁵²⁵ İbni Bibi, age, s. 290.

⁵²⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru-Sultan Melikşah*, s. 141.

⁵²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age, s. 122.

ancak âlim, zâhid ve zâlim olmayanlarına vazife verilmeli, her birine devlet bütçesinden gündelik veya aylık verilerek yerlerine gönderilmelidir. Müslümanların malları ve canları üzerinde söz sahibi olduklarından, rüşvet almamaları için bu husus çok mühim ve nâziktir. Çünkü cehaletle, kasden ve huyları gereği bir hüküm verip onu tescil ettikleri zaman, diğer hâkimlerin o hükmü imzalayarak padişaha bildirmeleri, onun da böyle hüküm veren kadıları azlederek cezalandırması gerekmektedir. Emirlerin, kadıların adaletle hüküm vermeleri ve adliye saraylarının işlerine dikkat etmeleri gereklidir.”⁵²⁸ İfadelerden de anlaşılacağı üzere Selçuklu ülkesinde kadıların ifa ettikleri görev halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması açısından oldukça önemliydi. Kadılık makamına din işlerinde müşfik, Allah Teâlâ’dan korkan, kin ve garazı olmayan kişiler atanırdı. Hatta bu vasıfları taşıdığı devlet tarafından tespit edilmiş ancak kadılık görevini kabul etmeyenlere kadılık zorla veriliyordu.⁵²⁹ Aksarayı, “Müsameret’ül Ahbar” adlı eserinde memleket kadılarını şu şekilde zikretmiştir; Konya’da Kadı Siraceddin Mahmud el-Urmevi, Aksaray’da Kadı Eminateddin Tebrizi, Kayseri’de Kadı Celaleddin, Sivas’ta Kadı İzzeddin, Tokat ve Niksar’da Sadettin ve Bedrettin Kazvini, Karahisar’da Taceddin Hoyi idi. Kadıasker ise, Kadı Hüsameddin’di.⁵³⁰ Bu ifadelerden askeri kadılık makamının bir kişi tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Öte yandan Anadolu’nun çeşitli vilayetlerinin her birinin kendi kadısı olduğu da ortaya çıkmaktadır.⁵³¹ “Emir-i dad”, “kadıl kudat” ve “kadıasker” üst düzey hukuki meselelere bakan kadılardı. Bunun yanında üst düzey olmayan hukuki meselelere ve taşradaki çeşitli davalara kadılar bakmaktaydı. Kadıların amiri ise merkezde “kadı’l kuzat” idi. Kadı’l kuzatlar aynı zamanda ilmiye teşkilatının da başı idiler.⁵³²

Osman Bey’in idareyi ele almasının ardından yaptığı icraatların başında her kaleye bir kadı ve sübaşı tayin etmek olmuştur. İlk atadığı kadı da Karacahisar’a atanan Tursun Fakih’tir.⁵³³ Bu durum da göstermektedir ki Osman Bey sıradan bir

⁵²⁸ Nizamülmülk, age, s. 58.

⁵²⁹ Age, s. 63.

⁵³⁰ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, age, s. 69.

⁵³¹ İbn Bibî’nin Selçuknamesinde II. Kılıç Arslan’ın ülkeyi oğulları arasında taksim etmesi dolayısıyla zikredilen; Tokat, Niksar, Elbistan, Kayseri, Sivas, Aksaray, Malatya, Ereğli, Niğde, Amasya, Ankara, Borgulu şehirlerden bazıları Aksarayı tarafından zikredilmemiştir.

⁵³² Refik Turan, age, s. 465.

⁵³³ M. Tayyib Gökbilgin, age, s. 8.

aşiret reisi değildir. O büyük devlet kurma ülküsüne sahip bir liderdir. Osman Bey, büyük devlet olmanın yolunun kurumsallaşmadan geçtiğini çok iyi bildiği için yaptığı fetihleri kurumsallaşmayla pekiştirmeye çalışmıştır. Ancak onun ömrü tüm kurumsallaşmaya yetecek bir zamanı içermediği için varisleri Osman Gazi'den aldıkları mirası taçlandırmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin hukuku temelde şeriatı dayanıyordu ancak örfi nizamda geniş manada hukukun dayandığı unsurdu. Padişah şeriatın alanına girmeyen konularda örfe dayanarak kanun koyma yetkisine sahipti. Bu durum Türk-İslam devletlerinden Osmanlı'ya tevarüs eden bir uygulamaydı. Büyük İslam uleması 9.yüzyıl'ın sonlarına doğru içtihat kapısının kapandığını bundan dolayı bir Müslüman hükümdarı, halife olsun sultan olsun kanun koyucu sıfatını takınamazdı. O ancak İslam hukukunun uygulayıcısı ve koruyucusuydu.⁵³⁴

Osmanlı padişahının temel görevlerinden biri adaleti sağlamaktı. Padişah ülke genelinde adaletin temini için adli teşkilatı kurmuş ve bu teşkilatın başına da "kazaskeri" getirmişti.⁵³⁵ İlk devirde en yüksek ilmiye makamı Bursa kadılığı olup bütün kadıların tayin ve azilleri Bursa kadılığına aitti, bu usul I. Murat zamanında "kazasker" makamının ihdasına kadar böyle devam etti; sonra kadılar için en yüksek mercî kazaskerlik oldu.⁵³⁶ Kadı ve asker kelimelerinden oluşan "kadı'l-asker" tabiri kaynaklarda "kadi-i asker" veya "kadılasakir", "kadılcünd", "kadileşker" olarak da geçer. Ancak kelime Osmanlılarda "kazasker" şeklini almış ve yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı kaynaklarında kazaskerler bazen "sadreyin efendiler", "sadr-ı Rumeli", "sadr-ı Anadolu" tabirleriyle de anılır. Bu tabirler muhtemelen onların divan üyesi olmalarıyla ilgilidir.⁵³⁷ Kazaskerlik bir müessese olarak ilk defa Hz. Ömer tarafından kuruldu. Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Zengiler, Harizmşahlar, Karamanoğulları, Akkoyunlular ve Karakoyunlular gibi Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde kazaskerlik müessesesi mevcuttu.⁵³⁸ Osmanlı Devletinde Balkanlardaki genişlemeye paralel olarak askerî sınıfların şer'î işlerine bakmak ve hükümdarla seferlerde

⁵³⁴ Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih' in Kanunları" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C: 13, S:2(1958), s. 102.

⁵³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:1, s. 127.

⁵³⁶ Age, s. 127.

⁵³⁷ Mehmet İpşirli, "Kazasker" TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 25, İstanbul 2002, s.140

⁵³⁸ Age, s. 140.

bulunmak ve aynı zamanda ilmiye sınıfının en yüksek derecesi olmak üzere “kazaskerlik” memuriyeti ihdas edildi ve ilk defa da kazaskerliğe Bursa kadısı Cendereli Kara Halil Efendi tayin olundu.⁵³⁹ Osmanlı sınırlarının genişlemesine paralel olarak kazaskerlik Fatih Sultan Mehmed’in son senelerinde “Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği” olarak ikiye ayrılmıştır. Kazasker, Osmanlı devlet idaresinde icra ettiği görev açısından devletin dört direğinden biri sayılmıştır.⁵⁴⁰

Osmanlı kazaskeri yargı teşkilatının en başı olmasının yanı sıra ilmiye sınıfının da ikinci başkanıydı.⁵⁴¹ Osmanlı kazaskeri Selçuklu’daki kadı-i leşkerin ve kadı’l kudat’ın ayrı ayrı yaptığı işi tek başına yapıyordu. Yani hem askeri hem de şerri yargının en üst mercii konumundaydı.⁵⁴² Yargının divandaki temsilcisi kazaskerdi.⁵⁴³ Kazaskerin başlıca görevleri ise şunlardı; a- 1574 yılına kadar kazasker, bütün müderris ve kadı adaylarını seçip tayin edebilmek üzere sadrazama arz etmeye yetkiliydi. Bu tarihten sonra yetkileri Şeyhülislam lehine daraltılmıştır. Buna göre kazasker, kendi bölgelerindeki kaza kadılarını, askeri kassamları, alt rütbeli bazı müderrisler (20 ila 40 akçe yevmiyeli) ile meslekleriyle ilgili bazı görevlileri tayin yetkisine sahiptirler. Tayinleri kazasker buyurulduları ile yaparlar’.⁵⁴⁴ b- Kazaskerler divan-ı hümayunun asli üyesidir. Divan günlerinde divan toplantılarına mutlaka katılırlar. Divan’da bazı davalar, dinlenmek üzere Rumeli Kazaskerine havale edilir. Anadolu Kazaskeri, özel yetki verilmedikçe, dava dinleme yetkisine sahip değildir divanda müzakere edilen konuların şer’i sorumluluğu kazaskerlere aittir.⁵⁴⁵ c- Kazaskerler, cuma günleri sadrazam konağında “huzur mürafaası” denilen yargılamaların yapıldığı *cuma divanı*na da katılırlar. Sadrazamla beraber divan’a arz edilen davaları görürler. Örneğin Kanuni zamanında İslam’a ters fikirlerinden dolayı⁵⁴⁶ halkı yanlış fikirlerle bilgilendiren Molla Kabız, divan-ı hümayuna Makbul İbrahim Paşa’nın huzuruna çıkarılır. Sadrazam Makbul İbrahim

⁵³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı , age, s. 166.

⁵⁴⁰ Hammer, age, C:3, s.209, vezirler, kazaskerler, defterdarlar, nişancılar' devletin dört direği olarak kabul görmüştür.

⁵⁴¹ İlmiye sınıfının reisi şeyhülislamdır.

⁵⁴² Ahmet Akgündüz, İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer’iyye Mahkemeleri ve Şer’iyye Sicilleri, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S:14(2009), s. 15.

⁵⁴³ Age, s. 15.

⁵⁴⁴ Age, s. 15.

⁵⁴⁵ Age, s. 15.

⁵⁴⁶ Hz. İsa’nın, Hz. Muhammed’den üstün olduğunu iddia edip bu fikri yaymaya çalışmıştır.

Paşa, Molla Kabız'ı yargılamak için Rumeli kazaskeri Fenerizade Muhittin Efendi ile Anadolu kazaskeri Molla Kadiri Efendi'yi görevlendirir. Bu sırada Kanuni Sultan Süleyman'da yargılamayı gizli kafesinden izler.⁵⁴⁷ Kazaskerler ayrıca salı ve çarşamba günleri dışında da kendi konaklarında dava dinleme yetkisine sahiptirler. Kazaskerler, divanda veya başka bir yerde yapılan yargılama sonucu verilen hükümleri, padişah tığrası ile tuğralamaya ve "kazasker buyruldu" adı altında yetkililere duyurmaya da yetkilidir.⁵⁴⁸

Sonuç olarak Osmanlı'da ki kazaskerlik Selçuklu devlet geleneğinin Osmanlı'da ki yansımasıdır. Osmanlı kazaskeri, Selçuklu hukuki teşkilatında üst yargı merici olan kadil-kudat, kadi-i leşker, emir-i dad'ın yaptığı işleri tek başına yapmaktadır. Mamafih Osmanlı bir imparatorluk hüviyetine sahip olması ve Selçukluya göre daha uzun müddet yaşamış olmasına binaen kazaskerlik müessesesi niteliği bakımından daha geniş salahiyyete sahiptir.

Gerek Selçuklu'da gerekse Osmanlı'da taşrada örfi ve şerri davalara bakma görevi atamaları merkezden yapılan kadılar vasıtasıyla yapıyordu. Kadı kelimesi Arapça "kaza" kökünden türemiştir.⁵⁴⁹ Dolayısıyla bu kurum kaynağını İslam kültüründen almaktadır. Medine döneminin ilk zamanlarında Resul-i Ekrem (s.a.v.) idari adli, icrai, siyasi ve askeri işlerin idaresini bizzat yürütüyordu. Ancak daha sonra İslam ülkesinin toprakları genişleyince bu görevlerden bazılarını arkadaşlarına vermek durumunda kaldı. O, arkadaşlarına yargı görevi de veriyor, görev verirken hâkim tayin ettiği kişileri uygulanacak kanunlar ve muhakeme usulü hakkında bilgilendiriyordu.⁵⁵⁰ Ancak İslam devletinde kadılık müessesesinin ülke genelinde yaygınlaşması Hz. Ömer döneminde görülmektedir.⁵⁵¹ Hz. Peygamber'le başlayıp Hz. Ömer ile kökleşme gösteren kadılık müessesesi tüm İslam devletlerinde görülen bir uygulama haline gelmiştir. Türklerin Müslüman olmasıyla beraber İslam devlet geleneğine dair birçok uygulama Türk-İslam devlet teşkilatında yer edinmiştir.

⁵⁴⁷ Solakzade Mehmet Çelebi, *Solakzade Tarihi*, Haz: Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, C:2, s. 157- 160

⁵⁴⁸ Ahmet Akgündüz, age, s. 15.

⁵⁴⁹ Fahrettin Atar, "Kadı" TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C: 24, s. 64.

⁵⁵⁰ Abdüsselam Arı, "Hz.Ömer'in Ebu Musa El-Eş'Ari'ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S:2 (2003), s. 85.

⁵⁵¹ Age, s. 86.

Böylelikle, gerek Karahanlılarda gerek Gaznelilerde kadılık müessesesi en başta ihdas edilen görevlilerden biri olmuştur.⁵⁵² Selçuklu'nun ilk sultanları da özellikle Gazne devlet teşkilatını kendilerine rehber edinmeleri dolayısıyla kadılık müessesesi önem arz eden görevlilerin başında yer almıştır. Nizamülmülk kadılık görevinin hangi nitelikte insanlara verileceği ve kadıların görevlerini yerine getirirken nelere dikkat etmeleri gerektiği hususunu "Siyasetname " adlı eserinde ayrıntılı olarak dile getirmiştir.⁵⁵³

Kadılık müessesesi Selçuklu'dan Osmanlı'ya tevarüs etmiştir. Nitekim Osman Bey'in ilk icraatlarından biri elde ettiği kalelere sübaşı ve kadı ataması olmuştur.⁵⁵⁴ Buna benzer bir uygulamayı da Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Bizans'ın elinden Tarsus Kalesini alınca Trablus kadısı İbn. Ammar'dan Tarsus şehri için kadı ve hatip isteyerek yapmıştı.⁵⁵⁵ Osmanlı kadısı Selçuklu da olduğu gibi adli görevlerinin yanı sıra, idari, beledi ve güvenlik konularında da, görev yaptıkları kazalarda tek söz sahibi olmuşlardır. Bu durumun nedeni ise halkın güvenliği, sosyal ihtiyaçları ve diğer idari hizmetleri bir bütün içerisinde değerlendirilmiş ve kamu hizmetleri açıkça adli, idari ve beledi şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmamıştır. Dolayısıyla bu görevleri icra edecek ayrı ayrı görevliler istihdam edilmemiştir.⁵⁵⁶ Çalışmada, Osmanlı'da kadılar görev yaptıkları bölgede hiçbir makamdan emir almadan tamamen bağımsız biçimde hareket etmekle birlikte yalnızca padişaha ve divan'a karşı sorumlu olmuşlardır.⁵⁵⁷

Osmanlı adalet teşkilatı, İslam hukuku üzerine şekillenmiştir. İslam dininin getirmiş olduğu düzenin yanında Selçuklu Devleti'nden alınan miras da Osmanlı idari ve adli teşkilatının yapılanmasında etkili olmuştur. Yargılama yetkisi teorik olarak padişahın elinde bulunmakla birlikte padişah bu yetkisini vekâleten kadı olarak adlandırılan görevlilere devretmiştir. Dolayısıyla kadılar yargılama yetkilerini kullanırlarken bağımsız bir biçimde hareket ederek yalnızca adaleti sağlamaya

⁵⁵² Reşat Genç, age, s. 198.

⁵⁵³ Nizamülmülk, age, s. 58.

⁵⁵⁴ M.Tayyib Gökbiçgin, age, s. 8.

⁵⁵⁵ Ahmed Bin Mahmud, age, C:1, s. 142.

⁵⁵⁶ Şeniz Anbarlı Bozatay, Konur Alp Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 6, S:10(2014), s. 72.

⁵⁵⁷ Age, s. 76.

yönelmişlerdir. Kadıların böyle bir güvence içerisinde hareket etmeleri adaletin sağlanması açısından önem taşımaktadır. Görev yaptığı kazada yargıç, belediye başkanı, mülki idare amiri ve emniyet müdürü olarak görevlendirilen kadı, görev yaptığı bölgede bütün bu görevlerin sorumluluğunu tek başına üstlenmiştir. Bu durumun, Osmanlı Devleti'nin katı bir merkezi yönetim sistemine sahip olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Döneminin şartları gereği yerel demokrasi gibi kavramlara yabancı olan Osmanlı yönetimi, yerleşim yerlerinde merkezin atadığı birer temsilci ile yerel halka tercih ve söz imkânı vermeden kendisini uygun gördüğü faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bunu başarabilmesi için yetkilerin bir kişi üzerinde toplanması yöntemi benimsenmiş, bu sayede merkezi iktidarın gücünün korunmuş olacağı inancı yaygınlaşmıştır.⁵⁵⁸

⁵⁵⁸Age, s. 76.

IV. BÖLÜM

MALİ TEŞKİLAT

4.1. Ekonomik Etkinlikler

İnsanoğlu var olmak için ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Bu ihtiyaçların başında da yeme, içme, barınma ve güvenlik gelmektedir. Tarih öncesi dönemde insanlar bu ihtiyaçlarını avcılık ve toplayıcılık yaparak karşılamıştır. Zaman içinde toplayıcılıktan üretime tedrici bir geçiş söz konusu olmuştur. Toplumlar bulundukları coğrafyanın şartlarına göre ekonomik faaliyetlerde bulunarak hayatlarını idame ettirmişlerdir.⁵⁵⁹ Türklerin tarih sahnesine çıktığı Türkistan coğrafi açıdan sert bir iklime sahip olduğu için Türkler tarımdan ziyade hayvancılığa yönelmişlerdir. Mamafih hayvancılık Türklerin ekonomik etkinliklerinin başında gelse de özellikle ticari faaliyetlerde hiç de azımsanmayacak bir öneme sahiptir. Türkler doğu ile batı arasında en önemli ticaret yolu olan İpek yolunun denetimini ele geçirebilmek için çok çaba harcamışlardır.⁵⁶⁰ Türklerin ekonomik etkinlikleri onların sosyal ve kültürel yaşantısını da şekillendiren temel faktör olmuştur. Uzun müddet yerleşik yaşama geçilememesinin altında yatan sebep de bu olmuştur.⁵⁶¹ Uygurların, mani dinini benimsemesi beraberinde yerleşik yaşamı getirmiş⁵⁶² doğal olarak bu da ekonomik etkinliklerin çeşitlenmesine sebep olmuştur.

Selçuklular uzun mücadeleler verdikten sonra 1040 Dandanakan Savaşından sonra devletlerini kurmaya muvaffak olmuşlardır. Tuğrul ve Çağrı Beyler bir yandan yarı göçer halkına yurt arayışında bulunurken diğer yandan şehirlerin ihyası ile uğraşmışlardır. Bu durum beraberinde ekonomi ve ticarete yeniden yapılanmayı zorunlu kılmıştır.⁵⁶³ Bir taraftan Türkistan'dan gelen, asırların birikimi olan Türk töre ve gelenekleri, diğer taraftan İslam dininin şer'i esasları, bu yeniden yapılanmanın ana çizgilerini belirlemiştir.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Öz Eğitim Yayınları, Konya 1995, s. 3.

⁵⁶⁰ Ahmet Taşağıl, *Göktürkler I*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 32.

⁵⁶¹ Salim Koca, "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Türkler Ansiklopedisi*, C:3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 30.

⁵⁶² İbrahim Kafesoğlu, age, s. 295.

⁵⁶³ Kenan Çetin, age, s. 192.

⁵⁶⁴ Age, s. 192.

Tuğrul Bey idealist bir liderdi. Onun yegâne amacı halkını refah içinde yaşatmaktı. Emrindeki kalabalık Türkmen kitlelerinin ihtiyaçlarını karşılamak yolunu bir nevi savaş ekonomisiyle sağlamaya çalışıyordu. Tuğrul Bey düşmanlarıyla gaza ve cihat ederken bir yönüyle emrindeki Türkmenlerin maneviyatını diri tutarken diğer yandan seferlerde elde edilen ganimetlerle hazinesini dolduruyor bu da halkının refah seviyesini artırıyordu. Nitekim “Kutadgu Bilig” yazarı Yusuf Has Hacib hakanına düşmanla savaşmasını, servetini ele geçirmesini ve elde edilen bu malı halkın refahı için kullanmasını şu sözlerle öğütlemiştir; “*Vur, al, dağıt.*”⁵⁶⁵ Yine “Kutadgu Bilig”de; “*Sağ elin kılıç sallar ve vururken, sol elin ile mal dağıt.*” demek suretiyle gaza ve cihat yaparak ganimet toplanması hususunu hazine için bir gelir kapısı olarak göstermiştir.⁵⁶⁶ Selçuklular da kendilerinden önceki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi ganimete dayalı zenginliği artırma yolunu tercih etmişlerdir. Örneğin Gazne ordusunu bir hile ile alt edip bozguna uğrattıklarında ellerine sayısız mal geçmiş böylelikle de kuvvet ve büyüklükleri fazlalaşmıştı.⁵⁶⁷ Dandanakan zaferinden sonrada yüklü bir ganimet ele geçirilerek Gazne hazineleri Selçukluya geçmiş böylelikle her bir kişi zenginliğe kavuşmuştu.⁵⁶⁸

Tuğrul Bey döneminde Mavearaünnehir’den Anadolu’ya kadar pek çok farklı coğrafya egemenlik altına alınmış böylelikle Selçuklu ülkesinde ekonomik etkinlikler çeşitlenmiştir.⁵⁶⁹

Tuğrul Bey vefat ettiğinde halefi Sultan Alp Arslan’a hatırı sayılır bir devlet hazinesi bırakmıştı Tuğrul Bey’in ölümünden sonra vezir Amidülmülk Kunduri, Çağrı Bey’in oğlu Süleyman’ı tahta çıkarmak için 700 bin altın ve 200 bin altın değerindeki 16 bin çeşitli giysi ve silahı devlet adamları ve askerlere dağıtmıştı.⁵⁷⁰ Savaş tazminatları da hazine için önemli bir gelir kaynağıydı. Örneğin Bizans İmparatoru Romen Diyojen Malazgirt Savaşından sonra Alp Arslan ile yaptığı anlaşma gereğince Amasya’dan topladığı 200 bin altını Selçuklu haciblerine vermişti. Mamafih Diyojen, aslında Alp Arslan ile yaptığı antlaşma ile 1,5 milyon

⁵⁶⁵ Yusuf Has Hacib, age, s. 155.

⁵⁶⁶ Age, s. 156.

⁵⁶⁷ Ahmed Bin Mahmud, age, C:1, s. 11.

⁵⁶⁸ Age, s. 27.

⁵⁶⁹ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, age, 36- 37.

⁵⁷⁰ Sibt İbnu’l-Cevzi, age, s. 126.

altın kurtuluş akçası ile barış için her yıl 360 bin altın vermeyi kabul etmişti.⁵⁷¹ Fakat İstanbul'a varmadan tahta Mihael Dukas oturmuş oda anlaşmaya uymayarak Diyojen'i öldürtmüştü.⁵⁷²

Selçuklular döneminde İsfahan, Merv, Nişapur, Rey, Kirman gibi şehirler gelişerek zenginleşmişlerdir. Sultan Sancar zamanında Merv şehrinin nüfusu 100 bini bulmuştu. Melikşah ile amcası Kavurt arasındaki mücadele esnasında Melikşah, Rey şehrine geldiğinde kalede bulunan beş milyon dinarı ele geçirmişlerdi.⁵⁷³ Bu da şehrin hazinesinin oldukça zengin olduğunu göstermektedir. Şehirlerin mamur edilmesi Selçuklu hükümdarları için önemli bir husustur. Örneğin, Horasan'ı zapt eden Tuğrul Bey bir yıl süreyle bu şehri vergiden muaf tutarak köyleri imar etmişti.⁵⁷⁴ Nasır-ı Hüsrev "Sefername" sinde İsfahan şehrini anlatırken çarşılarının göz alıcılığını, kapalıçarşıların oldukça çok olduğunu, han ve kervansarayların gayet temiz olduğunu yazmıştır.⁵⁷⁵ Şehir merkezlerinde ticaret ve zanaat halkın geçim kaynağı olarak görülürken kırsal alanda tarım ve hayvancılık halkın genel geçim kaynağı olmuştur.⁵⁷⁶ Melik Şah'ın uygulamış olduğu ekonomik model sayesinde eyaletlerden gelen vergi miktârı 210 milyon altın dinara çıkmıştı. Melikşah'ın yalnızca saray bütçesi Abbasi hilafetinin toplam gelirinden daha fazlaydı.⁵⁷⁷ Elde edilen bu gelirin yaklaşık 600 bin dinarı ücretli askerlere maaş olarak veriliyordu bu paranın yarısı kadar dinar ise fakihlere, sufilere dağıtılıyordu.⁵⁷⁸ Melikşah döneminde "sened" uygulamasıyla ücretlerin ödenmiş olması çağına göre çok modern bir ekonomik modelin uygulanmış olduğu göstermektedir.⁵⁷⁹ Melikşah döneminde 2.000.000 dinar iltizam olunmuş mülk vardı.⁵⁸⁰

Devletin önemli gelirlerinden bir tanesi de fethedilen yerlerden alınan yıllık vergilerdi. Nizamülmülk, Hint, Bizans ve Türk devletlerinin her birine vergi tayin

⁵⁷¹ Age, s.172.

⁵⁷² Georg Ostrogorsky, age, s. 319.

⁵⁷³ Ahmed Bin Mahmud, age, C:1, s. 116.

⁵⁷⁴ Şadrüddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Naşır İbn Ali El- Hüseyini , age, s. 9.

⁵⁷⁵ Nasır-ı Hüsrev, *Sefername*, Haz: Abdülvehaba Tarzı, MEB Yayınları, İstanbul 1994, s. 143-145.

⁵⁷⁶ Kemal Çiçek, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Toplum ve Ekonomi", *Türkler Ansiklopedisi*, C:5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 345- 346.

⁵⁷⁷ Age, s. 351.

⁵⁷⁸ Şadrüddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Naşır İbn Ali El- Hüseyini, age, s. 46.

⁵⁷⁹ Age, s. 48.

⁵⁸⁰ Ahmed Bin Mahmud, age, C: 2, s. 20.

etmişti. Bu ülkeler yıldan yıla Selçuklu'ya vergisini gönderiyordu.⁵⁸¹ Bu ülkeler içinde Bizans'ın Selçuklu'ya gönderdiği vergi 1 milyon dinar civarındaydı.⁵⁸² Şehirlerde amiller aracılığıyla öşür ve harac toplanarak hazineye gelir olarak aktarıldı.⁵⁸³ İslam'ı kabul etmeyen gayrimüslim idareciler cizye vergisi vermeye zorlanırdı.⁵⁸⁴ Bazen de tabiiyeti kabul etmiş beylerden sefer sırasında askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için saldı⁵⁸⁵ alındığı da olurdu. Meyyaferakin Meliki Nasr bin. Mervan'dan Alp Arslan, yaklaşık yüz bin dinarlık bir vergi talebinde bulunmuştu. O da kısa süre içinde vergiyi halktan toplayarak sultana vermek istemiş ancak verginin halktan toplandığının Sultan tarafından öğrenilmesi üzerine toplanan yüz bin dinarlık vergi yeniden halka dağıtılmıştı.⁵⁸⁶ Melikşah'da babası Alp Arslan gibi halkın sıkıntıya düşmemesi için gerekli önlemleri almış hatta bazen kendisi doğrudan teftişe çıkarak halkın sorunlarını gidermiştir.1077 yılında yiyecek azlığından şikâyetçi olan Basra ve Huzistan bölgesinin narhlarını gözden geçirerek, ölçek ve ölçü aletlerini teftiş etmiş ve halkın durumunu düzeltmiştir.⁵⁸⁷ Yine aynı şekilde 1080 kışında Ahvaz'a gittiğinde bölgenin Basra amili ve mallar üzerinde serdar olan Yahudi İbn. Fazlan'ın Müslüman halka kötülük etmesini işitip onu öldürtmüş ve yaklaşık dört yüz bin dinarını da almıştır.⁵⁸⁸ Melikşah döneminde Emir Porsuk Rum memleketleri tarafına gönderilmişti. Porsuk'un bu seferi neticesinde Bizans sultana üç yüz bin dinar vermek zorunda kalmış ancak taahhüt ettiği bu parayı ödemeyince bizzat sultan sefere çıkarak İstanbul'u muhasara ettikten sonra Rumları bir milyon dinar vermeye mecbur etmişti.⁵⁸⁹

Melikşah'ın ölümünün ardından oğulları arasında başlayan taht kavgası devletin gücünü zayıflattığı gibi ekonomik açıdan zor günlerin yaşanmasına da neden olmuştur. Bu mücadele esnasında tahta geçmek isteyen melikler kendilerine taraftar bulabilmek için hazineden ölçüsüz bir şekilde para harcamaktan geri durmamışlardır.

⁵⁸¹ Age, s. 13.

⁵⁸² Age, s. 21.

⁵⁸³ Age, s. 58.

⁵⁸⁴ Age, s. 65.

⁵⁸⁵ Sefer vergisi.

⁵⁸⁶ Ahmed Bin Mahmud, age, C: 1, s. 81.

⁵⁸⁷ Age, C: 1, s. 133.

⁵⁸⁸ Age, C:1.s.137- 138.

⁵⁸⁹ Şadrüddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Naşır İbn Ali El- Hüseyini, age, s. 49.

Terken Hatun küçük yaştaki oğlu Mahmut'un tahta geçmesi için askerlere büyük bir servet dağıtmıştı.⁵⁹⁰ Bu para yaklaşık bir milyon dinar civarındaydı.⁵⁹¹

Sultan Sencer döneminde Katvan Savaşı'yla devlet büyük bir sarsıntı geçirmiş ordunun büyük bir kısmı bu savaş sırasında yok olmuş hatta sultanın eşi Terken Hatun esir edilmiş sonrasında beş yüz bin altın diyet karşılığında serbest bırakılmıştı.⁵⁹² Katvan Savaşı sonrası Sencer, emirler ve büyüklerin devlete bağlılığını sürdürmeleri için onlara üç milyon dinar civarında para dağıtmıştı.⁵⁹³ Bu sebepten hazinesi iyice azalmış işler kötüleşmişti.

Sultan Sencer'in Katvan Savaşı'nda Moğollar karşısında aldığı yenilgi üzerine bu durumu bir fırsat olarak gören Harzemşah Atsız, Başkent Merv şehrini ele geçirerek Sencer'in tahtına oturmuş ve şehri yağmalatarak değerli mücevherleri sandıklarla Harezm'e nakletmişti.⁵⁹⁴

Sultan Sencer döneminde Oğuzlar, Huttelan otlaklarında konar-göçer bir şekilde yaşıyor ve devlete her yıl yirmi dört bin baş koyun vergi veriyorlardı.⁵⁹⁵ Ancak Emir Kamac tarafından yurtlarından çıkarılmak istenilince Kamac'ı öldürdüler. Emir Kamac'ın öldürülmesine çok sinirlenen Sultan Sencer yaklaşık yüz bin kişiden oluşan ordusuyla Oğuzlar üzerine sefere çıktı fakat Oğuzlar ölümü göze aldıklarından ötürü Sencer onlara galip gelemedi ve kaçmak zorunda kaldı. Oğuzlar elde ettikleri bu galibiyetten sonra pek çok Selçuklu şehrini yağmalayıp âlimlerini ve fakihlerini katlettiler. Sencer'i takip edip esir ettiler bu esirlik yaklaşık üç yıl devam etti bu süre içinde Oğuzlar görünüşte Sencer'e biat etmiş gibi görünseler de ona bir köle muamelesi etmekten geri durmadılar geçimi için sultanın seisine yetmeyecek kadar az bir parayı ona tahsis etiler.⁵⁹⁶ Oğuz isyanı Selçuklu ekonomisini iyice bitirdi. Ülke yoksulluğun ve sefaletin pençesine düştü. Başıbozukluk ülkeyi sardı. Bir süre sonra Büyük Selçuklu Devleti yerini bakiyeleri olan devletlere bıraktı.

⁵⁹⁰ Age, s. 52.

⁵⁹¹ Ahmed Bin Mahmud, age, C: 2, s. 30.

⁵⁹² Age, s. 52.

⁵⁹³ Age, s.53.

⁵⁹⁴ Age, s.52.

⁵⁹⁵ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, age, s. 276.

⁵⁹⁶ Ahmed Bin Mahmud, age, C:2, s.79.

Büyük Selçuklunun bakiyeleri içinde Türkiye Selçuklularının müstesna bir yeri vardır. Osmanlı medeniyetinin husule gelmesinde başat faktör olmuşlardır. Kutalmışoğlu Süleyman Şah büyük bir azim sergileyerek Anadolu fütuhatında önemli bir rol oynamıştır. 1075 yılında, İstanbul'un hemen yanı başında büyük ve tarihi bir Bizans kenti olup, sağlam surlara sahip bulunan İznik'i kendisine başkent yaparak devletini kurmuştur.⁵⁹⁷ Süleyman Şah'ın Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurması ve başarılı fetihler yapması sonucunda, özellikle 1080 yılında, Azerbaycan'dan kalabalık Türkmen kitleleri, Anadolu'ya göç etmeye başladılar. Bu durum Anadolu'da Türk nüfusunu artırdı.⁵⁹⁸ Ioannes Kinnamos, "Historiasında" Türklerin bu dönem tarım bilmediklerini, hayvancılıkla uğraştıklarını "*daima açık arazide öbek öbek yaşadıklarını, süt içip et yediklerini*" ifade etmiştir.⁵⁹⁹ Türklerin hayvancılıkla uğraştıklarını bir başka Bizans tarihçisi Niketas Khoniates'te eserinde zikretmiştir.⁶⁰⁰ Türkler Anadolu'ya gelmezden önce Akdeniz ticaretinin Müslümanların elinde olması, diğer yandan İslam-Bizans savaşları Anadolu'yu dünya ticaret yolları dışında bırakmış sonuç olarak Bizans döneminde Anadolu ekonomik ve medeni sahada gerilemişti.⁶⁰¹ Anadolu'nun Müslüman ve Hristiyan milletleri arasında bir milletlerarası köprü vazifesini görerek dünya ticaret yollarına açılmasından sonra bu ülkenin iktisadi ve kültürel yükselişi ve zengin bir medeniyet haline gelmesi Selçuklu fetihlerinin müspet neticesidir.⁶⁰² Türkiye Selçuklu Sultanları bir yandan Anadolu'nun fethi ile uğraşırken diğer yandan ekonomik ve kültürel gelişmeyi de sağlamaya çalışmışlardır. Daha ilk dönemlerden itibaren Anadolu'da ki imar faaliyetleri bunun açık göstergesidir. Türkler Anadolu'yu gelip geçici bir yer değil yurt olacak vatan yapılacak bir coğrafya olarak görmüşlerdir.

Türklerin Anadolu'ya ilk geldiği dönemde sosyal ve iktisadi yaşam çok iç açıcı değildi. Bizans yönetimi Anadolu üzerindeki nüfuzunu kaybetmişti.⁶⁰³ Özellikle III. Haçlı Seferinden sonra Türklerin Anadolu'da nüfuz alanının ve otoritesinin

⁵⁹⁷ Ali Sevim, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 28.

⁵⁹⁸ Age, s.28.

⁵⁹⁹ Ioannes Kinnamos, age, s. 9.

⁶⁰⁰ Niketas Khoniates, age, s. 122.

⁶⁰¹ Osman Turan, *Selçuklular Devrinde Türk-İslam Medeniyeti*, s. 358.

⁶⁰² Age, s. 359.

⁶⁰³ George Ostrogoski, age, s. 323.

artmasına bağılı olarak, Selçuklu hükümdarları Anadolu’da ziraatın, sanayinin ve ticaretin gelişmesi için çaba sarf ettiler.⁶⁰⁴

Türkler için ekonomik etkiliklerin başında hayvancılık gelse de Ticaret konusunu önemsemezlik yapmamışlardır. Yaşadıkları coğrafyanın farklılaşması ve geniş hudutlu devletler kurmaları ticari etkinliklerin ekonomi içindeki öneminin artmasına neden olmuştur. Türkistan’da ticaretin İpek Yolu üzerinde olması hasebiyle bu yola hâkim olma ilk Türk devletlerinin dış politikasının temelini teşkil etmiştir.⁶⁰⁵ Göktürkler döneminde Türk kağanı İstemi, Eftalit lideri Maniakh ile fikir birliğine vararak, Pers kisrasına, Soğdlu tüccarların ipeğini satabilmeleri amacıyla bir elçilik heyeti gönderilerek Soğdluların lideri olarak Türkler, onların pazar ihtiyacını karşılamayı amaçlamışlardı.⁶⁰⁶ Dolayısıyla Türkler en eski devirlerden beri Ticaretin önemine vakıf bulunmaktaydılar. Ancak ticaret’in sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için güçlü bir devlet otoritesine sahip olmak gerektiği için gerek Büyük Selçukluların gerekse Türkiye Selçuklularının ilk dönemleri ticari etkinlikler açısından zayıftır. Bu ilk dönemler derlenip toparlanma süreci olduğu için bunun böyle olması pek tabidir. Ancak Selçuklular derlenip toparlandıktan sonra ülke sathında ticareti geliştirici tedbirleri alma hususunda çok titiz davranmışlardır. Bu amaçla tüccarlara önemli imtiyazlar sunmuşlar böylelikle ülke genelinde tüccarlar itibar görmeye başlamıştır. Özellikle tüccarların mallarının sigortalanması ticaretin geliştirilmesi yolunda atılan en önemli adımlardan biridir.⁶⁰⁷ Bu vasıtaıyla malı gasp edilen tüccarın zararı devlet tarafından tazmin ediliyordu.

Süleyman Şah, İznik merkezli devletini kurduktan sonra sınırlarını genişletmek amacıyla bir yanda Bizans ile mücadele ederken diğer yanda Güney Anadolu coğrafyasında Çukurova’da önemli fetihlerde bulunmuştur. Fetihlerini güneyde sürdürmeye devam eden Süleyman Şah, Haçlıların elinden Antakya’yı almış daha sonra Halep Emiri’ni ortadan kaldırarak sınırlarını Suriye’ye kadar genişletmiştir. Süleyman Şah’ın güneyde bu denli ilerlemesinden rahatsız olan Melik

⁶⁰⁴ W.Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev.: E.Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 158-160.

⁶⁰⁵ Hatice Palaz Erdemir, *Göktürk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 13.

⁶⁰⁶ Age, s.12.

⁶⁰⁷ Refik Turan, Güray Kırpık, “Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”(Ed. Refik Turan), *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 503.

Tutuş, Süleyman Şah'a karşı harekete geçmiş ve onu yenilgiye uğratmıştı.⁶⁰⁸ Süleyman Şah'ın ölümü üzerine genişleme kısa bir süre sekteye uğrasa da tahtı ele geçiren oğlu I. Kılıçarslan babasının fetihlerini kaldığı yerden devam ettirme konusunda en az babası kadar mücadeleci bir yapıya sahipti. Ancak bu sırada batıdan beliren Haçlı tehlikesi Selçuklu taarruz politikasını savunma durumuna çekme zorunluluğunu doğurmuştu. Haçlı tehlikesi gerek Sultan I.Kılıçarslan gerek Sultan I.Mesut gerekse II. Kılıçarslan dönemlerinin temel dış sorunu olsa da adı geçen sultanlar Anadolu'da yeri geldikçe fetih hareketlerinde bulunmaktan da geri durmamışlardır. Bu süreç içinde Bizans'tan topraklar alındığı gibi Türk beyliklerinden de toprak kazanımı gerçekleşmiştir. II. Kılıçarslan döneminde gerçekleşen Miryakefolon Savaşı ile Bizans, Anadolu'nun bir Türk toprağı olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. İşte bu tarihten sonra Anadolu'da ticari faaliyetleri artmıştır. Artık Anadolu'da güvenlik tesisi edilmiş sıra ekonomik olarak zenginleşmeye gelmiştir.⁶⁰⁹

Türkiye Selçuklu Sultanları, Anadolu'nun doğusu ile batısı, kuzeyi ile güneyi arasında ticari bir köprü olma özelliğinin devlete olan ekonomik getirisini artırmak için birtakım tedbirler alma yoluna gitmişler ve bu amaçla da ticaret yolları üzerinde bir günlük yürüme mesafelerinin bitiş noktalarında kervansaraylar inşa etmişlerdir. Bu kervansarayların pek çoğu bugün hala ayakta. Bu yapılar Selçuklu'nun ticari etkinliğinin canlı şahitleridir ki bunların başlıcaları: Alaiye civarında Şerefzâh Han'ından kuzeye doğru menzil menzil sıra ile Evdir Han, Kırkgöz Hanı, Susuz Han ve İncir Han, Uluborlu yakınında Er-Tokuş, Akşehir'in batısında İshaklı Hanı, Akşehir ile tıgın arasında Altunaba (Argıt Hanı) gibi kervansaraylar vardır. Konya, Aksaray ve Kayseri arasında Zencirli, Obruk, Kaymaz, Zazadin, Alaadin Hanı; Aksaray-Ürgüp arasında Hoca Mesud, Pervane, Ağzıkara, Latif kervansarayları bulunmaktadır. Doğuya giden yol üzerinde Kayseri'den 40 km. ileride Karatay, Kayseri-Sivas arasında Sultan Hanı, Sivas ile Tokat arasında Yeni Han, Çiftlik Hanı, Tokat-Zile arasında Hatun Hanı ve daha ileride Azine-Pazar Hanı gibi meşhur kervansaraylar mevcuttur.⁶¹⁰ Selçuklu Sultanları bu han ve kervansarayları yaparken

⁶⁰⁸ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 528.

⁶⁰⁹ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1997, s. 358-359

⁶¹⁰ İsmet Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 24, S: 1(1981), s. 365.

uluslar arası ticareti Anadolu üzerinden gerçekleştirme yoluna gitmişlerdir. Bu konuda I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1196'daki batı seferinin sebebi bir ticari olay olduğu gibi, Karadeniz kıyılarına seferide (1205–1206) ticaretin kesilmesinden dolayı idi. Özellikle Antalya üzerine yaptığı seferin altında yatan en önemli neden Antalya ile Mısır arasında ticaret yapanların uğradıkları saldırılardı. Zarara uğrayan tacirler şikâyetlerini sultana iletince sultan Antalya seferine çıkarak şehri ele geçirerek şehirde ticareti geliştirici tedbirler almıştı ki bu tedbirlerin başında zarar uğrayan tüccarların zararlarını karşılanmasıydı. Tüccarların zararının karşılanması uygulaması bir nevi devlet sigortasıydı. I. Gıyaseddin Keyhüsrev ayrıca Kıbrıs krallığıyla da ticareti geliştirici görüşmeler yaparak Kıbrıslı tüccarları Anadolu'ya çekme çabası içinde de olmuştur.⁶¹¹

Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonra geçen oğlu İzzeddin Keykavus'ta Anadolu'da ticareti geliştirici tedbir alma yolunda babasının izinden gitmiştir. Sultan İzzeddin Keykavus döneminde, Batı Anadolu ve İznik Rumları devletin dış politika hedefleri arasından tamamen çıkarılmıştır denilebilir. Bunun başlıca sebebi, artık önemi Selçuklu sultanları tarafından tamamen kavranmış olan Anadolu doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarıdır. İzzeddin Keykavus, önce, kuzey-güney ticaret yollarına Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında birer kapı aramış, düzenlediği iki ayrı seferle bu gayeye ulaşmıştır. O, bununla da yetinmemiş, Kıbrıs Frank Krallığı ve Venediklilerle ayrı ayrı yaptığı ikili ticari anlaşmalarla, Anadolu'ya akan ticareti teşvik ettiği gibi, aynı ticaretin sınırlar ötesinde de devamını da sağlamıştır.⁶¹² Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Kıbrıs ile başlayan ticari ilişkiler onun döneminde gelişerek devam etmiştir. 1214–1216 yılları arasında teati olunmuş 5 adet resmi mektup iki taraf arasındaki ticari ilişkileri ayrıntılı olarak bize göstermektedir.⁶¹³ Bu mektuplardan anlaşılacağı üzere Kıbrıs Frank Kralı ile Sultan İzzeddin şu hususlar üzerine anlaşmaya varmışlardır;

a- Her iki tarafın tüccarları da iki devletin hâkimiyeti altındaki ülkelerde ve denizlerde serbestçe ticari faaliyetlerde bulunabilecekler ve sadece belirlenen gümrük vergisini ödeyecekler.

⁶¹¹ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 52.

⁶¹² Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavus*, s. 60.

b - Her iki devletin sahilllerinde fırtınaya tutularak kazaya uğramış gemilerden kurtarılan tüccarlar ve malları mensup oldukları devlete geri verilecektir.

c- Deniz korsanları tarafından ele geçirilen tüccar gemileri, hangi devletin sahillerine çıkarılmışsa, o devlet tarafından içinde bulunan insanlarla birlikte malları mensup oldukları tarafa iade edilecek.

d- Her iki devlet de, sınırları içinde ölen tüccarların mallarını ait oldukları devlete teslim edecekler.

e- Her iki tarafta anlaşmaya üç yıl süreyle riayet edecek.⁶¹⁴

Üzerinde mutabık kalınan bu maddeler Sultan İzzeddin'in Anadolu'nun ticari kapasitesini artırmaya yönelik önemli adımlar olmakla birlikte ahfatları olan Osmanlılara da bu konuda örnek olmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminde Venediklilerle yapılan ticari anlaşma Sultan İzzeddin'in, Kıbrıs Frank Kralı ile yaptığı anlaşmaya benzer hükümler taşımaktadır.⁶¹⁵ Doğu Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan Venedik, Orhan Bey döneminden itibaren Anadolu ve onu çevreleyen Akdeniz'de ticari etkinliklerini sürdürebilmek için Osmanlı sultanlarını bu konuda ikna etmeye çalışmışlardır. Bu politikasının sonucu olarak Venedik, Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı Devleti'nden birtakım imtiyazlar elde etmeyi başarmıştır.⁶¹⁶

İzzeddin Keykavus döneminin bir diğer önemli ticari gelişmesi ise Ahi teşkilatının ilk onun döneminde tesis edilmiş olmasıdır. Bu yapı sayesinde Anadolu'da ekonomi canlanmış ve asırlar boyu devam edecek olan bir ekonomik sistem inşa edilmiştir. Anadolu bu sayede bir şefkat diyarı haline gelmiştir.⁶¹⁷

Sultan İzzeddin bir diğer ekonomik faaliyeti ise Sinop ve Antalya şehirlerinin fetihlerini gerçekleştirerek, Selçuklu ekonomisine kuzeyde ve güneyde iki önemli ihracat ve ithalat limanı kazandırmış olmasıdır. O, böylece ticaretin düzenli

⁶¹³ Age, s. 66.

⁶¹⁴ Age, s.70- 71.

⁶¹⁵ Şerafettin Turan, "Levant", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:27, İstanbul 2003, s. 146.

⁶¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C: 2, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 70

⁶¹⁷ Salim Koca, age, s. 65.

işlemesini sağlamak için çeşitli tedbirler aldığı gibi, Selçuklu ekonomisini de dünya ticaretine bütünüyle açmış ve onunla bütünleştirmiştir.⁶¹⁸

Sultan I.İzzeddin Keykavus'dan sonra yerine geçen kardeşi I.Alaaddin Keykubat da Anadolu da ticaretin gelişmesi amacıyla Alanya'yı fethetmiş ve ardından da Kastamonu uç beyi Hüsameddin Çoban'ı Kırım'a sefere göndererek Suğdak liman kentinin alınmasını sağlamıştır.⁶¹⁹ Suğdak'ın alınması Selçuklu ticari prestijini önemli ölçüde artıran bir fetih olmuştur. Türkiye Selçuklularında büyük pazarlarında ekonomi içinde önemli bir fonksiyonu vardır. Milletlerarası ticaretin genişlemesi Anadolu'da birtakım milletlerarası pazar (panayır-foire)ların teşekkülüne sebep oldu. Bu pazarlar genellikle şehirlerin uzağında, yabanda kurulduğu için yabanlu(ğ) adını alıyorlardı. Kayseri-Elbistan arasında, Anadolu ile Suriye ve Irak kervanlarının işlediği milletlerarası büyük bir kervan yolu üzerinde bu havalide, Karahisar ovasında bulunan “Yabanlu Pazarı” çok meşhur idi.⁶²⁰

Sonuç olarak Selçuklular idare ettikleri ülkelerde otoritelerini tesis ettikten sonra himaye ettikleri halkın refah seviyesini artırmaya yönelik tedbirler almışlar ve aldıkları bu tedbirleri çok sıkı bir şekilde uygulamışlardır bu tedbirleri maddeler halinde özetleyecek olursak:

- a- Tüccarları korumuşlar ve mallarını sigorta etmişlerdir.
- b- Ticaret yollarının güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır.
- c- Tacirlerin ticaret yollarında konaklayabileceği ihtiyaçlarını karşılayabileceği yapılar inşa etmişlerdir.
- d- Çevre ülkelerle ticareti geliştirmek amacıyla ilişkiler kurmuşlar ve ticaret anlaşmaları yapmışlardır.
- e- Ticari merkezler yani pazarlar kurarak alım-satım faaliyetlerini artırma yoluna gitmişlerdir.

⁶¹⁸ Age, s. 93.

⁶¹⁹ Ahmed Bin Mahmud, age, C:2, s. 336.

⁶²⁰ İsmet Kayaoğlu, “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 24, S:1(1981), s. 371.

f- Ticareti yalnızca kara üzerinde değil aynı zamanda denizler üzerinden de sürdürmeye çalışmışlardır.

g- Ticaretin gelişmesi için esnafı örgütleyerek esnaf odaları kurmuşlardır.

j- İktisadi sistemi ile ülke genelinde üretimin devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır.

k- Ganimet ekonomisi politikaları başlıca gelir kaynağı olması hasebiyle bu yönde çalışmalar yapmışlardır.

l- Kendilerine bağlı devlet ve beyliklerden vergilerini alma konusunda tavizsiz bir siyaset takip etmişlerdir.

Selçuklunun izlemiş olduğu mali politika Osmanlı'nın mali politikasına rehber olmuştur. Nasıl ki Selçuklu'nun başlıca geliri savaşlardan elde edilen ganimetse Osmanlı'nın da başlıca gelir kaynağı ganimet olmuştur. Daha ilk dönemlerden itibaren gaza ve cihat anlayışı ile hareket eden Osmanlı Alpleri aynı zamanda elde edilen başarılarla yer yurt sahibi olmuşlar ve bu sayede zenginleşmişlerdir.⁶²¹ Ganimetin Osmanlı ekonomisinin temel gelir kaynağı olmasının en önemli delili ise Yavuz Sultan Selim dönemidir. Yavuz Sultan Selim çağdaşı olan iki güçlü ve zengin devletin hazinelerine el koyarak Osmanlı'yı mali açıdan zirveye taşımıştır.⁶²²

4.2. Ahilik-Lonca

Devletlerin uzun ömürlü olmaları her alanda güçlü bir teşkilata sahip olmalarıyla mümkündür. Güçlü bir teşkilat ise ancak kuralların net bir şekilde ortaya konup ifasıyla kurulabilir. Askeri, siyasi, kültürel alanda güçlü bir teşkilat yapısına sahip olan Selçuklular aynı zamanda ekonomik etkinliklerin planlanması ve icra edilmesi hususunda da bir o kadar güçlü teşkilata sahiptiler. Bu teşkilata Selçuklularda "ahilik" deniyordu. Ahilik kelime manası itibarıyla Arapça kardeş kelimesinden türemiş bir kavramdır.⁶²³ En geniş manada ahilik, 13. yüzyılın ilk yarısından başlayarak 20. yüzyılın başlarına dek Anadolu şehir, kasaba ve hatta köylerine kadar yayılmış, insanlar arasında dayanışma ve yardımlaşmayı teessüs ettirmeye çalışmış

⁶²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:1, s. 108.

⁶²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:2, s. 276.

⁶²³ Ziya Kazıcı, "Ahilik", TDV İslam Ansiklopedisi, C:1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 540.

esnaf ve sanatkârlar birliğine verilen addır.⁶²⁴ Bu kavramın kökenleri İran ve Arap kültürüne dayansa da uygulanması açısından Selçuklu dönemi özel bir önem taşır. Claude Chan'e göre; "*Türkler Fütüvveti yani ahiliği İslamiyet'ten almış ve kendilerine göre yeniden yorumlamışlardır.*"⁶²⁵

Ahiliğin, Selçuklu ülkesinde tesisi I.İzzeddin Keykavus dönemidir.⁶²⁶ Sultan İzzedin'in bu teşkilata girişini ise dönemin halifesi Nasır-Lidinillah(1180–1225)sağlamıştır. Halife Lidinillah, siyasi ve sosyal durumu bozulan devletin otoritesini yeniden tesis etmek için yıkılmış olan fütüvvet mekanizmasına tekrardan ayağa kaldırmıştır.⁶²⁷ Halife Lidinillah, böylece sayıları epeyce kalabalık olan ve zaman zaman birbirleriyle çatışan inaç ve fikir guruplarını "fütüvvet" içinde toplayıp, manevi birliği sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bu teşkilatı siyasi emellerine vasıta yaparak, otoritesini bütün İslam âlemine yayma başarısı göstermiştir. Öyle ki onun zamanında, Müslüman hükümdarlar adeta birbirleriyle yarışarcasına "fütüvvet" teşkilatına birer birer katılmışlardır.⁶²⁸ Bu katılan sultanlardan biri de I. İzzeddin Keykavus idi. I. İzzedin Keykavus, Sinop şehrinin fethinin müjdesini halifeye bildirmek için dönemin alimi Mecdeddin İshak'ı değerli hediyelerle birlikte halifeye göndererek bu vasıtayla ondan fütüvvet şalvarı istemişti.⁶²⁹ Şalvar, ahiliğe kabul edildiğinin işaretiydi. Mamafih ahiliğe giriş şerbet içmek, şed veya peştamal kuşanmak, şalvar giymekle gerçekleşmekteydi.⁶³⁰ Halife, dönüş yolunda âlim Mecdeddin İshak'a değerli hediyelerin yanı sıra teşkilatın inanç, adab, ilke, kural ve esaslarının yazılı olduğu⁶³¹ bir de fütüvvetname de verdi. Bu fütüvvetnameler kaynağını kuran ve sünnetten almaktaydı dolayısıyla yalan, gıybet, tembellik, hile vb her türlü fenalık ahi teşkilatı tarafından mensuplarına en başta yasak edilmiş şeylerdi. Bahsi geçen kusurlar büyük günahlardan kabul edildiği için bu suçları işlemek Allah'a karşı gelmek manasına geliyordu. Dolayısıyla teşkilat mensupları bu hususlara çok dikkat ediyorlardı.

⁶²⁴ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, TTK Yayınları, Ankara 1974, s. 44.

⁶²⁵ Claude Chan, "*İlk Ahiler Hakkında*", Çev.: Mürsel Öztürk, Belleten, Ankara 1986,I/601.

⁶²⁶ İbni Bibi, age, s. 186.

⁶²⁷ Age, s. 184.

⁶²⁸ Salim Koca, age, s.64.

⁶²⁹ İbni Bibi, age, s. 183.

⁶³⁰ Ziya Kazıcı, age, s. 541

I. İzzedin Keykavus'tan sonra tahta geçen I. Alaaddin Keykubat döneminde ahilik büyük destek gördü. Onun döneminde Anadolu'da ahiliğin kurucusu olarak bilinen asıl adı Şeyh Nasuriddin Mahmud olan Ahi Evran ahi teşkilatını kurup geliştirdi.⁶³² Eşi Fatma Hatun ise "Bacıyan-ı Rum" teşkilatını kurarak geliştirdi.⁶³³ Böylelikle Selçuklu sultanlarının teşvik ve desteğini gören Ahi teşkilatı giderek Anadolu'da önemli bir güç haline geldi.

Ahiler ahlaki ve ilmi eğitimlerini zaviyelerde alırlardı.⁶³⁴ Başta Anadolu olmak üzere Türklerin bulundukları tüm yerlerde zaviyeler kurulmuş bu yerler kısa zamanda birer ilim ve sohbet yerleri haline gelmiştir.⁶³⁵ Ahilik zaman içinde yalnızca ekonomik bir teşkilat olma hüviyetinin dışına çıkarak siyasi ve sosyal sahada da ciddi bir güç haline gelmiştir. Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'da Moğol yağma ve katliamlarına karşı direnme gösteren yine bu yapı olmuştur. Mamafih Moğol saldırılarına karşı Kayseri şehrini Ahiler muhafaza etmişlerdir.⁶³⁶

Ahiler, Osmanlı Devletinin kuruluşunda da önemli bir yere sahiptir. Selçuklulardan kalma geleneği devam ettiren Ahiler boş alanlara yerleşerek zaviyeler kurmuşlardır. Ertuğrul Gazi'nin arkadaşları arasında Fütüvvet ehlinde Gazi Abdurrahman, Akça Koca, Konur Alp, Turgut Alp, Hasan Alp, Ak Timur, Kara Mürsel, Samsa Çavuş gibi isimlerin bulunması bey ailesi ile Ahilerin yakın ilişkilerini ortaya koymaktadır.⁶³⁷ Osman gazi ahilerin nüfuzundan yararlanabilmek için Şeyh Edebalı'nın kızı Bala hatun ile evlenmişti.⁶³⁸ Osman Gazi ve ahfadı, ahiliğin birleştirici gücünden istifade etmek için Osmanlı topraklarında ahi zaviyelerinin açılması için her türlü kolaylığı sağlamışlardır.⁶³⁹ Osmanlı tarihinin ilk dönemleri hakkında önemli bilgiler veren Derviş Ahmed'in eserinde kuruluşta etkili

⁶³¹ Abdullah Kaya, Anadolu'nun "Türk ve İslam Yurdu Haline Gelişinde Ahilerin Rolü ve Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 7, S: 29, s. 551.

⁶³² Ziya Kazıcı, *age*, s. 540.

⁶³³ Mikail Bayram, *F atma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul 2008, s. 11.

⁶³⁴ Remzi Çavuş, *Selçuklu Süvarileri*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2013, s. 24.

⁶³⁵ Yaşar Çalışkan, M. Lütfi İkiz, *Kültür Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 2.

⁶³⁶ İbni Bibi, *age*, s. 502.

⁶³⁷ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi*, C:1, Türkiye Yayınları, İstanbul 1974, s. 2.

⁶³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:1, s. 105.

⁶³⁹ Selahattin Döğüş, "Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi zaviyeleri ve Şeyh Edebalı Meselesi", *OTAM Dergisi*, S: 37 (2015), s. 66.

olan dört gurup arasında “Ahiyan-ı Rum” diye anılan Anadolu Ahileri de sayılmaktadır.⁶⁴⁰

Diğer pek çok alanda olduğu gibi ahilik de Selçuklu geleneğinin Osmanlı’da devamıydı. Osmanlı’nın ilk kurulduğu dönemde Anadolu topraklarını ziyaret eden İbn Batuta’nın anlattıklarından ahiliğin Anadolu’da oldukça yaygın bir hale geldiğini görmekteyiz. Seyyah hangi şehre gitse ahi zaviyelerinde konaklamaktadır. Hatta bir keresinde Larende şehrine girdiğinde bir gurup insanın aralarında tartışmalarından korkarak durumu Arapça bilen birine sorduğunda aldığı cevap onu çok rahatlatmıştı. Ahiler onu kendi zaviyelerinde misafir etmek için aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerdi.⁶⁴¹ İbni Batuta, “Seyahatnamesinde” ahilerle ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir; *“Onlar, Anadolu’ya yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, köy, kasaba ve şehirlerde bulunmaktadır. Şehirlerine gelen yabancıları misafir etme, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini ve konaklayacakları yeri sağlama, onları eşkıyanın ve vurguncuların ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple haydutlara katılanları temizleme gibi konularda bunların eşine dünyada rastlanmaz. Ben onlardan daha ahlaklı ve erdemlisini görmedim dünyada.”*⁶⁴²

Ahiler, Orhan Gazi’nin beyliğin başına geçmesinde etkili oldukları gibi Düzmece Mustafa’nın saf dışı bırakılarak I. Murat’ın da tahta geçmesini sağlamışlardır. Ahilerin elinden şed ve kılıç kuşanan I. Murat bir yoruma göre ahi liderliğini de üstlenmişti. Sultan’ın Ahi Musa’ya verdiği icazetnamede; *“...Ahilerimden kuşandığım kuşağı Ahi Musa’ya kendi ellerimle kuşadup Malkara’da ahi diktim...”* ifadesi bunu ortaya koymaktadır.⁶⁴³ Çelebi Mehmet ve II. Murat dönemlerinde de ahilerin idari konulardaki müdahalelerine rastlanıyor olması onların güçlerini 15.yüzyılın ilk yarısına kadar koruduklarını göstermektedir. Ankara Savaşı’ndan sonra Tokat ahilerinden Ahi Beyazıd’ın oğlu Hacı İvaz Paşa’nın Bursa sübaşısı olması yine Bursalıların II. Murat’la Hamideli Sancak beyi Mustafa arasında

⁶⁴⁰ Namık Sinan Turan, Selçuklu ve Osmanlı Anadolu’sunda Ahiliğin Sosyo- Ekonomik Gelişim Süreci, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S: 52(2007), s. 16.

⁶⁴¹ İbni Batuta, age, s. 409.

⁶⁴² Age, s. 404.

⁶⁴³ Osman Çetin, “Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Ahiler”, *Osman Gazi ve Dönemi*, s. 168.

mücadele esnasında ahi reislerini kendilerine elçi yapmaları hususu bu durumu kanıtlar nitelikte örneklerdir.⁶⁴⁴

Kuruluş devrinde her alanda etkili olan ahiler 15. yüzyıl'dan itibaren güçlerini yitirmeye başladılar. Özellikle II. Mehmet'in İstanbul'u almasıyla birlikte otoritesini başka hiçbir güçle paylaşmak istemeyen Sultan, ahilerin etki alanlarını giderek daralttı. Fatih'in bu konudaki en açık uygulaması ise ahi desteğine sahip olan Çandarlı Halil'i idam ettirmesidir.⁶⁴⁵ Yapılan uygulamalarla siyasi iktidar çevresinden uzaklaştırılan ahi örgütü özellikle 16.yüzyılla birlikte esnaf loncaları durumuna dönüşmüştür.⁶⁴⁶ Osmanlı tarafından nüfuz alanları daraltılan ahiler arasında İran yanlısı tavır alanlarında ortaya çıkması devletin bunları takip etmesine sebep olmuştur. Bu konuda ulema da devlete destek vermiş ve ahilik içindeki bazı uygulamaların bidat niteliğini taşıdığını beyan eden eserler kaleme alınmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak esnaf teşkilatı sıkı bir kontrol altına alınarak esnaf şeyhlikleri ancak devlet onayıyla mümkün hale gelmiştir.⁶⁴⁷

Ahi teşkilatı Osmanlı'da yerini zamanla "lonca" yapısına terk etmiştir. Lonca Osmanlılarda teşkilatlanış esnaf birlikleri için kullanılan bir terimdir. Kelime İtalyanca "loggiadan" gelmektedir. Fransızca şekli olan "loge" Türkçe'de loca olarak geçer ve "hücre yahut oda, özel tahsis edilmiş mekân" anlamına gelir.⁶⁴⁸ Bu terim özellikle 18.yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. İstanbul'da Müslüman tüccarların yanı sıra Venedik, Ceneviz, Raguzalı gibi tüccarların ticari sahada etkin hale gelmesi ile özellikle Galata ve Kasımpaşa bölgesindeki yabancı tüccarların etkisi neticesinde Lonca kavramı ortaya çıkmıştır.⁶⁴⁹ Mamafih ahi kavramının yerini loncaya terk etmesi loncanın, ahilikten tamamen farklı bir yapı olduğu durumunu ortaya çıkarmaz. Zira her iki yapı birçok yönden benzerlikler gösterir. Ayırdığı yönü ise özellikle lonca teşkilatının ahiliğe göre idari nüfuzunu yitirmiş olmasıdır. Loncalar artık tamamen devlet kontrolü altına girmiş ve sıkı bir denetime tabi tutulmuştur. Bu vasıta ile loncalar devletin ticari ve ekonomik hayatı dizayn

⁶⁴⁴ Namık Sinan Turan, age, s. 170.

⁶⁴⁵ Age, s. 170.

⁶⁴⁶ Mithat Gürata, *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*, Tisa Yayınları, Ankara 1975, s. 99- 102.

⁶⁴⁷ Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 273- 274.

⁶⁴⁸ Ahmet Kal'a, "Lonca" TDV İslam Ansiklopedisi, C:27, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 211.

⁶⁴⁹ Age, s. 21.

etmesinin en önemli aracı haline gelmiştir.⁶⁵⁰ Bir diğer önemli fark ise ahilerin tamamen Müslüman esnaf ve zanaatkârlardan oluşmasına karşın lonca birliklerinde gayrimüslim unsurlarında yer almasıdır. Haziran 1736 yılında I. Mahmut döneminde lonca birlikleri bir geçiş töreni düzenlemişlerdi. Bu geçiş töreninde Rum ve Ermenilerden oluşan lonca birlikleri de yer almıştı.⁶⁵¹ Müslüman ve gayrimüslimlerin ayrı loncalar kurması ise 1768 tarihinden itibaren gerçekleşmiştir.⁶⁵² Mamafih lonca örgütünde Bizans etkisi hiç olmamıştır yargısı da yanıltıcı bir yaklaşımdır. Bizans ekonomisinde de lonca örgütüne benzer bir yapının varlığı da mevcuttur.⁶⁵³ Ancak Osmanlı diğer pek çok alanda olduğu gibi değişik medeniyetlerden etkilenme konusunda korumacı bir politika izlememiş tam tersine kendi medeniyetinin yüceliğine güvenerek farklı kültürlerin doğru bulduğu uygulamalarını alarak kendi yapısına gayet başarılı bir şekilde uyarlamıştır.

Sonuç olarak Osmanlı lonca teşkilatı Selçuklu döneminde ihdas edilen ahilik sisteminin devamıdır. Ahilik bir yönüyle ekonomik fonksiyonu ile meydana çıkmış gibi görünse de Selçuklu'nun siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, idari yapısı üzerinde oldukça etkili bir kurum olma özelliğini uzun bir müddet sürdürmüştür. Bu yapı Köseadağ Savaşı'ndan sonra büyük bunalım yaşayan Anadolu halkının yaralarının sarılmasında önemli görevler icra ettikten sonra Osmanlıların kuruluşunda çok önemli görevler üstlenmiştir. Ancak devletin giderek merkezileşmesi neticesinde saltanat, kendi otoritesinin dışındaki güçlerin varlığından rahatsız olmasına istinaden özellikle Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren bu kutlu yapının devlet denetimi içine girerek denetime tabi tutulması eski gücünü kaybetmesine neden olmuştur. Fakat bu güç kaybı daha ziyade idare üzerindeki nüfuz alanını kaybetme olarak gösterilebilir. Mamafih ahiliğin ortaya koymuş olduğu değerler manzumesi uzun müddet loncalar vasıtasıyla devam ettirilmiş; edep, ahlak vb. hususlar lonca üyeleri tarafından ahilikte olduğu gibi baş tacı edilmiştir. Ancak 18.yüzyıldan itibaren değişen dünya düzeni ve pazar ekonomisine ayak uyduramayan lonca teşkilatı batının “makyavelist” politikalarıyla mücadele edecek gücü kendisinde bulmayarak giderek önem ve

⁶⁵⁰ Ahmet Cihan, İlyas Doğan, “Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum”, Türkler Ansiklopedisi, C:10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 301.

⁶⁵¹ Hammer, age, s. 196.

⁶⁵² Mehmet Zeki Pakalın, age, C:2. s. 70.

⁶⁵³ Ahmet Cihan, İlyas Doğan, age, s. 299.

özelliğini yitirmiştir. Bu ve buna benzer sebeplerle Sultan Abdümecit'in "irade-i seniyesiyle" 17 Haziran 1861'de gedik usulü yerini tekel usulüne bırakmış nihayet 1912 yılında çıkarılan bir kanunla loncalar ilga edilmiştir.⁶⁵⁴

4.3. Vergiler

Her devlet kamu hizmetlerini yerine getirmek, güvenlik ve savunmayı sağlamak için harcamalar yapmak ve bu harcamaları finanse edecek kaynakları bulmak zorundadır. Bu kaynaklardan bir tanesi pek tabi vergilerdir.

Osmanlı Devletinde vergiler şer'i ve örfi olarak iki başlık altında toplanmıştır. Ancak devletin toplumdan aldığı vergiler üç büyük bölüme ayrılmaktadır;⁶⁵⁵

a- Rüşum-ı Şer' iye (Zekât, Harac, Öşür, Cizye vb.)

b- Rüşum-ı Örfiye (Çift, İспенç, Arus, Cürüm, Cinayet vb.)

c- Avarız-ı Divaniye ve Tekâlif-i Örfiye (Avarız Akçesi, Nüzul Bedeli, Sürsat vb.)

Osmanlı Devletinde şer'i vergilerin tanımını, toprağı kullananın yani çiftçinin toprağın asıl sahibi olan devlete o toprağı kullanma bedelini ödemesidir şeklinde yapabiliriz.⁶⁵⁶ Örfi vergiler ise hükümeti oluşturan bütün hizmet kişilerinin görev harcamalarının reayaca ödenmesidir.⁶⁵⁷ Osmanlı vergi sistemini kuşkusuz kendinden önceki Selçuklu devletinin sistemini örnek alarak oluşturmuştur. Selçuklu devletinde de vergiler Şerri ve Örfi vergiler olarak ikiye ayrılmıştı. Bunlardan birincisi İslam dininin ortaya koymuş olduğu vergilerden oluşmaktaydı. Örfi vergiler ise şerri vergilerin ihtiyaçları karşılamamasına mebni olarak baştaki hükümdarın geçmiş ananeler ve hükmedilen ülkelerdeki vergi sistemini dikkate alarak uygulamaya koyduğu vergileri ifade etmekteydi. Selçuklu devletinin vergi sistemi büyük ölçüde kendinden önceki İslam devletlerinin vergi sistemi örnek alınarak oluşturulmuştu.

Osmanlı yukarda bahsi geçen vergileri toplamak için ülke genelinde "tahrir" ler yaptırırdı. Tahrir, Osmanlı maliye teşkilâtında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için değişik dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen

⁶⁵⁴ Neşet Çağatay, age, s. 230.

⁶⁵⁵ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520- 1560)*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 178.

⁶⁵⁶ Musa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C:1, Barış Yayınevi, Ankara 1999, s. 409.

sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder.⁶⁵⁸ Osmanlı Devleti'nin tahrir usulünü Selçuklulardan aldığına hiç şüphe yoktur. Selçuklular tahrir defterlerini Farsça tertip etmişler Osmanlılar Türkçe kullanmışlardır. Bilhassa ilk zamanlarda bazı Osmanlı defterlerinde Farsça formül ve ibarelerin yer alması ve divani denilen rakam sisteminin kullanılmış olmasının sebebi, tahrir ve defter tutma tekniğinin Selçuklulardan alınmış olması ile ilgilidir.⁶⁵⁹ Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı yaptığı bu tahrirler vasıtasıyla kimden ne kadar hangi vergiyi alacağını çok iyi bir şekilde tespit etmiştir.

Selçuklu'dan Osmanlı'ya geçen belli başlı vergileri şu şekilde sıralayabiliriz;

4.3.1. Harac

Osmanlı uygulamasında harac terimi, hem haracî araziden ve hâsılatından hem de Müslüman olmayan şahıslardan kişi başına alınan vergiyi ifade eder; harac-ı ruûs (harac-ı baş) cizye vermekle mükellef kişilerden, harac-ı arz (bağ haracı) araziden alınan vergi demektir.⁶⁶⁰ Harac, Selçuklu'nun temel vergileri arasında yer alıyordu.⁶⁶¹ Ancak haracın anlamı çeşitlilik arz etmekteydi. Harac daha çok hâkimiyet altına alınan yerlerin bey veya krallarının sultana ödemesi gereken bir vergi olarak telakki ediliyordu. Harac ödemek aynı zamanda bir hâkimiyet ifadesi idi Haracı ödeyen ödenen hükümdarın tabiiyetini kabul etmiş sayılıyordu. Çağrı Bey, Karabağ Meliklerinin haracı ve vergileri Gaznelilere verdiklerini haber alınca onları tabiiyeti altına almak maksadıyla sefere çıkmıştı.⁶⁶² Yine aynı şekilde Dandanakan Savaşı'ndan sonra Gazneliler'e tabi olan o bölge vilayetinin halkının ödemesi gereken haracı affetmişti.⁶⁶³ Sultan Alparslan, "Selçukname"de; "*Halktan harac ve öşürden başka bir nesne almadığı.*" şeklinde övülmüştür.⁶⁶⁴ Melikşah ile veziri Nizamülmük'ün araları vezirin harcamaları yüzünden açılınca vezir Nizamülmük kendisini savunmak için sultana şu ifadeleri kullanmış idi; "*Ey dünyanın sultanı ve*

⁶⁵⁷ Age, s. 190.

⁶⁵⁸ Mehmet Öz, "Tahrir", TDV İslam Ansiklopedisi, C:39, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 425.

⁶⁵⁹ Mehmet Ali Ünal, age, s. 138.

⁶⁶⁰ TDV İslam Ansiklopedisi, "Harac", C:16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 88.

⁶⁶¹ İlhan Erdem, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 24, S: 38(2005), s. 5.

⁶⁶² Ahmed Bin Mahmud, age, C:1. s. 45.

⁶⁶³ Age, s.27.

⁶⁶⁴ Age, s.51.

zamanın hakanı, ben vergi, öşr ve haracdan aldığım malı, senin devletinin devamı ve ülkenin korunması için askere ve senin yolunda baş ve can veren yiğitlere harc ederim."⁶⁶⁵ Bu ifadelerden Selçuklu'da haracın çeşitli anlamlara gelen bir vergi olduğu ortaya çıkmaktadır. Cizye ile harac bazen bir anlamda kullanılmıştır. Ancak harac, cizyeye göre daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Harac bazen Müslüman bazen gayrimüslimlerden tahsis edilen bir vergi olarak karşımıza çıksa da cizye tamamen gayrimüslimlere özgü bir vergi olarak ifade bulmuştur. Osmanlı'da da bu kavram kargaşası karşımıza çıkmaktadır. Osmanlılarda 16. yüzyıla kadar cizye yerine bu vergiyi ifade etmek üzere genellikle harac kelimesi kullanılmıştır.⁶⁶⁶

4.3.2. Cizye

Lügat manası olarak İslam devletlerinde gayrimüslim tebaadan alınan baş vergisidir.⁶⁶⁷ Cizye Kuran-ı Kerim'de kendilerine kitap verilenlerden hak dinini din edinmeyenlerden alınması gereken bir kavram olarak geçmektedir.⁶⁶⁸ Cizye ile harac arasında ki en önemli fark haracın toprak vergisi cizyenin ise baş vergisi olmasıdır. Ancak İslam devletinin ilk dönemlerinde bu iki kavram birbirinin yerine kullanılmıştır.⁶⁶⁹ Cizyenin baş vergisi haracın ise toprak vergisi olarak ayrışmasının Emeviler döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir.⁶⁷⁰ Cizyenin, Selçuklular döneminde Kuran-ı Kerim'de geçen anlamıyla alınan bir vergi olması gerekir. Alp Arslan, Gürcüler üzerine sefere çıktığında Gürcü kralına bir mektup yollayarak ondan şu ifadelerle cizye istemişti; *"Sana mektubum vasıl olunca ya İslam'a gelip hak yolunu bulursun, ya da cizye kabul edip, kılıçtan kurtulursun"*⁶⁷¹ Buna benzer olarak Alp Arslan'ın Ani şehrini kuşatması neticesinde çaresiz kalan Ani halkı sultandan aman dileyip cizye vermeyi kabul etmişlerdir.⁶⁷² Mamafih Malazgirt Savaşı sonucunda esir düşen Bizans İmparatoru, sultana 360 bin dinar cizye vermeyi taahhüt etmişti.⁶⁷³ Cizyenin, Selçuklular zamanında gayrimüslimlerden alındığına en önemli örnek ise

⁶⁶⁵ Age, s.143.

⁶⁶⁶ Halil İnalcık, "Cizye", TDV İslam Ansiklopedisi, C:8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.45.

⁶⁶⁷ Mehmet Erkal, "Cizye" TDV İslam Ansiklopedisi, C:8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.42.

⁶⁶⁸ Tevbe Suresi 29. Ayet.

⁶⁶⁹ Cengiz Kallek, "Harac" TDV İslam Ansiklopedisi, C:16, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 7.

⁶⁷⁰ Mehmet Erkal, age, s. 42.

⁶⁷¹ Ahmed Bin Mahmud, age, C:1, s. 65, Şadruddin Ebu'l-Hasan'Ali İbn Naşır İbn'Ali El Hüseyini, age, s. 26.

⁶⁷² Age, s. 67.

⁶⁷³ Age, s.106.

şu olabilir: Melikşah döneminde 1077 yılında Medine şehri emini Hüseyin b.Mühenna Peygamber'in kabrini ziyarete gelen tüccarlardan usulüne uymayan vergi almaya yeltenmiş bunun üzerine halk Mühenna'ya kızarak "*Tüccardan alınan vergi, ticaret sebebi ve elindeki maldan dolayı alınır. Peygamberin ziyaretçilerinden kâfirler gibi cizye mi alınır?*" diyerek Mühenna'yı Medine'den çıkarmışlardı.⁶⁷⁴ Melikşah döneminde Bizans Selçukluya cizye vergisi ödüyordu.⁶⁷⁵ Aynı şekilde Cizye, Türkiye Selçukluları döneminde de devlet hazinesi açısından önemli bir yekûn tutmaktaydı.⁶⁷⁶ Bu vergi Selçuklu'dan Osmanlı'ya intikal etmişti. Ancak cizye vergisine benzer vergiyi başka uygarlıklarda da tesadüf ediyoruz nitekim Osmanlı'nın fethettiği Balkanlarda yerli halkın kralları zamanında da cizyeye benzer "resmi filori" veya başka isimler altında aynı mahiyette bir vergi ödedikleri Osmanlı kanunnamelerinden anlaşılmaktadır.⁶⁷⁷

Osmanlı cizye vergisinden elde edilen geliri askeri amaçlar dışında harcamamaya özen göstermiştir.⁶⁷⁸ Osmanlı toplumunda Müslümanlar ile gayri müslimleri birbirinden ayıran en önemli unsur cizye olmuştur.⁶⁷⁹ Selçuklu'da bazen itaat altına alınan ve Müslüman olmayan krallardan alınan bu baş vergisi Osmanlı döneminde daha çok ferdi bir vergi haline gelmiştir.⁶⁸⁰

5.3.3. Öşür

Sözlükte "onda bir" anlamına gelen öşür fıkıhta toprak ürünlerinden elde edilen zekâtı ifade eder.⁶⁸¹ Pek çok alanda olduğu gibi Selçuklular vergi konusunda da İslami ananeye riayet etme hususunda oldukça titiz davranmışlardır. Gerek Selçuklunun gerekse Osmanlı'nın kuruluş efsanelerinde kurucuların Kuran-ı Kerim'e olan saygıları çok açık bir şekilde ifade edilmiştir. Anonim Selçuknamede Selçukluların atası olarak gösterilen Lokman, zifaf gecesi odasında gördüğü

⁶⁷⁴ Age, s.133.

⁶⁷⁵ Age, s.159.

⁶⁷⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 355

⁶⁷⁷ Mehmet Ali Ünal, age, s. 138.

⁶⁷⁸ Halil İnalcık, *Osmanlılarda Cizye*, s.45.

⁶⁷⁹ Mehmet Ali Ünal, age, s.138.

⁶⁸⁰ Halil İnalcık, age, s.46.

⁶⁸¹ Mehmet Erkal, "Öşür" TDV İslam Ansiklopedisi, C:34,TDV Yayınları, İstanbul 2007,s.97.

mushaf'a saygı göstererek zifaf için başka bir odaya geçmiş onun Kuran'a olan bu saygısı Peygamber tarafından rüyada övülmüş ve devletle müjdelenmiştir.⁶⁸²

Selçuklunun temel vergileri “öşür”, “harac”, “bac”dır.⁶⁸³ Selçuknamede Alp Arslan hakkında “*Halka zulüm ve haksızlıktan kaçındığı vergi olarak öşür ve harac dışında başka bir nesne almadığı*” zikredilmiştir.⁶⁸⁴ Öşürleri Selçuklu'da “amil” adı verilen görevliler topluyordu. Örneğin Horasan amid'i, Nişabur bölgesinin öşür ve haracını toplamak amacıyla amil olarak tayin edilmişti.⁶⁸⁵ Bu vergi çeşidi Selçuklu'nun Anadolu'daki takipçisi Osmanlı tarafından da uygulanmıştır. Mamafih Osmanlı ülkesinde özellikle timar sistemi geçerli olduğu için sahiplerin mülkü olan öşri toprakların sayısı çok azdı. Timar sisteminde rakabe (soyut mülkiyet ve denetim hakkı) fetih esnasında Müslümanlara vakfedilerek, miri arazi yani devlete ait toprak addedilerek hemen hemen bütün ülke topraklarına yaygınlaştırılmıştı. Bu idare tarzında çiftçiler devlete ait toprakların daimi ve irsi kiracısı durumundaydı. Öşür adıyla her yıl üründen devlete bir pay toprak kirası (icare) veya bir paylaşma haracı (harac-ı mukaseme) olarak alınmaktaydı.⁶⁸⁶

4.3.4. Bac Vergisi

Pazar vergisi anlamında kullanılan bir terimdir. Bac vergisi şerri bir vergi olmayıp örfi vergiler gurubuna girmektedir. Pazar vergisi olarak bacın ilk defa ne zaman ve nerede ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte gerek Sasaniler'de gerekse İslam öncesi Arabistan'da bu vergiye rastlanılmıştır.⁶⁸⁷ Ahmed b.Mahmud'un “Selçukname”sinde zikredilen başlıca vergilerden biridir.⁶⁸⁸ Osmanlılar bac vergisini Selçuklu'dan alarak devam ettirmişlerdir. Osmanlı padişahları kendinden önceki örf ve adetleri kaldırmaya çalışmıyorlardı. Aksine onlar selefleri zamanında bulunan pek çok uygulamayı yaşatmaya çalışıyorlardı.⁶⁸⁹ Nitekim “pazar bacı”nı almak için Osman Gazi'ye müracaat eden Germiyanlıya kızan sultan, daha sonra bunun devrin

⁶⁸² Anonim Selçukname, s.18.

⁶⁸³ Ahmed Bin Mahmud, age, C:1,s.9.

⁶⁸⁴ Age, s.51.

⁶⁸⁵ Age, s.58.

⁶⁸⁶ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı'da Öşür”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 101.

⁶⁸⁷ Celal Yeniçeri, “Bac”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 411

⁶⁸⁸ Ahmed Bin Mahmud, age, C:1, s. 9.

âdeti olduğunu öğrenince bac vergisinin alınması uygun görmüştü.⁶⁹⁰ Dolayısıyla bu verginin ilk tatbiki Osman Gazi tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶⁹¹

Sonuç olarak Selçuklu ekonomik yapılanması Osmanlı ekonomik yapılanmasını temelden etkilemiştir. Selçuklu döneminde Venediklilerle ticaret amacıyla yapılan imtiyazlı anlaşmalar Osmanlı döneminde de devam etmiş hatta Kanuni döneminde Fransa'ya verilen kapütilyasyonlarla büyük ölçüde benzerlik göstermiştir. Malum olduğu üzere bu kapütilyasyonlar uzun müddet Osmanlı'nın ekonomik yapısı içerisinde bir tümör vazifesi olarak günden güne dışa bağımlılığı artırmıştır. Velhasıl geçmişin geçmişte kalmadığına en güzel örnektir.

Türkler Türkistan'ın bozkırlarından çıkıp dünyanın çeşitli coğrafyalarına yayılmaları neticesinde ekonomik etkinlikleri de çeşitlenmiştir. Ancak ticarete hâkim olma amacıyla Türkistan'da özellikle Çin ile yapılan mücadeleler gerek Selçuklu gerekse Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Selçuklu bahsi geçen ticaret yollarına hakim olabilmek için çeşitli tedbirler aldığı gibi ahfadı olan Osmanlılar bu yolların denetimini toptan ele geçirmişlerdir.

Selçuklu döneminde ahi teşkilatı vasıtasıyla ahlaka dayanan ticaret Osmanlı döneminde de uzun yıllar aynı hassasiyetle devam etmiştir. Osmanlı daima iç pazarda temel ihtiyaç mallarının devamlı surette temin edilmesi konusunda çok hassas davranmıştır. Osmanlı'nın bu hassasiyeti Selçuklu mirası bir hassasiyettir. Selçuklular tebaaya kendi çocukları nazarıyla bakmakta dolayısıyla her ne olursa olsun onların ihtiyaçlarının teminine çalışmaktadır. Aynı hassasiyet Osmanlı içinde geçerli olmuş ve devlet halk arasında devlet baba adıyla anılır olmuştur. Netice itibariyle Selçuklu ekonomik felsefesi Osmanlı ekonomik felsefesinin dayanağını oluşturarak inkişaf etmiştir.

⁶⁸⁹ Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Örfi Vergiler ve Bu vergilerin Kaynağı Olan Örfi Hukuk", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:4(1986), s. 288.

⁶⁹⁰ Age, s. 288.

⁶⁹¹ M.Tayyib Gökbilgin, age, s. 12.

V. BÖLÜM

İLMİ FAALİYETLER

Osmanlı Devleti'nde, kuruluşun ilk dönemlerinden itibaren ilim ve kültür alanında çalışmalar yapıldığı malumdur. Osman Gazi'nin ilk icraatları arasında yeni fethettiği kalelere kadı ataması olmuştur.⁶⁹² Kadılık adaletle ilgili bir kavram olmakla birlikte adaleti tesisi edecek kişilerin ilimden yoksun olması düşünülemez buradan hareketle Osmanlı için ilim ve ilim adamının çok önemli olduğunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz. Türkler daha Anadolu'ya gelmeden önce de ilmi faaliyetlerde bulunmuşlar ve özellikle Büyük Selçuklularda olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nde de çeşitli şehirlerde her biri önemli ilmi araştırmaların yapıldığı ve hemen hepsi bugünkü manada birer üniversite hüviyeti arz eden medreseler tesis etmişlerdir.⁶⁹³ Osman Gazi'nin Şeyh Edebali'nın kızı ile evlenmesi de tesadüf değildir. Şeyh Edebali nüfuz sahibi bir ahidir onun ahiler içinde nüfuz sahibi olması ise ilmi bir şahsiyet olması ile ilgilidir. O, tahsilini Mısır'da yapmış idi.⁶⁹⁴ Peki bu ilme ve ilme olan hürmet nerden geliyordu? Osmanogulları, Kayı'nın bir kolu olarak Anadolu'da konar-göçer bir yaşam sürdürürken nasıl oldu da daha devletin kuruluşundan itibaren ilme bu denli önem verildi. Bu sorun cevabı kuşkusuz Selçuklu etkisini akla getirmektedir. Selçuklular, Orta Çağın karanlığında bugünün ilim dünyasının dahi hayretle müşahade ettiği ilmi faaliyetlere imza atmışlardı. Bu durumun yanı sıra batıda bilimsel faaliyetler şiddetle cezalandırılırken Selçuklu ülkesinde tam tersine ilmi faaliyetler her zaman destek görmüştür.⁶⁹⁵ İşte Osmanlı böylesine bir ilmi geleneği devralmıştı. Mamafih Türklerin içtenlikle kabul ettikleri din olan İslamiyet akli ve bilimi önemseyerek bu konuda muhataplarına Kur'an Kerim'de pek çok ayette bu konuda yol göstermiştir.⁶⁹⁶ Türklerin ilme olan ilgisi Karahanlılar döneminde kendisini iyice göstermiştir. Karahanlı hükümdarı İbrahim

⁶⁹² M.Tayyib Gökbilgin, age, s. 8.

⁶⁹³ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 135.

⁶⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:1, s. 105.

⁶⁹⁵ A.Abdülhak Adivar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 132.

⁶⁹⁶ Kuran-ı Kerim, Bakara Suresi, 179. Ayet.

Tamgaç Han 1066 yılında Semerkant'ta bir medrese yaptırmış ve geliri için vakıflar tahsis etmiştir. Bu medresenin vakfiyesi günümüze ulaşmıştır.⁶⁹⁷

Gerek Selçuklu'nun gerekse Osmanlı'nın ilmi faaliyetlerini değerlendirme açısından ilmin nerede ve ne şekilde yapıldığıyla hangi ilim dallarında neler yapıldığını ortaya koymak gereklidir. Mamafih bir ülkedeki ilmi faaliyetlerin derecesi o ülkenin idarecilerinin ilme verdiği önemle doğru orantılıdır. Bu açıdan ilim konusunu incelerken önce Selçuklu ve Osmanlı sultanlarının ilme bakış açılarını ortaya koymak gerekir. Sonrasında ise ortaçağın en önemli ilim yuvaları olan medreselerin Selçuklu ve Osmanlı ülkesindeki ilmi faaliyetlerdeki izah etmek gerekir.

5.1. Hükümdarların İlme Bakış Açısı

Gerek Selçuklu gerekse onun halefi olan Osmanlı'da ilmi hayata önem verilirdi. Bu önemin arkasında şüphesiz sultanların ilme verdikleri kıymet yatmaktadır. Türk-İslam tarihinin ilk edebi metinlerinden olan “Kutadgu Bilig”, Yusuf Has Hacib tarafından dönemin Doğu Karahanlı hükümdarı Tabgaç Uluğ Buğra Kara Han'a atfen yazılmış ve takdim edilmiştir.⁶⁹⁸ “Kutadgu Bilig”de *“İnsanoğlunun değerinin bilgi ve akıldan geldiği, bilginin insana anlayış kazandırdığı, insanın işini gücünü anlayış ile yapması gerektiğini bilgi sayesinde insanın amacına ulaşılacağı ifade edilmiştir.”*⁶⁹⁹ Mamafih Türk kültür tarihinin en önemli eserlerinden biri olan “Divan-ı Lügat-ı Türk”de aynı kültür muhitinin bir eseri olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁰⁰ Türklerin İslam'a büyük kitleler halinde girmesi Türklerin istidadında var olan ilmi hayata olan muhabbeti artırarak çok kıymetli eserlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kuşkusuz Gazne ve Karahanlı Devletlerinin ortasında husule gelen Selçuklu Devleti'nin kurucularının bu ilmi iklimden etkilenmemeleri söz konusu olamaz. Selçuklu devlet teşkilatı üzerinde büyük tesiri olan Nizamülmülk memleket işleri için âlimlerle meşveret yapılması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁰¹ Nizamülmülk, eseri “Siyasetname”de bugünün bilim

⁶⁹⁷ Nebi Bozkurt, “Medrese”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 28, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 324.

⁶⁹⁸ Reşat Genç, age, s. 29.

⁶⁹⁹ Yusuf Has Hacib, age, s. 22- 23.

⁷⁰⁰ Reşat Genç, age, s. 29.

⁷⁰¹ Age, s. 111.

dünyasına hâkim olan “ihtisaslaşmanın ve yaparak yaşayarak öğrenmenin” önemini bin yıl öncesinden şu sözlerle izah etmiştir. *“Padişahların memleket işleri için âlimlerle meşveret yapması işler hakkında kendisiyle meşveret yapılacak kişinin kuvvetli görüş sahibi olması gerekir. Herkesin bir ihtisas sahası vardır, bir kişinin çok iyi bildiği bir işi, diğeri bilmez. Bir insanın bilgisi vardır, pratiği yoktur. Fakat bir diğerrinin bilgisi de, pratiği de, yeterli tecrübesi de vardır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir şahıs bir hastalığın ilacını kitaplarda arar, bulur, okur, üstelik bütün ilaçların isimlerini de bilir, o kadar. Bir diğeri bütün ilaçların isimlerini bildiği gibi, hasta tedavi etmiş ve defalarca tecrübe yapmış ise, bu iki zat asla aynı olamaz. Aynı şekilde, pek çok sefer yaparak dünyayı görmüş, zamanın acı ve tatlı anlarını yaşamış, başından türlü işler geçmiş bir adamla, hiç yolculuğa çıkmamış, vilâyetler görmemiş, yolculuk sıkıntısı çekmemiş adam aynı olamaz. Bu hususta bilginlerin ve cihan görmüş ihtiyarların tecrübesinden istifade edilmelidir. Zekâsı çok keskin bir kişi bir işin gelişmesini ve neticesini hemen görebilir, bazıları bunu anlayamaz.”*⁷⁰²

Böylesine ulu bir bilgenin ve siyaset adamının yönlendirmesiyle gerek Alparslan gerekse oğlu Melikşah, âlimlere büyük kıymet vermişler böylelikle Selçuklu ülkesi ilmi faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı bir diyar haline gelmiştir. Bu dönem yetişen Ömer Hayyam, Gazali, Kuşeyri, Şirazi, gibi onlarca ilim adamı yetişmiş ve matematikten astronomiye, fizikten kimyaya, tıptan, hendeseye varıncaya kadar önemini bugünde koruyan çok kıymetli eserler vermişlerdir.⁷⁰³ Melikşah’ın ölümünün ardından yaşanan taht mücadelesi sonucu iktidarı ele geçiren Sultan Sencer döneminde Selçuklu ülkesi ilmi ve kültürel faaliyetlerin yoğun olarak görüldüğü bir çağ olmuştur.⁷⁰⁴ Sencer’in ölümünün ardından Selçuklu Devleti siyaseten yıkılmış ancak ülkenin tüm sınırları dâhilinde atılan ilim tohumları filizlenerek her biri ulu çınarlar haline gelmiştir. Bunlar içersinde özellikle Türkiye Selçukluları dönemi ilmi faaliyetlerin zirve yaptığı bir zaman olmuştur. Selçuklular, kültür ve edebiyat adamlarına değer vermişler onlara dünyayı aydınlatan birer güneş gibi muamele etmişlerdir.⁷⁰⁵

⁷⁰² Nizamülmülk, age, s. 111.

⁷⁰³ Kenan Çetin, age, s. 267- 268.

⁷⁰⁴ Şadrüddin Ebu’l-Hasan’Ali İbn Naşır İbn’Ali El Hüseyini, age, s. 88.

⁷⁰⁵ İbni Bibi, age, s. 246.

Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın türlü zahmetlerle kurduğu Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk zamanları ilmi faaliyetlerden ziyade devletin temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur. Süleyman Şah'ın halefleri olan I. Kılıç Arslan, I. Mesud, II. Kılıç Arslan dönemleri gerek Bizans ile yapılan mücadeleler gerekse Haçlı Seferleri nedeniyle varlık mücadelesinin gerçekleştirildiği bir dönem olmuştur.⁷⁰⁶ Türkiye Selçukluları 12. yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren gelişme ve yükselme dönemine girmişler ve Anadolu üzerinde tam bir otorite sahibi olmuşlardır. Bu durum beraberinde iktisadi ve kültürel gelişmeyi de ortaya çıkarmıştır. Gelişme ve yükselme döneminin hükümdarları Anadolu'nun bir refah diyarı olması için önemli çabalar harcayarak ilmi faaliyetleri bizzat kendileri desteklemiştir. Bugün Anadolu'da Türkiye Selçuklularından kalma medreseler bu durumun en önemli kanıtıdır.

II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi oğulları arasında taksim etmesinin ardından iktidarı ele geçiren I. Gıyasedin Keyhüsrev⁷⁰⁷ döneminin özellikle ikinci saltanat devrinde⁷⁰⁸ ilmi faaliyetlere önem verilmiş atabeyler ve muallimler devrin en seçkin kişileri arasından seçilmiştir.⁷⁰⁹ Onun döneminde Kayseri'de kız kardeşi Gevher Nesibe adına bir “darüşşifa” ve “tıp medresesi” inşa edilmiştir. Bu çifte yapı, İslâmî dönemde Anadolu'da yaptırılan “en eski hastane” ve dünyanın “ilk tıp fakültesidir”.⁷¹⁰

I. Gıyaseddin'in şehit edilmesinden sonra yerine geçen oğlu I. İzzeddin Keykavus ünlü bilginler ve hocalar elinde yetişmiş, şair ve yüksek kültürlü bir hükümdar idi. Kültürlü her büyük hükümdar gibi ilme ve ilim adamına değer verirdi.⁷¹¹ İbni Bibi'ye göre; “O, alimlerin dostu ve cahillerin düşmanıydı. Onun meclisinden ve eğlence sofrasından bilginler ve sanatkârlar eksik olmazdı.”⁷¹² İzzeddin Keykavus İslam dünyasından ilim ve fikir adamlarını Anadolu'ya çekerek kültür atmosferinin zenginleşmesini sağlamıştır. İslam dünyasının en önemli

⁷⁰⁶ Salim Koca, age, s. 2.

⁷⁰⁷ Tuncer Baykara, age, s. 17.

⁷⁰⁸ Sultan I. Gıyaseddin iki defa tahta geçmiştir..

⁷⁰⁹ Tuncer Baykara, age, s. 70.

⁷¹⁰ Ahmet Hulisi Köker, “Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi”, TDV İslam Ansiklopedisi C:14, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s.39.

⁷¹¹ Salim Koca, age, s. 96- 97.

⁷¹² İbni Bibi, age, s. 156.

âlimlerinden biri olarak kabul edilen *Muhyiddin Arabî* onun akıl hocalığını yapmıştır.⁷¹³

Onun ilmi faaliyetlerinin başında kuşkusuz Anadolu'nun farklı coğrafyalarında inşa ettirdiği medreseler gelmektedir. Bu medreselerden Sinop'ta ki ve Ankara'da ki günümüze gelememiş olmasına rağmen Sivas'ta yaptırdığı darüşşifa günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir.⁷¹⁴ Bu darüşşifada dâhiliye, göz, cilt, ruh hastalıkları tedavi edilmiş; çeşitli ameliyatlar yapılarak talebelere hastaların başında uygulamalı eğitim verilmiştir.⁷¹⁵

Türkiye Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemi olan Alaaddin Keykubat dönemine ilmi faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı bir devir olmuştur. O da selefleri gibi ilim adamlarına kıymet vermiş, Nizamülmük'ün "Siyasetname"sini Gazali'nin "Kimya-i Saadet" adlı eserini okumayı adet edinmiştir.⁷¹⁶

5.2. Medreseler

Medreseler Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren ortaya çıkmış kurumlardır. Orhan Gazi o dönem beyliğin merkezi olan İznik'te bir cami imaretiyle beraber medrese de yaptırmıştır.⁷¹⁷ İznik medreselerinden başka Osmanlılar diğer şehirlerde de medrese inşa etmişlerdir. Orhan Gazi, Bursa'nın fethini müteakip burada bulunan şehrin en büyük manastırını medreseye çevirmiştir.⁷¹⁸ Osmanlı'nın kuruluştan itibaren bu denli medrese eğitime önem vermesi kuşkusuz ilme verilen önemi göstermektedir. Oysa Osmanlılar aşiret hayatı yaşayan bir boy olmalarına rağmen medreseye verilen önem nereden geliyordu? Konargöçer bir aşiret olan Kayıların ilmi alanda kısa sürede bu kadar iyi teşkilatlanması mümkün gözükmemektedir. Bu durum olsa olsa Osmanlı Devleti'ni kuranların Selçuklu'yu diğer alanlarda olduğu gibi ilmi sahada da örnek aldığının açık ispatıdır. Selçuklu medeniyeti medrese eğitime oldukça önem vermiş ve medreselerin ülke genelinde yaygınlaşması için yoğun bir çaba harcamıştır. Bu konuda kuşkusuz Nizamülmülk özel bir öneme

⁷¹³ Salim Koca, age, s. 98.

⁷¹⁴ Age, s. 98- 99.

⁷¹⁵ Age, s. 99.

⁷¹⁶ İbni Bibi, age, s. 252.

⁷¹⁷ Mehmet Ali Ünal, age, s. 110.

⁷¹⁸ Yusuf Halaçoğlu, age, s. 136.

sahiptir. Medreselerin gerçek anlamda Selçuklu ülkesinde kurulup gelişmesi onun çabalarıyla olmuştur.⁷¹⁹ Nizamülmülk'ün adıyla anılan medreseler başta Bağdat olmak üzere Nişabur, İsfahan, Belh, Musul, Merv, Amül, gibi şehirlerde de kurulmuştur.⁷²⁰ Bu medreselerin kuruluş nedenlerinin başında ise Şiiliğe karşı mücadele gelmektedir. Selçuklu Türkleri, Orta Doğu'da fetihlerde bulunmaya başladığında karşısına rakip olarak Araplar değil Şii Fatimiler çıkmıştır. Bu nedenle yeni kurulan Türk devletleri, Sünnilik'in savunucusu durumuna geçmiştir.⁷²¹ Bu yönüyle Selçuklu'dan sonra o'nun yerini alan Osmanlı da aynı şekilde Şii Safevi devletine karşı Sünnilik'in koruyucusu olmuştur.

Medreseler Selçuklu öncesi Türk devletlerinde de vardır. Gerek Karahanlılar gerekse Gazneliler ülkelerinde medreseler inşa etmişlerdir.⁷²² Ancak Nizamülmülk'ün açtığı medreseler daha sistemli olmakla birlikte özellikle Şii düşüncenin yayılmasının önüne geçecek bir misyonla vazifelendirilmişti. Nizamülmülk, medreselerin ihtiyaçlarının karşılaması için vakıf müessesesini çalıştırmıştı.⁷²³ Bu yönüyle Osmanlı medreselerinin de ihtiyaçlarının karşılanmasında aynı yöntem tatbik edilmiştir. Nizamiye medreselerinde müderrisler bizzat Nizamülmülk tarafından ilimde temayüz etmiş olanlar arasından seçilmiştir. Bağdat Nizamiye Medresesi'nde ve muhtemelen diğer medreselerde okutulan başlıca dersler şunlardır: Kur'an-ı Kerîm ve Kur'an ilimleri, hadis, Şâfiî fıkhi ve usulü, Eş'arî kelâmı, Arap dili ve edebiyatı, riyâziye ve ferâiz. Ders saatleri mevsimlere, dersin niteliğine, müderrislerin ilmî mertebesine göre değişirdi. Dersler hafta boyunca öğleden önce başlar, öğle, ikindi ve yatsı namazlarından sonra da devam ederdi.⁷²⁴ Mamafih Nizamiye medreselerinde yalnızca dini ilimler değil aynı zamanda tıp, riyaziye, heyet gibi ilimler de tahsil edilirdi. Ömer Hayyam tarafından yapılan "Celali

⁷¹⁹ Güray Kırpık, "Türk İslam Devletlerinde Eğitim" (Ed.Refik Turan), Selçuklu Tarihi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s.654.

⁷²⁰ Abdülkerim Özaydın, "Nizamiye Medresesi", TDV İslam Ansiklopedisi, C:33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s.188- 191.

⁷²¹ Güray Kırpık, age, s. 659.

⁷²² Age, s. 653- 654.

⁷²³ Abdülkerim Özaydın, age, s. 188.

⁷²⁴ Age, s. 188.

Takvimi” astronomi biliminde görülen gelişmenin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷²⁵

Öte yandan Anadolu’da vücut bulan Türkiye Selçukluları ise medrese geleneğinde zirve yapmış bir Türk devletidir. Türkiye Selçukluları hakim oldukları Anadolu coğrafyasının hemen hemen her köşesine medreseler inşa ederek akli ve nakli ilimlerin gelişmesi için büyük çaba harcamışlardır.⁷²⁶ Türkiye Selçuklularının açmış olduğu bu medreseler Osmanlı medreselerini gerek eğitim-öğreti müfredatı gerek medrese görevlileri, gerek mimari yapısı bakımından önemli oranda etkilemiştir. Bu etkileri ana başlıklarla şu şekilde izah edebiliriz;

5.2.1. Eğitim-Öğretim Müfredatı

İlk Osmanlı medreselerinde okutulan dersler arasında *gamer, mantık, feraiz, kelam, belagat, fıkıh, hadis, tefsir* vardır.⁷²⁷ Türkiye Selçuklu medreselerinde de başlıca okutulan dersler *hadis, fıkıh, kelam, tefsir, gamer* gibi derslerdir.⁷²⁸ Dolayısıyla Selçuklu medreselerinde talim edilen derslerin tamamı Osmanlı medreselerinde talim edilmiştir. Mamafih İslami derslerin her iki medeniyette de benzerlik göstermesi aslında şaşılabilecek bir durum da değildir. Her iki devlet de İslami akaide gönülden bağlı idiler. Osmanlı medreseleri yalnızca dini ilimler tatbik edildiği kurumlar değildi medreselerde aynı zamanda hendese, heyet, hesap, tıp, tabiiyat, riyaziye dersleri de okutulmaktaydı. Akli ilimlerin okutulması da bir Selçuklu etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Türkiye Selçuklu medreselerinde başta tıp olmak üzere astronomi, matematik, mantık vb. gibi akli ilimler özel bir önemle okutulmaktaydı.⁷²⁹ Anadolu’da ki Tıp medreseleri bunun en açık ispatıdır.⁷³⁰ Medrese geleneği Anadolu’da yalnızca Türkiye Selçukluları ile vücut bulmuş

⁷²⁵İsmail Güven, “Türkiye Selçuklularında Medreseler”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C:31, S:1(1998), s. 131.

⁷²⁶Age, s. 133.

⁷²⁷Mehmet Ali Ünal, age, s. 111.

⁷²⁸Kenan Çetin, age, s. 260.

⁷²⁹Age, s. 260.

⁷³⁰Sivas’ta İzzeddin Keykavus Darüşşifası ve Medresesi, Kayseri’de Gevher Nesibe Darüşşifası ve Medrese.

değildir. Mamafih Malazgirt Savaşı'ndan sonra kurulan Danişmendli Devleti, Anadolu'da Türklere ait "ilk medreseyi" *Niksar*'da inşa etmiştir.⁷³¹

5.2.2. İhtisas Medreseleri

Selçuklu Medreseleri Darül Hadis yani Hadis-i Şeriflerin tedris ve tetkikine tahsil edilen medreseler;⁷³² darül kurra medreseleri yani Kur'ân-ı Kerîm ile alâkalı ilimlerin öğretildiği medreseler,⁷³³ darü't tıb medreseleri yani tıp eğitimi ve hasta tedavisinin yapıldığı uygulamalı medreseler olarak çeşitli ihtisas alanlarına ayrılmıştır. Buna mukabil Osmanlı medreseleri de aynı ad ve aynı vazifeyle ihtisaslaşmıştır.⁷³⁴

5.2.3. Eğitim ve Öğretim Usulü

Osmanlı medreselerinde derslerin işlenişinde genel usul sık sık tekrar ve karşılıklı tartışma esasına dayanıyordu. Hocalar dersi anlatıyor ve anlatılanlar üzerinden soru-cevap yapıyordu. Öğrenciler kitapları ezberleyerek bir diğer kitaba geçiyorlardı. Öğretim süresini öğrencinin başarısı belirliyordu dolayısıyla başarılı olanların öğretim süresi daha kısaydı. Öğretim bugünkü anlamda yıllara ve sınıflara göre düzenlenmemişti.⁷³⁵ Osmanlı medreselerinde derslerin işleniş usulü Selçuklu medreselerinde uygulanan usulle aynıydı. Selçuklu medreselerinde dersler Besmele ve Kuran'dan seçilmiş birkaç ayetin okunmasıyla başlar ardından bazı müderrisler dersleri yazdırarak bazıları ise metni yüksek sesle okutup, önemli yerlerini izah etmek suretiyle işlenirdi. Dersler de müderrisler ile talebeler birbirlerine karşılıklı sorular sorarak tartışma usulü uygulanırdı.⁷³⁶

5.2.4. Medrese Kadrosu

Osmanlı medreselerinde dersler bugünkü manada profesör unvanlı hocalar yani müderrisler tarafından okutuluyordu. Müderrisler belirli bir tahsilden sonra

⁷³¹ Aptullah Kuran, "Tokat ve Niksar'da Yağbasan Medreseleri", *Vakıflar Dergisi*, S:7(1968), s. 39-43

⁷³² Ali Yardım, "Osmanlı Devrinde Darü'l Hadisler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 163.

⁷³³ Kerimüddin Aksarayı, age, s. 94.

⁷³⁴ Mehmet Ali Ünal, age, s. 114.

⁷³⁵ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 32.

icazet, mülazemet ve berat alarak medreselerde ders okutma hakkına sahip oluyorlardı.⁷³⁷ Selçuklu medreselerinde de dersler aynı şekilde belirli bir eğitimden geçmiş olan ve alanlarında uzman olan müderrisler tarafından okutuluyordu.⁷³⁸

Osmanlı medreselerinde bir diğer görevli ise “muid” idi. Muid, müderris yardımcısı olup müzakereci, okutulan bahisleri, ders bittikten sonra, talebelere tekrarlatan ve az kabiliyetli talebelere anlatan kişi idi. Yani bir nevi müderris’in asistanı olarak görev yapıyordu.⁷³⁹ Muidler, Selçuklu medreselerinin öğretim kadrosunu oluşturan görevliler arasında yer almaktaydı.⁷⁴⁰ Bu duruma bağlı olarak Osmanlı medrese sisteminde de muid aynı anlamda kullanılmıştır.⁷⁴¹ Sonuç olarak muid hem Selçuklu da hem de Osmanlı da müderrisin yardımcısı olup müderrislerin okuttuğu dersleri tekrar eden görevli olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁴² Muidlerin göreve başlatılması açısından Osmanlı’da ki usul Selçuklu’dan farklıdır. Osmanlı da muidler müderris tarafından belirleniyordu.⁷⁴³

5.2.5. Eğitim Dili ve Medreselerdeki Eğitim Süreci

Selçuklu medreselerinde eğitim dili Arapça idi. Osmanlılara gelinceye kadar Arapça, Müslümanların ilim dili olarak kullanılmaya devam etmiştir.⁷⁴⁴ Osmanlılarda ise Orhan Gazi’den itibaren Arapça’nın yerini Türkçe almıştır. Farsça ve Arapça’dan Türkçe’ye çevriler yapılmıştır.⁷⁴⁵ Selçuklu medreselerinde yaygın olan bir diğer dil ise Farsça’dır. Ancak bu durum Selçuklu medreselerinin tamamen Arapça ve Farsça’nın etkisine girdiği anlamına gelmez. Selçuklular ortaya koydukları eserlerle büyük bir medeniyet sentezi vücuda getirmişlerdir.

⁷³⁶ İsmail Güven, age, s. 140.

⁷³⁷ Mehmet Ali Ünal, age, s. 116.

⁷³⁸ İsmail Güven, age, s. 142.

⁷³⁹ Mehmet Ali Ünal, age, s. 116.

⁷⁴⁰ Muhammed Kemaloğlu, “XI-XIII. y.y Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim Öğretim(Medreseler)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C: 2, S:5(2015), s. 66.

⁷⁴¹ Sami es-Sakkar, “Muid”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 86.

⁷⁴² İsmail Güven, age, s. 131.

⁷⁴³ Musatafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 28.

⁷⁴⁴ Mehmet Ali Ünal, age, s. 115.

⁷⁴⁵ Hüseyin G. Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 89.

Osmanlı medreselerinde öğrenciler medreseye girmeden evvel temel bir eğitimden geçiyordu. “haşiye-i tecrid”⁷⁴⁶ medreselerinde bir müderrisin dersine başlayan talebe oradaki derslerden başarılı olduktan sonra hocasından icazet alarak bir üst eğitime geçerdi. Bu üst eğitimler sırasıyla otuzlu bir medrese eğitimi, kırklı bir medrese eğitimi oradan da icazetle ellili bir medreseye ve nihayet “sahn-ı seman”a yahut “Süleymaniye”ye girerdi.⁷⁴⁷ Selçuklu medreselerinde öğrenci sayısı 35–40 civarındaydı. Softalar⁷⁴⁸ medreseye girmeden evvel temel bir eğitimden geçiyor belli yeterliliğe sahip olanlar medrese eğitimine alınıyordu. Öğrencilerin medreseye kabulünde devletin kontrolü vardı.⁷⁴⁹ Talebe medrese derslerine başladığı tarihten itibaren aldığı derslerden başarılı olması üzerine hocası tarafından kendisine icazetname⁷⁵⁰ verilirdi. Bu icazetnameler sayesinde öğrenciler bir üst eğitime geçebiliyorlardı. Medresede ki derslerden başarısız olan öğrencilerin medreseyle ilişkileri kesilirdi.⁷⁵¹

5.2.6. Medrese Giderlerinin Karşılanması

Gerek Selçuklu’da gerekse Osmanlı’da medreselerin ihtiyaçları vakıflar aracılığıyla karşılanıyordu. Orhan Gazi, İznik’te açtığı medresenin giderlerinin karşılanması için Kozluca Köyü ve çevresiyle birlikte İznik Şehri’ndeki evleri vakıf olarak bağlamıştı.⁷⁵² Vakıf gelirlerinden altıda biri talebelere altıda beşi de müderrise tahsis edilmişti.⁷⁵³ Osmanlı’da medreselerin ihtiyaçlarının vakıflar yoluyla karşılanması uygulanmasına Yıldırım Beyazıt, Çelebi Mehmet, II. Murat, Fatih döneminde de devam edilmiştir. Örneğin II. Murat’ın açtığı “ellili” medresenin toplam 317.217 akça vakfı bulunuyordu.⁷⁵⁴ Bahsi geçen padişahların açtığı tüm medreselerin ayrı birer vakfiyesi olup, vakıfları gelirleriyle müderrislerin ve diğer medrese mensuplarının maaşları bu vasıta ile ödenmekteydi.⁷⁵⁵ Medreselerin

⁷⁴⁶ Osmanlı medreselerinin ilk aşamasına verilen genel bir addır.

⁷⁴⁷ Cahid Baltacı, age, s. 32.

⁷⁴⁸ Medrese öğrencisi. Bu tabir medrese öğrencileri için Selçuklu’da ve Osmanlı’da ortak kullanılmıştır.

⁷⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1965, s. 19.

⁷⁵⁰ Bir nevi başarı ve yeterlilik belgesi.

⁷⁵¹ İsmail Güven, age, s. 141- 142.

⁷⁵² Yusuf Halaçoğlu, age, s. 135.

⁷⁵³ Musatafa Bilge, age, s. 72- 73.

⁷⁵⁴ Yusuf Halaçoğlu, age, s.137.

⁷⁵⁵ Musatafa Bilge, age, s. 135- 136.

ihtiyaçlarının vakıflar aracılığıyla karşılanması usulü Anadolu’da Danişmendli Devleti’yle başlayan bir uygulamadır. Danişmendli hükümdarı Yağıbasan’ın Sivas’ta ki medresesinin Osmanlılar zamanında yenilenen vakfiyesi Anadolu’da tespit edilen ilk vakıf kurumudur.⁷⁵⁶ Daniřmendlilerin mirasını devralıp geliştiren Türkiye Selçukluları ise 13.yüzyılın ilk yarısından itibaren farklı sahalarda vakıflar kurmaya başlamışlar ve bunları geliştirmişlerdir. Türkiye Selçuklularında medreseler için kurulan vakıflar imaret vakıfları olarak sınıflanmıştır. İmareti vakıflarının asıl amacı, imaret binasının bakımı, görevlilerin ücretlerinin verilmesi, imaretin sosyal hizmetlerinin masraflarının karşılanmasıdır.⁷⁵⁷ Sonuç olarak Osmanlı’daki medreselerin temel ihtiyaçlarının karşılanması ve görevlilerin ücretlerinin vakıflar aracılığı ile karşılanması uygulaması Selçuklu’dan Osmanlı’ya tevarüs eden bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk-İslam sentezini başarılı bir şekilde gerçekleştiren Selçuklu’lar askeri başarılarını ilmi faaliyetlerle talandırmışlardır. Avrupa halkı Ortaçağın karanlık ve baskıcı düşünceleri altında ezilirken Selçuklu ülkesi her türlü ilmin rahatlıkla yapıldığı bir kültür coğrafyası haline gelmiştir. Kuşkusuz bu durumun ortaya çıkmasında gerek sultanların gerekse onların birinci derecede yardımcılarının ilme ve ilim adamlarına sağlamış olduğı destek yadsınamaz. Melikşah ile veziri Nizamül-mülk’ün Bağdat başta olmak üzere kurdurduğu medreseler⁷⁵⁸ bugünün modern üniversitelerinin prototipi olacak kadar mühim derecede ilmi disiplin ve düzene sahipti. Büyük Selçuklu’nun ilmi sahada göstermiş olduğı gayreti Türkiye Selçukluları zirveye taşımışlar Anadolu’nun pek çok yerinde medreseler açarak tıp, astronomi, matematik vb. bilim dallarında önemli gelişmelere imza atmışlardır. Türkiye Selçuklularının inşa ettiğı bu medreseler bugün zamanın yıkıcılığına rağmen hala Sivas, Kayseri, Erzurum gibi şehirlerde dimdik ayakta durmaktadır. Pek çok sahada olduğı gibi ilmi sahada da Selçuklu zenginliğinin üstüne inşa olunan Osmanlı İmparatorluğu da en az selefleri kadar ilmi sahada önemli eserler koymuştur. Daha kuruluştan itibaren medreselerin açılmış olması Osmanlı eğitim sistemi üzerinde

⁷⁵⁶ Mustafa Demir, “Türkiye Selçuklu Vakıfları”, Türkler Ansiklopedisi, C:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 272.

⁷⁵⁷ Age, s. 273.

⁷⁵⁸ Şadrüddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Naşır İbn Ali El-Hüseyni, age, s. 46

Selçuklu etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı kurumlarında görülen gerileme kendisini ilmi sahada da göstermiş tedrici olarak Osmanlı medreselerinden pozitif bilimler çıkarılmış ve sonuçta batı medeniyeti karşısında kendi varlığını zorla koruyan bir Osmanlı tablosu ile karşı karşıya kalınmıştır.

SONUÇ

Selçuk Bey, Oğuz Yabgusu ile arasının açılmasından sonra Cend şehrine göç ederek Selçuklu Devleti'nin temellerini atmıştır. Selçuk Bey'den sonra onun yerine geçen torunları Tuğrul ve Çağrı Beyler yanlarındaki Türkmenlere yurt bulabilmek için büyük mücadeleler vermişlerdir. Bu mücadelelerden biri olan 1040 Dandanakan Savaşı ile Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci tamamlanmıştır. Özellikle Sultan Alp Arslan ve Sultan Melikşah dönemlerinde Selçuklu Devleti gerek siyasi açıdan gerekse kültürel açıdan çağının en gelişmiş ülkesi haline gelmiştir. 1071 Malazgirt Savaşı'yla Anadolu'ya giren Selçuklular Türk tarihi için oldukça önemli bir sayfa açmışlardır. Zira Anadolu coğrafyasının dışında kalan Türk dünyası siyasi varlıklarını koruma konusunda büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Selçuklular Anadolu'ya girmelerinden itibaren vatan olarak gördükleri bu coğrafyada her açıdan mükemmel bir devlet organizasyonu kurarak geniş çaplı imar ve kültür faaliyetleri içerisine girmişlerdir. Çeşmeler, yollar, köprüler, medreseler, darüşşifalar gibi yapılar inşa ederek Anadolu'yu Türkler açısından cazip hale getirmişlerdir. Doğuda Moğollar karşısında zor durumda kalan göçebe Türkmenler için Anadolu güvenli bir liman haline gelmiş ve bu durum kısa süre içinde Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamıştır.

Türkiye Selçukluları döneminde güçlü bir devlet teşkilatının kurulmasının ardından eğitim, sanat ve kültürel alanında çok önemli eserler ortaya konulmuştur. Selçuklular aldıkları ticari önlemler sayesinde Anadolu'da ekonominin gelişmesini sağlamışlardır. Tüm bu gelişmeler sayesinde artık Türkler, Anadolu coğrafyasının temel unsuru haline gelmiştir. Öyle ki 12. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya Batılılar Türkiye demeye başlamıştır.

Türkiye Selçukluları'nın Anadolu'da meydana getirdiği devlet nizamının 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra bozulmaya başlaması Türk beyliklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu beyliklerden biri olan Osmanlıların kurulduğu coğrafyanın jeopolitik açıdan gelişmeye elverişli olması beyliğin kurucuları tarafından çok iyi değerlendirilmiştir. Ancak Osmanlıların kısa sürede büyüyen gelişmesinin asıl sebebi yöneticilerinin yönetim alanında sahip oldukları yetenek ve

bilgi birikimidir. Bu durum bize Osmanlı yöneticilerinin Selçuklu Devlet teşkilatını yakından tanıdıkları ihtimalini ortaya koymaktadır. Ancak Osmanlıların ilk dönemlerine dair bilgi veren kaynakların yetersizliği bu bilginin teyidini güçleştirmektedir. Fakat bu durum Osmanlı Devleti'nin yöneticilerinin yönetim anlayışının Selçuklu etkisiyle şekillendiği gerçeğini değiştirmez. Zira Osmanlılar, diğer beyliklerle girdikleri hâkimiyet mücadelesinde kökenlerinin Selçuklu'ya dayandığı fikrini öne sürerek, hükümdarlık hakkının kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Osmanlıların Selçukluların mirasçısı olma iddiasına en fazla Karamanoğulları karşı çıkmış ve Osmanlı'nın aleyhine olan her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Osmanlıların rakipleri yalnızca Karamanoğulları olmamış diğer Türk beylikleri de Anadolu hâkimiyet mücadelesinde güçlerinin yettiği oranda yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık altı yüzyıl yaşamasının sırrı kuruluşundan itibaren kurumsallaşmaya önem vermesidir. İlk Osmanlı hükümdarları olan Orhan Bey ve I.Murat döneminde “divan teşkilatı, kapıkulu ordusu, timar sistemi, ilmi ve adli teşkilat”ın kurulması bu duruma dair önemli örneklerdir. Osmanlı Devleti'nin çok kısa sürede kurumsallaşması ve inşa ettiği kurumların yüzyıllarca kusursuz bir şekilde işlevini yerine getirmesi bu kurumların Selçuklu örnek alınarak ihdas edildiğini ortaya koymaktadır. Ancak Osmanlı'nın Selçuklu'dan etkilenmesi kurumsallaşmayla sınırlı kalmamış ilmi ve kültürel açıdan da büyük oranda etkileşim olmuştur.

Osmanlılar, kültür, medeniyet ve siyaset alanında çok önemli izler bırakmış bir Türk devletidir. Birçok araştırmacı Osmanlı tarihi üzerine araştırmalar yaparak bu devletin özelliklerini ortaya koymaya çalışmış ve çalışmaktadır. Ancak şunu unutmamak gerekir ki Selçuklu'yu anlamadan Osmanlı'yı anlamak mümkün değildir. Çünkü Selçuklu, Osmanlı'nın mayasını oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

- Abdurrhman İbn'ül-Cevzi, *El-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem*, Ter: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- ADIVAR A.Abdülhak, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- AFYONCU Erhan, “Osmanlı’da Miralem”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:30, İstanbul 2005, s. 124- 125.
- AFYONCU Erhan,“Zeamet”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 162- 164.
- Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, C:1,2, Haz: Erdoğan MERÇİL, Tercüman Yayınları, İstanbul 1977.
- Ahmet Eflaki, *Menakib Al-Arifin*, Çev.: Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.
- AKDAĞ Musa, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C:1, Barış Yayınevi, Ankara 1999.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, “İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer‘iyye Mahkemeleri ve Şer‘iyye Sicilleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S:14, (2009), s, 13-48.
- AKTAN Ali, *Osmanlı Paleografyası ve Siyasi Yazışmalar*, Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı, İstanbul 1995, s. 83
- AKYILMAZ Sevgi Gül, *Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması*, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:12,(2008), s.388- 420.
- AKYOL Tahal, *Rumeli’ye Elveda*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Anonim Selçukname, Haz: Halil İbrahim GÖK, Fahrettin COŞKUNER, Atıf Yayınları, Ankara 2004.
- ARI Abdüsselam, “Hz.Ömer’in Ebu Musa El-Eş’Ari’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S:2, (2003), s, 85- 89.
- ARSLAN İhsan “İlk Türk İslam Devletlerinde Hükümdarlık ve Hakimiyet Sembolleri” *Ekev Akademi Dergisi”* S.51(2012), s. 75- 92.

- Aşıkpaşazade, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz: Nihal ATSIZ, MEB Yayınları, İstanbul 1992.
- ATAR Fahrettin, “Kadı”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s.66- 69.
- AYDIN M. Akif, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, Türkler Ansiklopedisi, C: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15- 20.
- AYDÜZ Salim, “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık Müessesesi”, *TTK Belleten*, C:70, S: 257 (2006), s. 235
- BAKIR Mustafa, “Hutbe”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:18, İstanbul 1998, s. 425- 428.
- BALTACI Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.
- BARKAN Ömer Lütfi , “Timar”, İslam Ansiklopedisi, C:12, MEB Yayınları, İstanbul 1993.s. 274.
- BAŞAR Fahamettin, “Mihaloğulları” TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:30, İstanbul 2005. s. 24- 25.
- BAYKAL Ebru, *Osmanlılarda Törenler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, Ekim 2008
- BAYKARA Tuncer, *I.Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- BAYRAKTAR Mehmet, Selçuklu Sultanlarının “Key” Unvanının ve Bu Unvanla Kullandıkları Diğer Unvanların Türkçeliği” Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyeti Bildiriler II”, 27-30 Eylül 2010, TTK Yayınları, Ankara 2014. s.169-176.
- BAYRAM Mikail, *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul 2008.
- BELDİCEANU Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Timar*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara 1985.
- BİLGE Musatafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.
- BOLAT Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

- BOZATAY Şeniz Anbarlı, Konur Alp Demir, “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 6, S:10(2014), s.71- 79.
- BOZER Saliha, *Konya Müzelerinde Bulunan Bazı Osmanlı Ferman ve Beratlarının Tuğra ve Tezhip Açısından İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- BOZKURT Nebi , “Medrese”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:28, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 323- 327 .
- CEYLAN Ayhan, İslam Öncesi Türk Hukukunda Danışma Meclisi, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 1, S: 1(1997), s. 1- 12.
- CHAN Claude , “İlk Ahiler Hakkında”, Çev.: Mürsel Öztürk, Belleten, S:197, Ankara 1986, s. 601.
- CİHAN Ahmet, İlyas Doğan, “Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum”, Türkler Ansiklopedisi, C:10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 292- 314 .
- ÇAĞATAY Neşet, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, TTK Yayınları, Ankara 1974.
- ÇALIŞKAN Yaşar, İKİZ M. Lütü, *Kültür Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- ÇAVUŞ Remzi, *Selçuklu Süvarileri*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2013.
- ÇETİN Atilla, “Garp Ocaklarında Türk Varlığı”, Türkler Ansiklopedisi, C:9,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 926- 935.
- ÇETİN Kenan, *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2014.
- ÇETİN Osman, “Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Ahiler, Osman Gazi ve Dönemi”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S: 52 (2007), s. 151- 187.
- ÇİÇEK Kemal, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Toplum ve Ekonomi”, Türkler Ansiklopedisi, C:5,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 339- 351.
- DANIŞMEND İsmail Hami, *Osmanlı Tarihi*, C:1, Türkiye Yayınları, İstanbul1974.
- DEMİR Mustafa, “Türkiye Selçuklu Vakıfları”,Türkler Ansiklopedisi, C:7,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 272- 280.
- DEMİRCİ Mustafa, “İkta” TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 22, s. 43- 47.
- DERMAN M. Uğur, “Tuğra”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 41, İstanbul 2012, s. 336- 339.

- DÖĞÜŞ Selahattin, “Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi zaviyeleri ve Şeyh Edebalı Meselesi”, *OTAM Dergisi*, S: 37 (2015), s.61- 87.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancı, *İbni Battuta Seyahatnamesi*, Çev.: A.Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- EKİNCİ Ekrem Buğra, Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C:3, S:5(2005), s. 417- 439.
- EMECAN Feridun , “Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya” *Osmanlı Devleti Tarihi*, Zaman Yayınları, İstanbul 1999.
- ERDEM İlhan, “İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 24, S:38 (2005), s. 1- 10.
- ERDEMİR Hatice Palaz, *Göktürk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.
- ERGİN Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.
- ERKAL Mehmet, “Amil”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:3, İstanbul 1991, s. 58- 60.
- ERKAL Mehmet, “Cizye” TDV İslam Ansiklopedisi, C: 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 42- 45.
- GENÇ Reşat , “Karahanlılar Tarihi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 445- 459.
- GENÇ Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2002.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977.
- GÖKSU Erkan, “Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S:191 (2011), s. 97- 116.
- GÖKSU Erkan, “Çift Başlı Kartal ve Selçuklular”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S: 5 (2016), s. 117- 141.
- GÖKSU Erkan, “İktâ Sisteminin Tekamülünde Selçukluların Rolü”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:1(2009), s. 83- 96.

- GÖKSU Erkan, “Türkiye Selçuklu Devletinde Gulam Eğitimi ve Gulamhaneler” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:24 (2007), s. 65- 84.
- GÖKSU Erkan, “Türkiye Selçuklularında İktâ”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:26(2009), s. 137- 154.
- GÖKSU Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008.
- GÖMEÇ Saadettin, “Kagan ve Katun”, *DTCF Tarih Araştırmaları*, S:29, (1997), s. 81- 90.
- GÜRATA Mithat, *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*, Tisa Yayınları, Ankara 1975.
- GÜVEN İsmail, “Türkiye Selçuklularında Medreseler”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C: 31, S: 1 (1998), s. 125- 146.
- HADİDÎ, *Tevârih-i Al-i Osman* (1299- 1523), Haz: Nejdî Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1991.
- HALAÇOĞLU Yusuf, “Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Genel Türk Tarihi*, C:6,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 795- 838.
- HALAÇOĞLU Yusuf, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Hammer, *Büyük Osmanlı Devleti Tarihi*, C:1, Haz. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul 2008.
- HEYD W.*Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev.: E.Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Ioannes Kinnamos, *Historia*, Çev.: Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- İbni Haldun, *Mukaddime*, Çev.: Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara 1977.
- İLGÜREL Mücteba , “Sübaşılık Müessesesi” *Journal of Turkish Studies*, S:7, (1983), s. 251- 261.
- İLGÜREL Mücteba, “Sübaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C: 37, İstanbul 2009, s. 447- 448.
- İNALCIK Halil, “Cizye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 45- 48.
- İNALCIK Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

- İNALCIK Halil, *Osmanlılar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- İNALCIK, “Timar”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:41, İstanbul 2012, s. 168- 173.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Enderun”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:11, İstanbul 1995, s. 185- 187.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Kazasker”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:25, İstanbul 2002, s. 140- 143.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Sadrazam”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 35, İstanbul 2008, s. 414- 419.
- KAFESOĞLU İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- KAFESOĞLU İbrahim, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1997.
- KAL’A Ahmet , “Lonca” TDV İslam Ansiklopedisi, C: 27, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 211- 212.
- KALLEK Cengiz , “Harac” TDV İslam Ansiklopedisi, C:16, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 71- 88.
- KARACA Filiz , “Osmanlı’da Hil’at” TDV İslam Ansiklopedisi, C:18, TDV Yayınları, İstanbul 2014, s. 25- 27.
- Kaşgarlı Mahmut, *Divan ü Lügat-it Türk*, Haz: Ali Çiçekli, May Yayınları, İstanbul 1970.
- KAYA Abdullah, “Anadolu’nun Türk ve İslam Yurdu Haline Gelişinde Ahilerin Rolü ve Önemi”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:7, S:29 (2014), s. 547- 561.
- KAYA Emin Erdem “Türk Ordu Geleneğinde Askeri Müzik Olgusu” *İdil Dergisi*, C: 1, S: 3 (2012), s. 93- 105.
- KAYAOĞLU İsmet , “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 24, S:1 (1981), s. 359- 373.
- KAZICI Ziya, “Ahilik”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 1988, C: 1, s. 540- 542.
- KAZICI Ziya, “Osmanlılarda Örfi Vergiler ve Bu vergilerin Kaynağı Olan Örfi Hukuk”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:4(1986), s. 285- 310.

- KEMALOĞLU Muhammed , “XI-XIII. y.y Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim-Öğretim (Medreseler), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C: 2, S: 5 (2015), s. 62- 79.
- Kemalüddin İbnül Adim, *Zübdetü’l Haleb Min Tarihi Haleb’de Selçuklular*, Ter: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Müsameretü’l –Ahbar*, Çev.: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- KESİK Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I.Mesut Dönemi (1116-1155)*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- KILIÇ Dündar Ali, Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri, *Türkler Ansiklopedisi*, C: 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 875- 886.
- KILIÇ Orhan, Klasik Dönemde Osmanlı Taşra Teşkilatı, *Türkler Ansiklopedisi*, C: 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 887- 898.
- KIRPIK Güray, “Türk İslam Devletlerinde Eğitim”(Ed.Refik Turan), *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 645- 689.
- KOCA Salim , “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı ” Genel Türk Tarihi, C: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 823- 844.
- KOCA Salim, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, C: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15- 37.
- KOCA Salim, *Sultan I.İzzeddin Keykavus (1211- 1220)*, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- KÖK Bahattin , “Gazneli Mahmutla Abbasi Halifesi El Kadir Arasındaki İlişkiler” *Ekev Akademisi Dergisi*”, C: 1, S: 2 (1998), s. 117- 126.
- KÖKER Ahmet Hulisi, “Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi ” TDV İslam Ansiklopedisi, C: 14, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 39- 42.
- KÖPRÜLÜ Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- KÖPRÜLÜ Orhan Fuat, “Bayrak”, TDV İslam Ansiklopedisi”, C:5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 247- 254.
- KÖPRÜLÜ Orhan Fuat, “Bey”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 11- 12.

- KÖYMEN M. Altay, “Alp Arslan ve Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:4, S: 6 (1966), s. 1- 99.
- KÖYMEN M. Altay, “Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 2, S: 2 (1964), s. 303- 380.
- KÖYMEN M. Altay, *Alp Arslan ve Zamanı II*, Ank. Ün. DTCF Basımevi, Ankara 1983.
- KÖYMEN M. Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1976.
- KUCUR Sadi , “*İkta*”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 22, İstanbul 2000, s. 47- 49.
- KURAN Aptullah, “Tokat ve Niksar’da Yağıbasan Medreseleri”, *Vakıflar Dergisi*, S:7 (1968), s. 39- 43.
- KUŞCU Ayşe D. , “Eyyubiler’de Mezalim Mahkemeleri ve Darü’l-Adl”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:26 (2009), s. 208- 228.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S. , “Defterdar”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 94- 96.
- MEMİŞ Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Öz Eğitim Yayınları, Konya 1995.
- MERÇİL Erdoğan, “Amid”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:3, İstanbul 1991, s. 55.
- MERÇİL Erdoğan, “Selçuklularda Devlet Teşkilatı”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 36, İstanbul 2009, s. 389- 392.
- MERÇİL Erdoğan, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Mevlana, *Mesnevi-i Şerif*, Çev.: Süleyman Nahifî, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- MİROĞLU İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520- 1560)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Niketas Khoniates, *Historia*, Çev.: Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara 1995.
- Nizamülmülk, *Siyasetname*, Çev.: Nizameddin Bayburtlugil, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995.
- NORWICH John Julius, *Bizans Erken Dönem (MS 323 -802)*, Çev.: Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınları, İstanbul. 2012.

- NUHOĞLU Güler, “*Beyhaki Tarihine Göre Gazneliler’de Devlet Teşkilatı ve Kültür*” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1995.
- ODABAŞI Zehra vd. , *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göğünç’e Armağan*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2013.
- OFLAZ Mustafa, Osmanlı Dirlik Sistemi, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C:10, Ankara 2002, s. 695- 708.
- ORHONLU Cengiz, “Has”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, 268-270.
- ORTAYLI İlber, “Kadı”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:24, İstanbul 2001, s. 69- 73.
- ORUÇ BEY, Oruç Bey Tarihi, Haz: N. Atsız, Tercüman Yayınları, İstanbul 1972
- OSTROGOSKİ George, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev.: Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2015.
- ÖZ Mehmet, “Reaya”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2007,s. 490- 493.
- ÖZ Mehmet, “Tahrir”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:9, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 425- 429.
- ÖZAYDIN Abdulkerim, “Miralem”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 30, İstanbul.2005, s. 123- 124.
- ÖZAYDIN Abdülkerim , “Nizamiye Medresesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 188- 191.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Nevbet”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 3, TDV Yayınları, İstanbul 2014, s. 38- 41.
- ÖZBALCI Mustafa, “Şiire ve Şaire Dair Bazı Notlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S:5 (1990), s. 217- 227.
- ÖZCAN Abdulkadir, Devşirme, TDV İslam Ansiklopedisi, C:9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 254- 257.
- ÖZCAN Abdulkadir, Osmanlı Devletinin Askeri Teşkilatı, Türkler Ansiklopedisi, C:10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 107- 121.
- ÖZCAN Abdulkadir, “Bostancı”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 308- 309.

- ÖZDEMİR Serdar, *Osmanlı Devletinde Devşirme Sistemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2003.
- ÖZLÜ Zeynel, “Osmanlı Sarayında Aşure Geleneği Uygulamasına Dair” *Milli Folklor Dergisi*, S: 101(2014), s. 209- 224.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: 1, 2, 3, MEB Yayınları, İstanbul 2004
- Ravendi, *Rahat-Üs-Sudur ve Ayet-Üs-Sürur*, Ter: Ahmet Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1957.
- SABBAĞ Abbas, BOZKURT Nebi, “Müstevfi”, TDV Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 32, İstanbul 2006, s. 147- 148.
- Sami es-Sakkar, “Muid”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 86- 87.
- SARIÇAM İbrahim, *Hız.Osman*, TDV Yayınları, Ankara 2014.
- SERTOĞLU Midhat, *Osmanlı Türklerinde Tuğra*, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul 1975, s. 10.
- SEVİM Ali, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Yayınları, Ankara 2015.
- SEVİM Ali, MERÇİL Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Sıbt İbnu'l-Cevzi, *Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l Ayan'da Selçuklular*, Ter: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Solak-zâde Tarihi, Haz: Vahid Çabuk, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Şadrüddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Naşır İbn Ali El-Hüseyni, *Ahbarau'd-Devleti's Selçukiyye*, Çev.: Necati Lügal, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- ŞEKER Mehmet, “Hil'at” TDV İslam Ansiklopedisi, C: 18, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 22- 25.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- ŞİMŞİRGİL Ahmet, *Kayı I Ertuğrul Ocağı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- ŞİMŞİRGİL Ahmet, Tarih ve Medeniyet, *ahmetşimşirgil.com*, (30 Ocak 2014/ 03 Kasım 2015).
- TABAKOĞLU Ahmet, “Osmanlı'da Öşür”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 34, TDV

- TANERİ Aydın , “Çetr”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:8, TDV Yayınları, İstanbul 2014, s. 293- 294.
- TANERİ Aydın, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 5, S: 8 (1967), s. 75- 184.
- TANERİ Aydın, “Büyük Selçuklularda Divan”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: 9, İstanbul 1994, s. 383- 384.
- TANERİ Aydın, “Candar”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 7, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 145- 146.
- TANERİ Aydın, “Emir-Dad”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 11, TDV Yayınları İstanbul 1995, s. 130.
- TANERİ Aydın, “Müsameret’ül Ahbar’ın Türkiye Selçuklu Devleti Teşkilatı Bakımından Değeri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 4, S: 6 (1966), s. 127- 171.
- TAŞAĞIL Ahmet, *Göktürkler I*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- TEKİN Oğuz , “Sikke”, TDV İslam Ansiklopedisi, , C:37, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 179- 184.
- TERZİ Mustafa Zeki, “Gulam”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:14, s.178- 180.
- TOKAN Özgür, “XI. Asırda Selçuklularda Tuğra”, *Bartın Üniversitesi Çeşmi Cihan: tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E- Dergisi*, C. : 3, S: 1(2016), s. 2- 20.
- TOPAL Ahmet , “Klasik Türk Şiirinde Tuğra ve Bir Edebi Tür Olarak Tuğraiye”, *Türkish Studies Dergisi*, C. : 4 (2009), s. 1008- 1024.
- Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Haz: Ziya Yılmaz, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- TTK Yayınları, Ankara 1998.
- TURAN Namık Sinan, “Selçuklu ve Osmanlı Anadolu’sunda Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Gelişim Süreci”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S:52 (2007), s. 151- 187.

- TURAN Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1997.
- TURAN Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1996.
- TURAN Refik , “Selçuklular Döneminde Devlet ve Teşkilat”, (Ed. Refik TURAN), *Selçuklular Tarihi El Kitabı*, Grafiker yayınları, Ankara 2012, s. 441-478.
- TURAN Refik, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Teşkilat”, *Türkler Ansiklopedisi*, C:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 151- 168.
- TURAN Refik, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, MEB Yayınları, İstanbul 1995.
- TURAN Şerafettin , “*Silahdar*” TDV İslam Ansiklopedisi, C:37, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 191- 193.
- TURAN Şerafettin, “*Levant*”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C:27, İstanbul 2003, s. 145- 147.
- ULUDAĞ Süleyman, *İslam Siyaset İlişkisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.
- Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor’un Zeyli, Çev.: Hrant Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 1962.
- UZUN Adem, “Türk-Ermeni İlişkilerinde Selçuklular Dönemi” *Türk Yurdu Dergisi*, S:284 (2011), s. 60- 75.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1965.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Vezir-i Azam’ı Makbul ve Maktul İbrahim Paşa Padişah Damadı Değildi”, *Bellleten*, C: 29, S: 114 (1965) , s. 357- 361.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Kapıkulu Ocakları*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C: 1, TTK Yayınları, Ankara 2015.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C: 2, TTK Yayınları, Ankara 1988.

- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, Tuğra Ve Pençeler, TTK Yayınları, *Belleten*, C:5, S:17- 18 (1941), s. 101- 157.
- ÜNAL Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta 2007.
- VURAL Timur , “Türkiye Selçuklularında Nevbet Geleneği” *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 5, S: 23 (2012), s. 449 -45.
- YAĞAR Hasan, Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci, <https://www.tarihtarih.com> (Erişim Tarihi.13/ 12/ 2015).
- YARDIM Ali , “Osmanlı Devrinde Darü’l Hadisler”, Osmanlı Ansiklopedisi, C: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 163- 165.
- Yayınları, İstanbul 2007, s. 100- 103.
- YAZICI Muhammed, XVI. y.y.’in İkinci yarısında Anadolu’da Kamu Düzeni ve Sübaşılık Kurumu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.
- YENİÇERİ Celal, “Bac”, TDV İslam Ansiklopedisi, C:4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 411- 413.
- YILDIRIM İbrahim, “Edirne Sarayı’nda ve Topkapı Sarayı’nda Minyatürlere Yansıyan Elçi kabul Sahnelerindeki Osmanlı Devletinin Diplomatik Gücü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:1, S:1 (2012), s.76- 87.
- YİĞİT İsmail, *İslam Tarihi, VII-Memlûkler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991.
- YİNANÇ M. Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri (Anadolu’nun Fethi)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944.
- YURDAYDIN Hüseyin G. *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- Yücel, Muallâ Uydu, “Hazar Hakanlığı” Türkler Ansiklopedisi, C: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 445- 462.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mesut ÇITAK
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 01.08.1978
E Posta : aymesmet@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Erzincan Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği	07.06.2000
Yüksek Lisans:		

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS (....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)